

УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛІСТИЧНЕ ПІДПІЛЛЯ ТА ПОВСТАНСЬКИЙ РУХ В 1939-1944 РР.: СТРУКТУРА, ЧИСЕЛЬНІСТЬ, ДІЯЛЬНІСТЬ

План:

- 1. Оунівське підпілля 1939 – 1941 рр. Повстання вересня 1939, червня – липня 1941 рр. і «польське питання».**
- 2. Становище ОУН(Б) під німецькою окупацією і його зміна в 1941 – 1942 рр.**
- 3. Формування УПА**
- 4. Чисельність та структура УПА в 1943 – 1944 рр.**

1. Оунівське підпілля 1939 – 1941 рр. Повстання вересня 1939, червня – липня 1941 рр. Перші спроби формування власних Збройних сил

На кінець літа 1939 р. ОУН в Західній Україні була доволі розгалуженою структурою. Організація поділялася на 18 округ: 1. Коломийську, 2. Станіславську, 3. Стрийську, 4. Дрогобицьку, 5. Самбірську, 6. Перемиську, 7. Львівську, 8. Бережанську, 9. Чортківську, 10. Тернопільську, 11. Золочівську, 12. Кам'янка-Струмилівську, 13. Рава-Руську, 14. Холмську, 15. Ковельську, 16. Луцьку, 17. Рівненську, 18. Поліську¹.

Враховуючи загрози арештів та очікуючи на вибух німецько-польської війни, крайовий керівник ОУН в Західній Україні В.Тимчій («Лопатинський») розпочав формування антипольських повстанських відділів. За його наказом з липня 1939 р. члени ОУН розпочали проходити військову підготовку у спеціальних таборах у лісистій і гірській місцевості (від Полісся до Карпат). До кінця серпня 1939 р. вишкіл пройшло щонайменше 967 учасників і симпатиків націоналістичного руху².

Наприкінці серпня 1939 р. КЕ ОУН зібралася на надзвичайну нараду, на якій було вирішено провести концентрацію мобілізованих членів організації. 28 серпня о 21-й годині оунівці мали сконцентруватися у задалегідь визначеній місцевості й очікувати подальших вказівок керівництва³. 30 серпня мобілізацію оголосив польський уряд, але активісти ОУН уже не підпали під польський призов, перебуваючи поза місцями свого довоєнного помешкання. Можна з упевненістю стверджувати, що вихід націоналістів до таємних лісових таборів врятував їх від арештів, які розгорнула польська поліція на початку війни⁴.

¹ Kulińska L. Działalność terrorystyczna i sabotażowa nacjonalistycznych organizacji ukraińskich w Polsce w latach 1922 – 1939. – S. 298.

² Архів ОУН у м. Києві, ф. 1, оп. 1, спр. 190, арк. 4; ЦДАЛ, ф. 205, оп. 1, спр. 501, арк. 89.

³ Шпіцер В., Мороз В. Крайовий провідник Володимир Тимчій-«Лопатинський». – С. 92.

⁴ Руккас А. ОУН на території Львівського воєводства у вересні 1939 р. // Київська старовина. – 2003. – № 1. – С. 75.; Пурат А. Українці у вересневій кампанії // 1939 рік в історичній долі України і українців: Матеріали Міжнародної наукової конференції 23-24 вересня 1999 р. / Львівський національний університет імені Івана Франка. – Гол. ред. К.Кондратюк. – Л., 2001. – С. 137; Kulińska L.

Działalność terrorystyczna i sabotażowa nacjonalistycznych organizacji ukraińskich w Polsce w latach 1922 – 1939. – S. 299.

Незважаючи на лояльні заяви українських депутатів сейму і представників легальних політичних партій, у польському суспільстві панувала думка щодо поголовної реальної або потенційної колаборації українців з нацистською Німеччиною, польська поліція, військові і парамілітарні організації розгорнули терор проти цивільного українського населення⁵, звинувачуючи його у поразках польської армії на фронті⁶.

З метою захиститися від підрозділів польського війська (часто дезертирів), поліції та агресивно налаштованої польської молоді, активісти ОУН після 10 вересня здійснюють акції з роззброєння військ та поліції, рятуючи таким чином українське населення від погромів і здобуваючи зброю⁷.

Одними із наймасштабніших були виступи ОУН у Жидачівському повіті. 10 вересня 1939 р. члени повітової екзекутиви ОУН Є.Пришляк, В.Демура та Д.Гаджера організували локальне повстання⁸, яке охопило 17 сіл навколо Миколаєва, а збройний загін налічував 500–600 осіб⁹. Найзапекліші бої між повстанцями і урядовими військами розгорілися в селах Наддністрянська Дем'янка й Надітичі у боях за які наступаючі урядові сили втратили 43 військовослужбовців і поліцейських, а оунівці, які оборонялись, – 14 осіб¹⁰. Загалом, придушуючи повстання на Миколаївщині, силові структуривтратили 52 жовнірів і поліцейських, втрати повстанців складала щонайменше 17 убитими і 7 пораненими¹¹.

У відплату військо спалило села Надітичі, Веринь, Крупське, Дорговижу, Усте, розстрілявши 7 осіб за вироком військово-польового суду¹². Інші джерела подають інформацію про повне або часткове спалення військовими і поліцейськими сіл Рудники, Деменці, Пісочна, Гостинець, Березине, Вериня та розправи над селянами без будь яких судових вироків¹³. Очевидці каральної експедиції стверджували, що селян зачиняли по хатах і підпалювали або розстрілювали на цвинтарях¹⁴.

Сучасні польські дослідники погоджуються з тим, що придушення українського повстання коло Миколаєва відбувалося «з цілою суворістю»¹⁵. Та ілюструють цю

⁵Бемко В. Бережани – Бережанщина. Історико-географічний нарис // Бережанщина у спогадах емігрантів. – Тернопіль, 1993. – С. 213 або Німчук І. 595 днів советським в'язнем. – Торонто, 1950. – С. 11.

⁶Швагуляк М. Позиція та участь українців у німецько-польській війні 1939 р. // Україна – Польща: важкі питання. – Т. 4. – Варшава, 1999. – С. 51.

⁷Резмер В. Позиція і участь українців у німецько-польській кампанії 1939 р. // Україна – Польща: важкі питання. – Т. 4. – Варшава, 1999. – С. 28-29.

⁸Мороз В. Діяльність ОУН напередодні і на початку Другої світової війни – С. 592.

⁹Руккас А. Збройні виступи членів ОУН на початку Другої світової війни // Воєнна історія. – № 5. – 2008. – С. 47-48.

¹⁰Мороз В. Діяльність ОУН напередодні і на початку Другої світової війни – С. 592.

¹¹Руккас А. Збройні виступи членів ОУН на початку Другої світової війни. – С. 48.

¹²Там само. 48.

¹³Дзюбан О. Українсько-польське протистояння у вересні 1939 р. у тогочасній пресі та споминах очевидців // Український визвольний рух. – Зб. № 2. – Л., 2003. – С. 82.

¹⁴Там само. – С. 82-83.

¹⁵Motyka G. Od Rzezi Wołzńskiej do Akcji «Wisła». Konflikt polsko-ukraiński 1943 – 1947. – Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2011. – S. 46.

«суворість» відповідними спогадами польських військовослужбовців, які брали участь у пацифікації та визнавали знищення сіл і розстріли цивільного населення¹⁶.

У звітах оунівського підпілля подається інформація про діяльність повстанських відділів у 11 повітах Львівського воєводства¹⁷. Інтенсивні сутички між урядовими військами та оунівцями мали місце в районі Явірника Руського і Рясної Руської на Любачівщині, у Перемишлі¹⁸, напади повстанців на залізницю у Верхньому Синьовидську, Підбірцях, Бориславі, Трускавці, Мразниці, Жукотині, Уричі, Ходорові¹⁹ та інших місцевостях²⁰.

Особливо запеклі сутички між повсталими й урядовими силами відбувалися в Стрию та околицях. Припускається, що саме поблизу цього міста один із повстанських відділ очолював особисто керівник КЕ ОУН на ЗУЗ В.Тимчій, а серед лідерів інших повстанських формувань Стрийського регіону були його дядько і двоюрідний брат Михайло і Теодор Тимчій²¹. Після сильного німецького бомбардування вранці 12 вересня 1939 р. місто покинули майже всі польські війська та поліція, залишивши тільки невелику охорону коло військових складів і казарм. В ніч з 12 на 13 вересня до Стрия увійшли об'єднані повстанські відділи ОУН (чисельністю 500–700 осіб), які оголосили у містечку українську владу²². 14 вересня 1939 р. польські війська, що дислокувались неподалік Стрия (батальйон піхоти 49 піхотного полку) отримали наказ відновити контроль над населеним пунктом. Розгорнулися інтенсивні бої у передмісті, які тривали декілька днів аж до підходу німецьких частин²³.

Ціле партизанське з'єднання націоналістів (900 осіб) оперувало від 12 вересня неподалік с. Дуліби, що поблизу Стрия. Проти повстанців було кинуте регулярні військові частини, поліцію й озброєних членів «Народової оборони», які в ході пацифікаційної акції на дві третини спалили с. Дуліби і вбили 51 особу²⁴.

12 вересня 1939 р. на Стрийщині в с. Колодниця було створено ще один велике повстанське з'єднання (до 400 осіб). Націоналісти роззброїли низку відступаючих польських підрозділів, захопили 40 гвинтівок, 2 кулемети, 50 пістолетів, 1000 набоїв, 2 велосипеди, 2 вози, 4 коней і полонили 80 жовнірів²⁵. Здійснюючи каральні акції проти повстанців, урядові війська спалили в Колодниці 50 хат і вбили трьох мешканців²⁶. Подібно, зі спаленими хатами і вбитими цивільними громадянами (дві особи), відбувалися сутички між урядовими каральними експедиціями й оунівцями в

¹⁶Ibidem.

¹⁷Руккас А. ОУН на території Львівського воєводства у вересні 1939 р. // Київська старовина. – 2003. – № 1. – С. 76.

¹⁸Архів ОУН у м. Києві. – Звіт XIII округи ОУН.

¹⁹Сусік Д. З любові до свого народу. Спогади. – С. 40.

²⁰Kulińska L.

Działalność

terrorystycznaisabotażowanacjonalistycznychorganizacjiukraińskichwPolscewlatach 1922 – 1939. – S. 300.

²¹Там само. – С. 97.

²²Архів ОУН у м. Києві. – Звіт III Округи Стрий; Кучерук О. Українське повстання вересня 1939 року на Західній Україні // Пам'ять століть. К., 2000. – № 5. – С. 148-149.

²³Архів ОУН у м. Києві. – Звіт III Округи Стрий.

²⁴Дзюбан О. Українсько-польське протистояння у вересні 1939 р. у тогочасній пресі та споминах очевидців // Український визвольний рух. – Зб. 2. – Л., 2003. – С. 76-77.

²⁵Шпіцер В., Мороз В. Крайовий Провідник Володимир Тимчій-«Лопатинський». – С. 97.

²⁶Там само.

селах Верхнє Синьовидське і Корчин. Жорстокі «пацифікації» також фіксуються очевидцями в Старому Самборі, с. Недільній, с. Лужку-Горішньому, с. Бусовиську, с. Спасі, с. Терешові²⁷.

Аналізуючи діяльність націоналістів на Стрийщині український дослідник А.Руккас підкреслює: «Відзначимо синхронність, з якою діяли члени ОУН на Стрийщині, де всі виступи відбулися 11 – 13 вересня. Це може свідчити про наявність завчасно розробленого плану повстання. Збройні загони оперували в тих селах, що знаходилися поблизу залізниці на Бескидській перевал, створюючи тим самим загрозу польським комунікаціям (були зафіксовані напади на потяги)»²⁸.

Протягом 17 – 18 вересня 1939 р. збройні виступи членів ОУН мали місце в Рогатинському повіті Станіславського воєводства. З повстанських звітів відомо, що найбільші відділи діяли в с. Пуків (100 осіб) та с. Добринів (50 осіб). Дрібніші боївки оперували в селах Потік, Залип'є, Черче, Підгороддя, Залужжя, Липиця Нижня, Вербилівці²⁹. У повіті повстанці убили 50 і полонили 55 жовнів та офіцерів. Трофеями оунівців стало 187 гвинтівок, 3 кулемети, 9 пістолетів тощо. Партизани втратили в боях 25 осіб убитими і пораненими³⁰.

У середині вересня збройні виступи націоналістичного підпілля мали місце в селах між Калушем і Станіславом. Їх очолив втікач зі Станіславської в'язниці, відомий діяч ОУН В.Чижевський («Демид»). Інформуючи про ці події керівник повстанського відділу відзначав, що близько 15-ї години 17 вересня 1939 р. він з групою втікачів-націоналістів прибув до с. Боднарів, яке лежить на дорозі від Станіслава до Калуша. Націоналісти організували українську владу в навколишніх селах, створили відділ громадської охорони, який озброїли зброєю покинутою польськими лісниками. Відділ взяв під контроль навколишні шляхи й лісові масиви, залізничну станцію в Боднарові на якій було шість цистерн з нафтою і вагони з продовольством залишені польськими військами, роззброював поодиноких жовнів і групи дезертирів³¹.

19 вересня 1939 р. вранці до с. Боднарів увійшла група урядових сил (саперів і поліцейських) чисельністю до 500 осіб. В.Чижевському вдалося вступити в переговори із командиром військових «досить інтелігентним польським капітаном», який погодився, зважаючи на безвихідну для себе ситуацію (наступ радянських військ і озброєні українські селяни), віддати українським націоналістам частину зброї в обмін на цивільний одяг і посвідку, яка гарантувала його частині вільний прохід через українські села в напрямку до румунського кордону³².

На території Тернопільського воєводства локальний збройний виступ охопив села чотирьох повітів – Золочівського, Заліщицького, Бережанського і Підгаєцького. Зокрема в Золочівському повіті оунівський відділ 14 вересня несподівано вдало атакував залізничну станцію в Ожидові, де перебували польські жовніри, очікуючи відправки на фронт. Під час атаки, деморалізовані урядові солдати (800 чоловік) не

²⁷Руккас А. Бойові дії загонів ОУН у вересні 1939 р. – С. 389.

²⁸Руккас А. Збройні виступи членів ОУН на початку Другої світової війни. – С. 47.

²⁹Там само. – С. 48.

³⁰Там само.

³¹ АЦДВР, ф. «Чижевський В. «Демид?»», папка 1, арк. 2-3.

³²Там само, арк. 3-4.

чинили опору, віддали 800 гвинтівок, 3 гармати і здалися в полон. Так само несподівано вдалося оунівцям захопити зброю в Олеську, заволодівши 230 гвинтівками, 30 автомобілями, 60 кіньми тощо³³.

У Заліщицькому повіті націоналісти, згруповані в загін чисельністю 250 осіб, розпочали збройний виступ 16 вересня 1939 р. З оунівських звітів випливає, що в повіті вдалося роззброїти (очевидно без особливого опору) 50 солдатів і поліцейських (можливо, охорону польового аеродрому). Трофеями повстанців стали 8 кулеметів, 40 гвинтівок, 2 автомобілі, 4 літаки. При цьому в повстанських документах стверджується про те, що польські втрати в боях у повіті становили 232 особи убитими³⁴. Очевидно, що ця цифра є або завищеною, або ж жертвами повстанців стали польські колоністи чи осадники.

Найбільший за масштабами виступ членів ОУН мав місце 17 – 20 вересня 1939 р. у Підгаєцькому і Бережанському повітах Тернопільщини. Повстання на Бережанщині і Підгаєччині охопило 40 населених пунктів і, якщо вірити звітам ОУН, у ньому були задіяні 4000 осіб. Роззброюючи деморалізовані відділи польської армії (яка була в розгубленості після несподіваного нападу з боку СРСР), повстанці протягом трьох днів захопили 2 гармати, 10 кулеметів, 888 гвинтівок, 164 пістолети, 2 мотоцикли, 30 велосипедів, 3 автомобілі, 32 коня, 3 польові кухні, полонили 1842 і вбили 268 поляків. Втративши при цьому лише 23 бойовиків убитими і 33 пораненими³⁵.

Кидаються в очі великі диспропорції у співвідношеннях убитих поляків та українців, як також те, що захопленої зброї не вистачило б навіть на всіх полонених, не кажучи про вбитих поляків. Очевидно, що в даному випадку маємо справу або з перебільшеннями у звітах, або із якимись невідомими для нас нюансами (можливо, серед полонених були неозброєні резервісти чи цивільні втікачі). Також цілком ймовірно, що жертвами повстанців були не лише військові чи поліцейські, але також і цивільні громадяни польської національності. Зокрема, польські вчені наголошують на тому, що в ході збройних виступів були випадки убивства польського населення в селах і колоніях Бережанського повіту³⁶. Частково ці дані підтверджують і оунівські звіти в яких вказано, що на Бережанщині повстанці спалили 4 польські колонії, а в селах Божикив, Богатківці, Литвинів, Конюхи, Славятин, Шумляни і Боків убили щонайменше 123 польських колоністів³⁷. Одночасно відзначимо, що є свідчення і про злочини польської армії на Бережанщині проти українського цивільного населення³⁸.

Менш активними були збройні виступи ОУН у вересні 1939 р. на Волині, Поліссі та Холмщині, що можна пояснити слабшим організаційним охопленням регіону порівняно з Галичиною, а також доволі сильними комуністичними впливами.

³³ Архів ОУН у м. Києві. – Звіт XI Округи Золочів.

³⁴ Руккас А. Збройні виступи членів ОУН на початку Другої світової війни. – С. 49.

³⁵ Архів ОУН у м. Києві. – Звіт VIII Округи Бережани.

³⁶ Sowa A. Stosunki polsko-ukraiński, 1939 – 1947. – Kraków, 1998. – S. 85.

³⁷ Руккас А. Збройні виступи членів ОУН на початку Другої світової війни. – С. 49.

³⁸ Дзюбан О. Українсько-польське протистояння у вересні 1939 р. у тогочасній пресі та споминах очевидців. – С. 85.

Перший антипольський збройний виступ ОУН, як свідчать сучасні дослідники, мав місце саме на Волині. 2 вересня 1939 р. у с. Дермань, де існувала доволі потужна підпільна націоналістична мережа, місцевий актив на чолі з А.Турчином зробив спробу усунути польську адміністрацію, роззброїти поліцію та осадників. Проте, осадникам вдалося завчасно повідомити поліцію і до села прибув посилений поліцейський відділ. В результаті сутички загинуло п'ятеро повстанців³⁹. І хоча виступ завершився невдачею, він спричинив паніку серед польських осадників, які почали виїжджати до Здолбунова⁴⁰.

Наступного дня після невдалого Дерманського виступу – 3 вересня 1939 р. – керівник Проводу ОУН на Поліссі П.Башук звернувся до населення регіону із закликом не йти до польського війська, а натомість піднімати повстання⁴¹. Протягом декількох наступних днів націоналісти організували свої повстанські відділи у трьох повітах – Костопільському, Здолбунівському й Дорогочинському⁴². Згодом дії збройних відділів ОУН були зафіксовані ще в низці місцевостей – Володимир-Волинському, Ковельському, Ратненському і Камінь-Каширському повітах⁴³. Радянські розвідники повідомляли керівництво НКВС в Києві про сутички оунівських повстанців із поліцією та жандармерією також у районі Здолбунова, Корця та Луцька⁴⁴. Польські дослідники називають виступи націоналістів на Волині і Поліссі у вересні 1939 р. «більшими сутичками» і вказують на те, що вони непокоїли командування польських військ і змусили командира ІХ округу, центр якого знаходився в Бересті (зараз – Брест), Ф.Клеберга віддати наказ: «... при потребі рішуче приступити до ліквідації диверсійних банд»⁴⁵.

Деякі подробиці про збройні виступи націоналістичного підпілля на Волині (можливо, дещо перебільшені) дізнаємося із донесень радянської агентури, наданих співробітниками НКВС уже після приєднання Західної України до СРСР. Зокрема у звіті наркома внутрішніх справ УРСР І.Серова заступнику наркома внутрішніх справ СРСР В.Меркулову повідомлялося, що під час Вересневої кампанії в околиці Луцька оперував кавалерійський загін ОУН чисельністю 500 шабель під командуванням колишнього офіцера армії УНР С.Новака. Поблизу м. Острога начебто було створено відділ оунівця «Поліщука», який мав зв'язки із закордонними центрами ОУН і володів великою кількістю зброї. У с. Шпанове неподалік Рівного, за даними радянської агентури, також містився повстанський підрозділ створений С.Яроцьким та М.Максимчуком⁴⁶.

З польських даних також випливає, що збройні виступи українців проти польської армії мали місце на Поліссі. При чому, ці виступи жорстоко

³⁹Жив'юк А. Початок Другої світової війни на Волині. Дерманське повстання. // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітницький краєзнавчий часопис. – Вип. 15-16. – Івано-Франківськ, 2009. – С.323-324.

⁴⁰Жив'юк А. Початок Другої світової війни на Волині. Дерманське повстання. – С. 325.

⁴¹Шпіцер В., Мороз В. Крайовий провідник Володимир Тимчій-«Лопатинський». – С. 98.

⁴²Руккас А. Збройні виступи членів ОУН на початку Другої світової війни. – С. 49.

⁴³Шпіцер В., Мороз В. Крайовий провідник Володимир Тимчій-«Лопатинський». – С. 101.

⁴⁴Радянські органи державної безпеки в 1939 – червні 1941 р. Документи ГДА СБ України. – С. 371.

⁴⁵Резмер В. Позиція і участь українців у німецько-польській кампанії 1939 р. – С. 29.

⁴⁶Радянські органи держбезпеки у 1939 – червні 1941 р. Документи ГДА СБ України. – С. 251.

придушувалися (включно зі спаленням сіл і розстрілами на місці всіх чоловіків, яких затримували зі зброєю, або й без зброї)⁴⁷.

За неповними даними* підсумкового звіту «Результати повстань на Західній Україні у вересні 1939 р.» КЕ ОУН на ЗУЗ вказувала, що повстанськими акціями було охоплено 183 населені пункти у 22 повітах Західної України*. До повстанських відділів залучили 7729 осіб (членів ОУН) і тисячі селян, які симпатизували націоналістам. З оунівських звітів і спогадів очевидців випливає, що в ході польських каральних експедицій було повністю спалено 10 українських сіл, в інших селах знищено 280–300 українських господарств, будинків «Просвіти», кооперативів, церков. У відповідь бойовики ОУН цілком спалили 4 польські колонії, а в інших польських селах і колоніях знищили приблизно 120–150 господарств. Втрати партизанських відділів ОУН складали 160 осіб убитими і 57 пораненими. Польські втрати складали 796 убитими, 37 пораненими й 3610 полоненими. Українське цивільне населення втратило щонайменше 84 особи убитими, а польське цивільне населення щонайменше – 123 особи убитими. Трофеями партизанів, за неповними даними, стали – 1 танк, 12 літаків, 7 гармат, 103 кулемети, 105 автомобілів, 184 коней, 10 возів, 2 мотоцикли, 33 велосипеди, 3 польові кухні, 3757 гвинтівок, 3445 пістолетів, десятки тисяч набоїв⁴⁸.

На жаль, досі не виявлено польських статистичних даних, які б окреслювали масштаби збройних виступів ОУН у вересні 1939 р., тому доводиться послуговуватися даними лише української сторони або спогадами, які, очевидно, не є цілком коректними.

Основною метою локальних повстань, проведених ОУН були: захоплення зброї і встановлення української влади. Взаємні вбивства цивільного населення та спалення цілих сіл/колоній або окремих будівель обома сторонами конфлікту розглядалося в якості «законної помсти» за реальні або вигадані злочини протилежної сторони.

Вересень 1939 р. кардинально змінив геополітичні конфігурації у Центрально-східній Європі. Перед ОУН виникли цілком нові стратегічні й тактичні завдання. Відкрився практично невідомий раніше фронт антирадянської боротьби⁴⁹.

Попри вихід декількох тисяч членів ОУН до німецького Генерального губернаторства й початкову розгубленість керівництва організації, на території УРСР залишилося декілька десятків тисяч членів і активних прихильників ОУН (керівництво припускало, що кількість членів та дієвих симпатиків коливається в

⁴⁷ Motyka G. Od Rzezi Wołzńskiej do Akcji «Wisła». Konflikt polsko-ukraiński 1943 – 1947. – S. 50-51.

* У звіті подавалася інформація лише з 16 організаційних округ, хоча їх всього було 18.

* Наші підрахунки, сперті на документи і свідчення очевидців, вказують, що реально збройні виступи мали місце в 31 повіті (загалом у воєводствах Львівському, Тернопільському, Станіславському, Волинському і Поліському було 86 повітів, але українці мешкали у 75 повітах): 11 – у Львівському воєводстві (із 22 повітів замешканих українцями), 4 – у Тернопільському (із 18), 6 – Станіславському (із 16), 7 – у Волинському (із 12), 3 – у Поліському (з 7 замешканих українцями).

⁴⁸ Руккас А. Збройні виступи членів ОУН на початку Другої світової війни. – С. 49-50.

⁴⁹ Врецьона Є. 30 червня 1941 р. // Вісник. Орган Організації оборони чотирьох свобод України. – № 5/6. – 1947. – Нью-Йорк. – С. 1-2.

межах 20 – 30 тисяч осіб*). Оцінюючи ситуацію, як сприятливу для розгортання широкомасштабної антирадянської боротьби, сконцентровані в Кракові прихильники С.Бандери на зламі 1939 – 1940 рр. розпочали приготування до збройного повстання в Україні.

Аналіз подій засвідчує, що члени ОУН, які залишилися в УРСР доволі швидко пристосувалися до реалій соціалістичного повсякдення й навіть намагалися скористатися окремими «перевагами», які надавала націоналістичному підпіллю радянська західноукраїнського регіону. Зокрема, націоналісти стали проникати в органи державної влади (чого не вдавалося зробити за часів польського урядування). В одній лише Станіславській області чекісти згодом викрили 156 оунівців у владних структурах. Оунівці заповнили комсомольські лави так, що окремі «комсомольські» організації майже повністю склалися з Юнацтва ОУН⁵⁰. Аналогічні випадки мали місце також в інших регіонах Західної України⁵¹.

Інфільтрація націоналістами низових владних структур пояснюється повною безпорадністю прибулих зі сходу організаторів адміністрації та їхнім намаганням залучити до нової адміністрації якнайбільше «класово близьких» місцевих українців⁵².

Одночасно із намаганнями проникнути і закріпитися в органах влади, націоналісти проводили доволі масштабні збройні акції. Використовуючи захоплену у вересні 1939 р. в польських військ зброю, оунівці здійснили в жовтні – листопаді того ж року локальні виступи в Кременецькому, Вишнівецькому, Бережанському, Чортківському, Збаразькому, Стрийському й Жидачівському повітах⁵³. До 27 листопада 1939 р. співробітники НКВС арештували в Західній Україні 280 оунівців і 835 учасників повстанських відділів⁵⁴. Проте ці арешти мало зарадили ситуації. Розлючене погіршенням життя і масовими арештами та вивозами на Сибір населення знову продовжувало бунтувати.

Одне із наймасовіших заворушень мало місце 18 – 19 грудня 1939 р. на Збаражчині. Керівники виступу оунівці М.Данилевич, І.Білецький, А.Шевчук, М.Григоринський, В.Добротвор, Д.Комар, В.Смолій, П.Лизун, А.Здирко, С.Дячук підняли повстання одночасно в Збаражі та навколишніх селах, розігнали сільську владу, оголосили про створення самостійної України, вивісили національні прапори, провели мобілізацію чоловіків від 18 до 50 років життя, спробували роззброїти співробітників НКВС, захопити райцентр і потім рушити на Тернопіль. Сигналом до виступу стали підпали скірт і по одній хаті в кожному селі, церковні дзвони і звук сурми. Придушити заворушення вдалося з допомогою підкріплення із

* Скоріш за все, можна вести мову про 8–9 тисяч членів ОУН на жовтень 1939 р. З Юнацтвом ця цифра, очевидно, сягала 11–12 тисяч осіб. Ще декілька тисяч становило коло активних симпатиків, кандидатів до включення в лави ОУН. Значно більшим було коло прихильників організації.

⁵⁰Ткачук А.В. Перед судом истории. Сотрудничество германских фашистов и украинских националистов в годы второй мировой войны и борьба против них советских органов государственной безопасности. – К., 2000. – С. 38.

⁵¹Детальніше див.: Степан Бандера у документах радянських органів державної безпеки (1939 – 1950). – Т. І. – С. 31;Сусік Д. З любові до свого народу. Спогади. – С. 45.

⁵² АЦДВР, ф.«В.Чижевський-“Демид”», папка 1, арк. 5.

⁵³ Патриляк І.К. Військова діяльність ОУН(Б) у 1940 – 1942 роках. – К., 2004. – С. 139.

⁵⁴Радянські органи держбезпеки у 1939 – червні 1941 р. Документи ГДА СБ України. – С. 266.

Тернопільського обласного НКВС. Було захоплено 64 учасники повстання, 19 осіб розшукувалося⁵⁵.

Загалом, характеризуючи роботу націоналістичного підпілля на ламі 1939 – 1940 рр., слід відзначити, що вона розгорталася в напрямках визначених у листопаді 1939 р. тодішнім керівником КЕ ОУН на ЗУЗ В.Тимчієм. Йшлося про підготовку до загального повстання протягом 4 місяців, тобто до весни 1940 р. У контексті підготовчої роботи організувався військовий штаб, до якого залучалися військові фахівці і керівники підпілля, акумулювалася зброя і вишукувалися шляхи її постачання, здійснювалися військові вишколи, створювалися курси для підготовки санітарів, радистів, зв'язкових, закупавалися або самотужки майструвалися засоби зв'язку, розроблялися інструкції для проведення повстання в окремих місцевостях тощо⁵⁶.

Протягом листопада – грудня 1939 р. КЕ здійснила низку заходів спрямованих на посилення військово-підготовчої роботи від найвищих до найнижчих ланок підпілля. Ці заходи курував військовий інструктор КЕ О.Гринів («Орський»), який не лише організував регулярні військові курси, але й проводив облік фахових кадрів та зброї. Зокрема, за даними керівництва підпілля, його арсенали наприкінці 1939 р. складала близько 5 тисяч гвинтівок, до 50 кулеметів, до 3,5 тисяч пістолетів, до 1,5 тисяч гранат, 4 розібрані літаки, значна кількість боєприпасів⁵⁷.

Мережа підпілля ОУН в УРСР на січень 1940 р. включала КЕ, три обласні проводи на території Галичини і один провід на Волині (невдовзі переформований у окрему КЕ ПЗУЗ на чолі з І.Скоп'юком («Сатаною»). Області поділялися на організаційні округи. На сьогодні нам відомі лише неповні дані з обліку членів підпілля ОУН в 7 організаційних округах на території Галичини*. У січні 1940 р. в них нараховувалося 3879 активних учасників організації⁵⁸. Очевидно, що в період налагодження розірваних вересневою кампанією та еміграцією на Захід організаційних зв'язків далеко не всі члени підпілля були обліковані. Скоріш за все у 18 округах ОУН на січень 1940 р. могло налічуватися до 10 тисяч активістів без урахування юнацтва, жіночої мережі й симпатиків.

Намагаючись координувати підготовку збройного повстання, краківський осередок ОУН першими днями грудня 1939 р. вислав до УРСР спецкур'єра В.Глуха з інструкціями та наказами для КЕ ОУН на ЗУЗ. Бандера вимагав привести членів підпілля в Україні до мобілізаційної готовності, зібрати всю наявну зброю, повністю відновити організаційну сітку, призначити всіх низових керівників, очистити ОУН від політично ненадійних елементів, бути в повній бойовій готовності⁵⁹. Однак листи не дійшли до адресата – зв'язковий потрапив на кордоні до рук НКВС. Радянські спецслужби, яким у вересні 1939 р. дісталася частина архівів польської поліції, зуміли наприкінці 1939 р. «вмонтувати» в оунівське середовище Кракова декількох

⁵⁵ Там само. – С. 289-292.

⁵⁶ АУ СБУ у Львівській обл., ф. 5, спр. П-33843, т. 2, арк. 119.

⁵⁷ Там само.

* Структура мережі ОУН в Галичині на початку 1940 р. – див. Додаток А.

⁵⁸ АУ СБУ у Львівській обл., ф. 5, спр. П-33843, т. 2, арк. 164-167.

⁵⁹ Андрухів І., Француз А. Станіславівщина: двадцять буремних літ (1939 – 1959). – С. 16.

свої агентів, найбільш активним з яких був «Відважний»⁶⁰. Завдяки діяльності агентури оперативники НКВС знали про планований прихід із Кракова кур'єра й влаштували йому пастку. Від арештованого чекісти дізналися про існування конспіративної квартири ОУН у Львові на вулиці Лісній 5/6. У цьому помешканні проживав організаційний референт КЕ ОУН на ЗУЗ Б.Івашків. За квартирою встановили нагляд і в лютому 1940 р. Б.Івашків був арештований. Завдяки спостереженню за квартирою чекістам також вдалося вийти на ще двох членів КЕ – В.Гасина та І.Собашека, які були невдовзі заарештовані під час перетину кордону⁶¹. Згодом, завдяки захопленню на конспіративній квартирі документам і свідченням Б.Івашківа, чекісти арештували ще низку членів націоналістичного підпілля Львова⁶².

Захоплення кур'єра з поштою від краківського керівного центру та наступні болючі удари по організаційній мережі ще більше загострили конфлікт між ПУНОм й опозиціонерами очолюваними С.Бандерою. Лідери ПУНу, не рахуючись із думкою більшості членів КЕ, видали останніми днями січня 1940 р. директиву, якою зобов'язували низові ланки ОУН утримуватися від активних дій, очікуючи, в умовах глибокої конспірації, початку війни між Німеччиною та СРСР⁶³.

Проте директиви ПУНу підпіллям в Україні вже не виконувалися. Ще на початку січня 1940 р. С.Бандера зі своїми однодумцями вирішив суттєво посилити кадрами оунівську мережу в УРСР. З цією метою з найкраще військово вишколених і навчених нелегальній роботі людей формували ударні («пробоеві») відділи чисельністю від 5 до 20 осіб, які мали очолити підпілля, створити повстанські та диверсійні підрозділи⁶⁴.

Протягом перших місяців 1940 р. планувалося перекинути чотири пробоеві групи на територію Волині, яка найбільше потребувала організаційних кадрів⁶⁵. Перша група вирушила з Генерального губернаторства в середині січня 1940 р.⁶⁶ і перетнула кордон біля с. Бендюга поблизу містечка Кристинополя⁶⁷. Пройшовши замерзлим Бугом, 12 бойовиків, очолювані підпіллям С.Пшеничним, мали через Сокальщину відправитися для організаційної роботи на Волинь. Під час переходу група С.Пшеничного була помічена радянською прикордонною заставою⁶⁸. В результаті бою четверо націоналістів загинуло, а восьмеро були заарештовані⁶⁹.

Проте, перша невдача не знітила краківських керівників ОУН. Через декілька днів кордон успішно пройшла наступна група оунівців на чолі з І.Климівом («Легендою»). Відділ І.Климіва дістався до Галичини, а потім до Волині, де замінив

⁶⁰Ткачук А.В. Перед судом истории. – С. 66-68.

⁶¹Шпіцер В., Мороз В. Крайовий провідник Володимир Тимчій-«Лопатинський». – С. 148.

⁶²Там само. – С. 149.

⁶³Андрухів І., Француз А. Станіславівщина: двадцять буремних літ (1939 – 1959). – С. 16.

⁶⁴Патриляк І.К. Військова діяльність ОУН(Б) у 1940 – 1942 роках. – С. 143.

⁶⁵Шпіцер В., Мороз В. Крайовий провідник Володимир Тимчій-«Лопатинський». – С. 127.

⁶⁶Мороз В. Сокальщина – колыска героїв // Націоналістичний кур'єр. – 2001. – № 2. – С. 3.

⁶⁷Мудрик-Мечник С. Шляхами підпілля революційної ОУН. – С. 34.

⁶⁸Дарованець О., Марчук І., Мороз В. Предвісник УПА – Володимир Робітницький // Визвольний шлях. – № 9. – 2002. – С. 37.

⁶⁹Там само. – С. 124-135.

знищену групу С.Пшеничного⁷⁰. Разом з ним на Волинь прибуло 17 керівників підпілля⁷¹.

Наприкінці лютого 1940 р. з Кракова в Україну вирушила група керована провідником КЕ на ЗУЗ В.Тимчієм. Разом з ним кордон перейшли організаційний референт М.Опришко («Медвідь»), референт жіноцтва З.Левицька («Зена»), референт зв'язку Т.Оленчак («Васильків»). Однак за декілька кілометрів від кордону поблизу с. Устиянів на бойовиків чекала засідка військ НКВС (за даними різних документів це відбулося наприкінці лютого або на початку березня 1940 р.). Групу «здали» радянська агентура, що працювала в оунівському середовищі в Генеральному губернаторстві. Результатом «провалу» стала гибель усієї групи В.Тимчія⁷².

Після невдачі відділу В.Тимчія у Кракові було створено спеціальний повстанський штаб при РП, який мав координувати всю роботу з передислокації кадрів і їхнього матеріально-технічного забезпечення. Штаб очолив Д. Грицай («Сірко»)⁷³.

Завдяки покращеній організації та опіці повстанського штабу ефективність руху пробоевих відділів через кордон зростає*. Так, у другій половині березня 1940 р. кордон перетнув відділ Л.Зацного («Вік», «Троян»), члени якого направилися для організаційної роботи в Дрогобицькій, Львівській і Станіславській областях⁷⁴. Відділ В.Гриніва («Кремінського»), який мав завдання очолити крайовий повстанський штаб, а також група керівників повстання для Тернопільщини – Р.Кравчук, О.Безпалко, Н.Хомів та інші.

Новоприбулі кадри повинні були в двомісячний термін освоїти територію, скласти чітке уявлення про наявність повстанських сил і зброї, з'ясувати настрої місцевого населення, його симпатії до ОУН і ставлення до можливої зміни існуючого більшовицького ладу. Передбачалося, що основну підготовчу роботу крайові повстанські штаби завершать до середини травня 1940 р., після чого, у повній бойовій готовності, будуть очікувати на сигнал від РП⁷⁵. Як дороговказ для роботи націоналістичного підпілля в УРСР повстанський штаб ОУН в Кракові орієнтовно в квітні 1940 р. розробив «Єдиний генеральний план повстанського штабу ОУН» у якому стверджувалося, що Україна перебуває напередодні збройного повстання, котре зобов'язане очолити члени ОУН. Укладачі плану вимагали від підпілля звернути особливу увагу на захоплення в перші години повстання стратегічних військових пунктів і промислових регіонів, підпілля мало до початку повстання створити єдиний революційний центр керівництв повстанням, організувати керівні кадри, провести військове навчання учасників повстання, детально розробити плани дій, забезпечити

⁷⁰ Мудрик-Мечник С. Шляхами підпілля революційної ОУН. – С. 34.

⁷¹ АУСБУ у Львівській обл., ф. 5, спр. П-33843, т. 2, арк. 123.

⁷² Детальніше див.: Шпіцер В., Мороз В. Крайовий провідник Володимир Тимчій-«Лопатинський». – С. 155-169.

⁷³ АУСБУ у Львівській обл., ф. 5, спр. П-33843, т. 2, арк. 186-188.

* Детальний опис переходів через кордон див.: АЦДВР, ф. «В.Чижевський-«Демид», папка 1, арк. 19-24.

⁷⁴ Патриляк І.К. Військова діяльність ОУН(Б) у 1940 – 1942 роках. – С. 145.

⁷⁵ Боляновський А. Українські військові формування в Збройних силах Німеччини (1939 – 1945). – С. 44.

технічні потреби повстання⁷⁶. Вимоги краківського повстанського штабу були воістину грандіозними. Підпілля належало сформувати перед початком виступу органи місцевої влади від села до області, намітити людей для роботи в державному апараті, пошті, судовій системі⁷⁷. До моменту виступу в кожній низовій структурі ОУН мали бути сформовані повстанські відділи чисельністю від 5 до 15 осіб, які відповідно мали об'єднуватися на різних рівнях у більші мілітарні сили⁷⁸. Керівники повстанського штабу вимагали в момент виступу рішучості і скоординованості дій повстанців на всій території України, розуміючи, що затягування партизанської війни призведе до її поразки⁷⁹.

Однак реальна ситуація в Україні була набагато складнішою, ніж це здавалося краківським лідерам ОУН(Б). Організація перебувала під потужним пресингом радянських спецслужб. Особливо нищівні удари були завдані першими днями березня по Львівській міській організації. На початку березня 1940 р. чекісти арештували керівника ОУН у Львівській політехніці Б.-М. Стефанюка, який «зламався» під час допиту і видав причетність до ОУН Ю.Левицького, сестри якого Галина і Марія керували крайовим відділом зв'язку та виконували роль зв'язкових до КЕ ОУН ЗУЗ. З їхнім арештом відбулася деконспірація головного пункту зв'язку КЕ по вулиці Потоцького, 99/2 у Львові (помешкання родини Левицьких). Г.Левицька, яка знала про всі зв'язки КЕ ОУН на ЗУЗ, отруїлася через декілька годин після арешту⁸⁰, тому співробітникам НКВС не вдалося дізнатися деталей функціонування ліній зв'язку в організації. Проте, 11 березня 1940 р. Б.Стефанюк на допиті розконспірував чергову нелегальну квартиру ОУН по вулиці Каневського, 11/1 у Львові⁸¹ на якій мешкав провідник ОУН Львова П.Габа. Під час проведення оперативних заходів співробітники спецслужб виявили у помешканні референта розвідки КЕ ОУН В.Гошка, членів організації С.Олійника та В.Льківца. При спробі арешту підпільники вчинили спротив. У перестрілці В.Гошко і С.Олійник загинули, а поранений В.Льківець зумів втекти⁸².

Ситуація потребувала поглиблення конспірації та повної реорганізації структур підпілля та його ліній зв'язку. З цією метою об 11 год. 24 березня 1940 р. у Львові на конспіративній квартирі (вул. Бема, 20) розпочалася нарада провідних членів націоналістичного підпілля в Україні. Відповідальним за підготовку та безпеку зборубув керівник юнацтва ОУН І.Максимів («Вечірній»). На зібранні, в якому взяли участь вісім осіб, відновили Крайову езекутиву⁸³. До її складу увійшли: О.Грицак – керівник, С.Новицький – заступник керівника та військовий референт, С.Ніклевич – організаційний референт, Д.Мирон – референт пропаганди і Юнацтва, О.Максимів – господарчий референт, О.Мацілінський – референт розвідки і безпеки. Також до складу КЕ були долучені: І.Максимів, який продовжував виконувати обов'язки керівника Юнацтва і став заступником

⁷⁶ГДА СБУ, ф. 16, оп. 33 (1951 р.), спр. 63, арк. 26-27.

⁷⁷Там само, арк. 40-45.

⁷⁸Там само, арк. 28-36.

⁷⁹Там само, арк. 50.

⁸⁰Шпіцер В., Мороз В. Крайовий провідник Володимир Тимчій-«Лопатинський». – С. 150.

⁸¹Там само. – С. 150.

⁸²АУ СБУ у Львівській обл., ф. 5, спр. 32066, т. 3, арк. 219.

⁸³ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 9, арк. 14.

Д.Мирона у відповідній референтурі та М.Левицька – відповідальна за зв'язки КЕ⁸⁴.

Поряд із відновленням структури КЕ було сформовано Крайовий повстанський штаб ОУН на чолі якого став С.Новицький, заступником начальника штабу було обрано В.Гриніва, керівником відділу розвідки – О.Мацілінського, керівником вишкільного відділу – Я.Горбового, керівником організаційного відділу – С.Ніклевича, керівником відділу пропаганди – Д.Мирона, керівником відділу постачання – О.Максиміва. На посаду керівника відділу зв'язку, після відповідних консультацій із ним запланували призначити В.Зеленого⁸⁵.

На нараді члени КЕ та КПШ розробили стислий план дій на найближче майбутнє. Передбачалося відновити втрачені контакти із низовими структурами організації, з'ясувати їхній стан і точну кількість наявної зброї. До 15 квітня 1940 р. КПШ мав опрацювати детальний план військової підготовки членів ОУН, визначити шляхи поповнення арсеналів організації, посилення санітарної підготовки націоналістів. Також планувалося налагодити розвідку і контррозвідку⁸⁶. Мережа ОУН(Б) мала відповідати новому адміністративно-територіальному устрою Західної України. Замість воєводських, формувались обласні й окружні проводи, а поряд з повітовими – районні. Завдяки більш подрібненому поділу на райони (порівняно з польськими повітами) кількість низових організацій зростає в 3,5 рази, що дозволило районним керівникам максимально тісно працювати з населенням, часто бувати в селах свого району, залучати до лав підпілля нових членів, посилювати організаційну дисципліну^{87*}.

Занепокоєні помітною активізацією ОУН(Б) і «підігріті» донесеннями власної агентури про підготовку націоналістами повстання на квітень – травень 1940 р. (до 15 квітня КПШ мав завершити перший етап підготовчої роботи, передбачалося провести відповідні наради і перейти до безпосередньої реалізації планів повстання), радянські спецслужби, використовуючи наявний слідчий та агентурний матеріал, провели масові арешти серед запідозрених у причетності до підпілля. Найсильніші удари були нанесені по Львову, Тернопільській, Рівненській і Волинській областях. До тюрем потрапило 658 оунівців, з них шестеро членів КЕ, члени обласних і районних проводів, керівник Львівського міського проводу⁸⁸. Низова мережа підпілля ОУН під час весняних арештів найбільше постраждала в Тернопільській області, де було затримано 540 осіб⁸⁹ та у Волинській області, де повністю було знищено мережу підпілля у Володимир-Волинському надрайоні та Устилузькому районі⁹⁰.

⁸⁴ АУ СБУ у Львівській обл., ф. 5, спр. П-33843, т. 2, арк. 69, 70 зв, 158, 159, 167.

⁸⁵ Там само, т. 3, арк. 97 зв.

⁸⁶ АУ СБУ у Львівській обл., ф. 5, спр. П-33843, т. 2, арк. 122 зв.

⁸⁷ Патриляк І.К. Військова діяльність ОУН(Б) у 1940 – 1942 роках. – С. 146.

* Організаційну побудову ОУН(Б) у березні 1940 р. див.: Додаток В.

⁸⁸ Ткачук А.В. Перед судом истории. – С. 68.

⁸⁹ Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне: сборник документов. – Т. I: Накануне. – Кн. 1.: ноябрь 1938 – декабрь 1940 г. – С. 184-186.

⁹⁰ Самсонюк Т. Борьба радянских спецслужб с ОУН на территории Волинской та Рівненської областей (1940 рік) // Національний університет «Острозька академія». Наукові записки. Серія «Історичні науки». Вип. 16. – Острог, 2010. – С. 73.

У квітні 1940 р. крайовий провідник ОУН(Б) О.Грицак зробив спробу реанімувати суттєво «проріджену» арештами КЕ. Замість арештованого С.Ніклевича організаційним референтом став Д.Мирон, а місце полеглого О.Мацілінського в якості референта розвідки зайняв Р.Лаврів. Однак уже 17 квітня сам О.Грицак був арештований і місце виконувача обов'язків провідника підпілля в Україні перейшло його заступнику Д.Миرونу⁹¹, хоча чекісти вважали, що вони впродовж березня – квітня 1940 р. арештували «всіх членів Крайової ексекютиви ОУН і основний актив цієї організації»⁹².

Однак, незважаючи на дошкульність ударів, рани завдані ОУН(Б) не стали смертельними для підпілля, хоча заплановане на весну 1940 р. повстання довелося відкласти, як тоді припускалося, до осені того ж року. Згодом самі чекісти визнали, що не зуміли до кінця знищити своїх супротивників: «Цілком ліквідувати всі структури організації не було можливості в силу того, що частина керівних учасників організації, відома лише за псевдонімами, перейшла на нелегальне становище...»⁹³.

Завдяки збереженню частини кадрового кістяка ОУН, на початку травня 1940 р. в Західній Україні було відновлено КЕ та всі обласні проводи⁹⁴. Чергову ексекютиву організували Д.Мирон і Л.Зацний, які обійняли посади, відповідно, керівника КЕ і його заступника. Також до відновленої структури увійшли: І.Максимів (організаційний референт), К.-А.Березовський (референт пропаганди), М.Матвійчук (референт розвідки), М.Думанський (заступник референта розвідки), В.Ковалюк (референт жіночої мережі ОУН), Л.Шевчик (референт зв'язку)⁹⁵.

Необхідно відзначити, що брутальна політика сталінського терору підштовхнула молодь до лав підпілля. У травні – липні 1940 р. організація поповнилася новим активом. Надзвичайно успішну роботу в цьому напрямку здійснював Станіславський обласний провід на чолі з О.Луцьким, Д.Клячківським, В.Чижевським, М.Сеньківим і Н.Білобрам. Якщо у вересні 1939 р. у регіоні налічувалося 1200 членів підпілля ОУН, то в липні 1940 р. на Станіславщині діяло 9600 підпільників⁹⁶.

Незважаючи на чисельний ріст, кінець серпня та початок вересня 1940 р. стали черговим періодом важких випробовувань для оунівського підпілля. 27 серпня 1940 р. до рук НКВС потрапили доволі детальні військові інструкції «Завдання ОУН» підготовані для КЕ повстанським штабом у Кракові⁹⁷. Вивчивши захоплені документи*, слідчі з радянських органів держбезпеки дійшли висновку про те, що ОУН(Б) готує загальне повстання на вересень 1940 р., а додаткова інформація радянської агентури в середовищі польського національного підпілля, вказувала на те, що митрополит Андрей Шептицький веде переговори з поляками, аби долучити

⁹¹ Шпіцер В., Мороз В. Крайовий провідник Володимир Тимчій-«Лопатинський». – С. 151-152.

⁹² Радянські органи держбезпеки у 1939 – червні 1941 р. Документи ГДА СБ України. – С. 314.

⁹³ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 33 (1951 р.), спр. 25, арк. 14-28.

⁹⁴ Ткачук А.В. Перед судом истории. – С. 68.

⁹⁵ Кук В. Степан Бандера. – С. 30.

⁹⁶ Андрухів І., Француз А. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939 – 1959). – С. 18.

⁹⁷ Андрухів І., Француз А. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939 – 1959). – С. 18.

* Повний текст інструкцій, захоплених НКВС зберігається в російському перекладі в ГДА СБУ, Ф. 13, спр. 372, т. 3, арк. 143-152. Частково документ опублікований у додатках до книги: Патриляк І.К. Військова діяльність ОУН(Б) у 1940 – 1942 роках. – С. 403-405.

їхні бойові структури до загального антирадянського повстання в Західній Україні й поєднати зусилля ОУН і польського Союзу збройної боротьби⁹⁸.

Припущення чекістів щодо запланованого повстання, підтвердилися після затримання 4 вересня 1940 р. у Львові організаційного референта КЕ І.Максиміва, який при собі мав важливі організаційні документи. Під час допитів Максимів дав розгорнуті свідчення про мережу організації⁹⁹. У звіті НКВС про захоплення Максиміва вказувалося: «Продовжуючи операцію із вилучення українських націоналістів і вмонтовування в їхнє середовище агентури, УНКВС по Львівській області встановило, що 1-го вересня 1940 р. відбулася перша нарада нового складу Львівської крайової ексекутиви ОУН. 4-го вересня 1940 р. у м. Львові було таємно знято керівника організаційного відділу відновленої крайової ексекутиви Максиміва, який дав розгорнуті свідчення про роботу і контакти крайового центру ОУН. На підставі цих свідчень та інших відомостей і агентурних матеріалів було проведено операції по українських націоналістах»¹⁰⁰.

Наявність точних оперативних даних дозволила співробітникам НКВС провести чергову масову атаку на бандерівську ОУН. Захопили керівників КЕ М.Матвійчука, М.Вовка, В.Ковалюк, М.Думанського, К.-А.Березовського, М.Грицай, Р.Горбала та ін. Як свідчили самі службовці держбезпеки: «В результаті операції було арештовано весь керівний склад КЕ, за винятком керівника організації Дмитра Мирона, який перебуває в глибокому підпіллі»¹⁰¹. Загалом по справі до 30 вересня 1940 р. було арештовано 107 членів ОУН¹⁰², розшукувалося ще 206 осіб, яких згодом мали намір арештувати¹⁰³.

У ході слідства радянські спецслужби дізналися, що ОУН(Б) зуміла об'єднати навколо себе всі заборонені в Радянській Україні молодіжні, жіночі, студентські, робітничі організації, створила густу мережу підпільних квартир, складів тощо¹⁰⁴.

Слідство також встановило, що на початок вересня 1940 р. 5500 бойовиків були вже повністю готові до антирадянського повстання¹⁰⁵, яке планували розпочати на початку осені 1940 р¹⁰⁶. Через студентів із Західної України підпільна мережа ОУН(Б) почала формуватися в студентському середовищі колишньої підрадянської України. Завдяки зв'язкам в Академії наук (через історика О.Пріцака) вдалося налагодити контакти з академіком А.Кримським. Через викладача Львівського ветеринарного інституту Ю.Стефаніка та студентку Львівського університету Л.Молощак ОУН провела роботу з організації підпілля в Центральній Україні, а також зробила спробу встановити зв'язок з академіком О.Богомольцем у Києві¹⁰⁷.

⁹⁸ Дерев'яний І. Друга ліквідація органами НКВД УРСР Крайової ексекутиви ОУН у Львівській області в 1940 – 1941 рр. // Український визвольний рух. – Зб. 15. – Л., 2011. – С. 122.

⁹⁹ Ткачук А.В. Перед судом истории. – С. 69.

¹⁰⁰ Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940 – 1950). – Т. I. – С. 79.

¹⁰¹ Там само.

¹⁰² Там само. – С. 81.

¹⁰³ Там само. – С. 85.

¹⁰⁴ Там само. – С. 81-82.

¹⁰⁵ Там само. – С. 82.

¹⁰⁶ Там само. – С. 96.

¹⁰⁷ Там само. – С. 83.

Вихід на найвищі кола української інтелігенції свідчив про спробу створити підпільний уряд, як представника повсталого України.

Розпрацьовуючи підозрюваних, оперативні співробітники НКВС розкрили 96 націоналістичних груп і низових організацій, під час їх ліквідації було арештовано 1108 підпільників (у тому числі 107 осіб лише у Львові). У ході облав чекісти захопили 2070 гвинтівок, 43 кулемети, 600 револьверів, 80 тисяч набоїв та інше військове майно; вилучили організаційні документи, пропагандистську літературу, листівки¹⁰⁸.

Оунівці під час затримання чинили рішучий опір спецгрупам НКВС. Чекісти характеризували їх як доволі серйозних противників: «Оунівці-нелегали добре навчені в розумінні нелегальної техніки, загартовані і досить агресивні кадри. Як правило, при арештах оунівці чинять збройний опір, намагаються покінчити самогубством»¹⁰⁹.

Тим часом, арештований І.Максимів 23 жовтня 1940 р. дав розгорнуту інформацію про підготовку до повстання, яка дозволяє не лише реконструювати хід підготовчих робіт, але й розрахунки керівників підпілля, їхні сподівання. Судячи зі слів арештованого, керівники ОУН розглядали як цілком реальну можливість відродження української державності в умовах війни, яка розгоралася в Європі. В умовах союзу між Німеччиною та СРСР, РП ОУН(Б) розраховував на можливий початок війни між Радянським Союзом і Румунією або Туреччиною, яка могла б дестабілізувати внутрішню ситуацію в СРСР і створити догідливі умови для масштабного повстання в Україні. Також були сподівання на розірвання дружніх стосунків між Берліном і Москвою і приєднання Німеччини до війни. Цікаво, що можливість повстання розглядалася навіть за умови, якби війна «не заторкнула цілості СРСР». У такому випадку повстання розглядалося приреченим на поразку, але необхідним для декларування самостійницьких прагнень українського народу.

Намагаючись перекрити канали зв'язку із краківським РП, співробітники НКВС захопили 6 грудня 1940 р., при спробі переходу кордону, керівника підпілля ОУН(Б) на Тернопільщині К.Вальчика від якого дізналися про деталі діяльності організації в регіоні та перебудову роботи після масових арештів весни – літа 1940 р.¹¹⁰. Зокрема, К.Вальчик вказував, що найбільш вдалу підготовку до повстання проти радянської влади провело підпілля Бережанщини, яке мало відповідний досвід антипольського повстання вересня 1939 р. і диспонувало 400 бойовиками озброєними стрілецькою зброєю, легкими і станковими кулеметами та гранатами, розгалуженою мережею розвідки й детальною інформацією про важливі військові і цивільні об'єкти, які мали бути захоплені в перші години повстання групами бойовиків по 15–40 осіб¹¹¹. За словами затриманого, розпочати повстання у вересні 1940 р. завадили масові арешти керівництва підпілля у Львові через що краківський Провід передав нові інструкції

¹⁰⁸Дерев'яний І. Друга ліквідація органами НКВД УРСР Крайової ексекутиви ОУН у Львівській області в 1940 – 1941 рр. – С. 123.

¹⁰⁹Киричук Ю.А. Радянський терор 1939 – 1941 рр. // Політичний терор і тероризм в Україні. XIX – XX століття. Історичні нариси. – К.: Наукова думка, 2002. – С. 582.

¹¹⁰Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940 – 1950). – Т. I. – С. 151-156.

¹¹¹ Там само. – С.152-153.

для організаційної мережі, які, як ми вже зазначали вище, полягали у посиленні конспірації, виведенні за кордон розконспірованих нелегалів, готуватися до активного виступу весною 1941 р.¹¹². Також слідчим вдалося довідатися від К.Вальчика про тісну співпрацю націоналістичного підпілля з греко-католицькою церквою і про значне залучення до підпілля вихідців зі Східної України, які прибували на роботу в західноукраїнські області¹¹³.

Наприкінці 1940 р. чекісти, зібравши достатньо оперативної інформації і бажаючи використати зимову пору й незавершеність реорганізації ОУН, розпочали операцію «з остаточної ліквідації оунівського підпілля». Передбачалося провести знищення підпілля в два етапи. Після 15 грудня 1940 р. (тобто після виборів до місцевих рад) передбачалося проведення масових арештів керівників ОУН, а невдовзі планувалося нанести удар по лініях зв'язку, підпільних складах і базах, організаційному активу¹¹⁴.

Зі звітної документації НКВС випливає, що протягом 16–20 грудня 1940 р. мав місце перший етап операції з «повного знищення націоналістичного підпілля». Проте остаточної перемоги чекістам він не приніс. Так, у Львові планували арештувати 80 керівників ОУН(Б), а реально захопили 60 осіб, у Станіславській області планували затримати 88 осіб, а заарештували – 68, у Дрогобицькій області вдалося арештувати 40 із 62 запланованих керівників, у Волинській 31 із 40¹¹⁵. Тобто понад чверть відомого органам радянської держбезпеки керівного складу націоналістичного підпілля залишалася на волі, що дозволяло в майбутньому відбудувати мережу ОУН(Б).

В ніч з 20 на 21 грудня 1940 р. спецслужби розпочали другий етап операції зі знешкодження структур підпілля. Протягом однієї ночі було арештовано 576 підпільників у Львові, Львівській, Станіславській, Тернопільській, Дрогобицькій і Волинській областях¹¹⁶. Під час арештів загинуло 3 підпільників і 1 співробітник НКВС, було вилучено 3 гвинтівки, 11 револьверів, 6 гранат, велика кількість літератури¹¹⁷. Протягом наступної доби (до кінця дня 22 грудня) каральними органами було арештовано ще 996 націоналістів¹¹⁸. Органи радянської держбезпеки захопили «в масовій кількості контрреволюційну націоналістичну літературу», а також декілька екземплярів «Мобілізаційного плану», інструкцій з організації армії, листування керівників організації тощо¹¹⁹.

Органи держбезпеки УРСР, із захоплених у грудні 1940 р. документів, дізналися, що націоналістичне підпілля швидко нарощує свій людський і збройний потенціал. Зокрема, до рук чекістів потрапили звіти керівництва підпілля на Тернопільщині (Тернопільська, Бережанська та Бучацька округи) за серпень і листопад 1940 р. У

¹¹² Там само. – С. 153-154.

¹¹³ Там само. – С. 154-155.

¹¹⁴ Там само. – С. 155-156.

¹¹⁵ Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940 – 1950). – Т. I. – С. 156-157.

¹¹⁶ Там само. – С. 158.

¹¹⁷ Там само. – С. 158-159.

¹¹⁸ Там само. – С. 161.

¹¹⁹ Радянські органи держбезпеки у 1939 – червні 1941 р. Документи ГДА СБ України. – С. 328-329, 333.

серпні підпілля регіону налічувало 8 тисяч 702 людини з яких було 616 колишніх військових, у тому числі 6 старшин і 92 підстаршин. Підпілля мало на своїх військових складах 1859 гвинтівок, 21 кулемет, 897 пістолетів, 759 гранат, 65 мін, 211 кілограмів вибухівки, 147 тисяч 797 патронів для гвинтівки, 14 тисяч 26 пістолетних патронів, 242 топографічні карти тощо. Через чотири місяці – у грудні 1940 р. підпілля на Тернопільщині зросло майже вдвічі і становило 15 тисяч 500 осіб¹²⁰. Тому серйозний удар, завданий чекістами по ОУН у грудні 1940 р. розглядався в НКВС як неабиякий успіх¹²¹. Однак, при цьому, слідчі вкотре визнавали своє безсилля у справі повного знищення структур ОУН і вказували на необхідність посилити агентурну роботу в націоналістичному середовищі¹²². Радянські спеціальні служби володіли інформацією про діяльність трохи більше 13,5 тисяч підпільників, тоді як їхня реальна кількість коливалася в межах 29–30 тисяч осіб¹²³.

Керівники радянських спеціальних служб визнавали, що не можуть перемогти підпілля. Так, у доповідній записці наркома внутрішніх справ УРСР П.Мешика від 26 березня 1941 р. вказувалося: «Слід мати на увазі, що ми маємо далеко неповну інформацію, так як організація «ОУН» будується доволі конспіративно, а цінної агентури, яка мала б можливість діставати точні дані в керівництві організації, у нас недостатньо (...) «ОУН» доволі швидко відновлюється після оперативних ударів, завданих нашими органами, поповнює розгромлені центри новими націоналістами, а репресії проти низів використовує для антирадянської агітації»¹²⁴. П.Мешик рекомендував партійному керівництву УРСР максимально «розкласти» й «роздрібнити» підпілля. Задля цього пропонувалося поглиблювати розкол між Мельником і Бандерою, спровокувати появу в Україні окремого «проводу», який не буде підпорядковуватися Бандері, захопити своєю агентурою керівництво у КЕ, масово вербувати рядових членів організації та її прихильників на місцях¹²⁵.

Ще одним способом боротьби з ОУН мали стати публічні процеси із численними смертними вироками з метою залякати діючих нелегалів, спонукати їх до «виходу з гри», а також щоб деморалізувати та стероризувати місцеве населення¹²⁶. Однак ефект виявився протилежним – підпільники ще більше радикалізувалися, а в очах громадян краю авторитет ОУН зріс. Навіть керівник польського підпілля в Західній Україні полковник Л.Окулицький в 1941 р. змушений був констатувати: «Москва лавірує, найбільшу небезпеку для неї становлять українці, проти яких останнім часом розгорнуто гострі масові репресії. Поляків намагаються схилити до співробітництва і підбурюють з боку Києва на виступи

¹²⁰ Там само. – С. 337-339.

¹²¹ Там само. – С. 338.

¹²² Там само. – С. 339.

¹²³ Патриляк І. «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля і повстанський рух 1939 – 1960 рр. – С. 83.

¹²⁴ ГДА СБУ, ф. 16, оп. 84 (1955 р.), спр. 7, арк. 220.

¹²⁵ Там само.

¹²⁶ Детальніше див.: Патриляк І.К. Військова діяльність ОУН(Б) у 1940 – 1942 роках. – С. 152-153; Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940 – 1950) / Під заг. ред. В.Сергійчука. – Т. І. – С. 167-190; Дерев'яний І. Друга ліквідація органами НКВД УРСР Крайової езекутиви ОУН у Львівській області в 1940 – 1941 рр. – С. 123-154.

проти українізації... Між тим ОУН є єдиною і вельми міцною антирадянською силою»¹²⁷.

На весну 1941 р. з території Генерального губернаторства в Україну знову перекидаються добре вишколені провідні кадри ОУН(Б) для підготовки повстання. За перші чотири місяці 1941 р. активність націоналістичного підпілля різко зростає. Підпільниками було здійснено 65 убивств і замахів на представників радянського адміністративного апарату, керівників НКВС, розповсюджено сотні найменувань листівок, посилено саботаж¹²⁸.

У документах НКВС по Рівненській області за 28 квітня 1941 р. вказувалося, що лише на території області діє 159 оунівців-нелегалів відомих владі, які проводять свою роботу через мережу симпатиків організації: «Маючи таку опору, оунівці у відповідності до своїх організаційних завдань розгорнули велику практичну роботу з розширення мережі ОУН, здійснення диверсійних і терористичних актів»¹²⁹.

Іншим важливим напрямом діяльності ОУН(Б) на території УРСР стала посилена робота з організаційним активом. До травня 1941 р. підпільна мережа організації була повністю відновлена від КЕ до станиці¹³⁰. Усіх оунівців було приведено до присяги на вірність Україні та організації¹³¹.

З документів радянських спецслужб дізнаємося про надзвичайно серйозний ступінь проникнення націоналістичного підпілля в органи радянської влади і, навіть, районні військові комісаріати, що дозволяло націоналістам здійснювати власну роботу під цілком легальним прикриттям і навіть проводити військові навчання під виглядом тренувань допризовників¹³².

Ситуація була настільки напруженою, що нарком держбезпеки УРСР П.Мешик у доповідній записці М.Хрущову від 15 квітня 1941 р. вважав перемогу над підпіллям можливою лише після застосування масових депортацій, а тому просив дозволу на арешт сімей нелегалів, виселення з краю сімей оунівців, куркулів, репресованих¹³³. М.Хрущов схвалив переселенську акцію і звернувся з клопотанням до Москви. 14 травня 1941 р. відповідний наказ було підписано Сталіним¹³⁴. Від 14 до 22 травня 1941 р. війська НКВС провели операцію «з вилучення сімей нелегалів, для переселення їх у віддалені райони Радянського Союзу». Під час операції 11 тисяч 329 західних українців депортували на схід СРСР¹³⁵. Було виявлено 66 нелегалів-оунівців¹³⁶. Ще

¹²⁷Цит. за: Ільюшин І. Українська повстанська армія і Армія крайова. Протистояння в західній Україні (1939 – 1945 рр.). – С. 155.

¹²⁸ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372., т. 54, арк. 121.

¹²⁹Український здвиг: Волинь 1939 – 1955. – С. 44.

¹³⁰ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 1, арк. 54.

¹³¹Там само, арк. 55-56.

¹³²ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, том. 69, арк. 5-6.

¹³³1941 год. В 2-х книгах. Документы. – Кн. 2. – С. 80.

¹³⁴Органы государственной безопасности СССР в Великой Отечественной войне. Сборник документов. – Т. 1., Кн. 2. – С. 138-139.

¹³⁵НКВД – МВД СССР в борьбе с бандитизмом и вооруженным националистическим подпольем на Западной Украине, в Западной Белоруссии и Прибалтике (1939 – 1956). – С. 39.

¹³⁶Там само. – С. 39.

близько 30 тисяч «вилучених» «переселилося» до братських могил і тюремних казематів¹³⁷.

31 травня 1941 р. нарком держбезпеки УРСР П.Мешик підписав директивний лист щодо боротьби з підпіллям ОУН в Україні. Документ вимагав від співробітників НКДБ посилити агентурну розвідку в керівних центрах підпілля, організувати легендовані проводи¹³⁸. Мешик визнавав, що поряд з успіхами у боротьбі проти підпілля, спецслужби не зуміли в квітні – травні 1941 р. захопити жодного члена КЕ або керівника обласних проводів¹³⁹. Відтак, нарком дозволяв у окремих випадках радянським агентам фізично ліквідувати керівників підпілля та повстанських відділів без арешту, суду чи слідства¹⁴⁰.

Зрештою, завдяки репресивним заходам, протягом січня – червня 1941 р. радянські спецслужби зуміли ліквідувати 94 оунівських повстансько-диверсійних груп, в яких налічувалося 476 учасники, а також убити 1171 підпільника. Чекісти захопили 3 станкові й 14 ручних кулеметів, 304 гвинтівки і карабіни, 296 револьверів, 29 обрізів, 114 гранат, 46 тисяч 452 патрони¹⁴¹. Однак це була лише «верхівка айсберга». На 15 червня 1941 р. спецслужби ще мали на обліку 77 повстанських груп з 366 учасниками. Найбільша кількість повстанських відділ оперувала в Тернопільській та Волинській областях¹⁴². Станом на 17 червня 1941 р. службовці НКДБ зуміли арештувати 2215 учасників підпілля ОУН, з яких 495 були нелегалами¹⁴³.

На 22 червня 1941 р. вона була доволі масовою і розгалуженою підпільною структурою налічуючи на території УРСР 20 тисяч членів (не рахуючи активних прихильників) об'єднаних у 3300 низових організаціях (станіцях). З них – 2190 станиць припадало на Галичину, 950 – на Волинь, 160 – на Буковину, Бессарабію і Наддніпрянську Україну¹⁴⁴.

Одним із найголовніших завдань, поставлених Проводом ОУН(Б) перед підпіллям на території України (нагадаємо, що після розколу мельниківці підпілля в Україні практично не мали), була організація й успішне проведення збройних

¹³⁷ Андрухів І., Француз А. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939 – 1959). – С. 44; Дем'янчук Т. Взаємодія органів НКВС та кримінально-виправної системи з ліквідації підпілля ОУН на теренах Західної України в 1939 – 1941 рр. // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітницький краєзнавчий часопис. – Вип. 15-16. – Івано-Франківськ, 2009. – С. 318-321; Круцик Р. Дем'янів Лаз. Геноцид Галичини. – К., 2009. – С. 175-345.

¹³⁸ Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 року. Документи ГДА СБ України. – С. 172-173.

¹³⁹ Там само. – С. 173.

¹⁴⁰ Там само.

¹⁴¹ Там само. – С. 354-355.

¹⁴² Радянські органи державної безпеки у 1939 – червні 1941 року. Документи ГДА СБ України. – С. 359.

¹⁴³ Роман Шухевич у документах радянських органів державної безпеки (1940 – 1950). – Т. 1. – С. 222.

¹⁴⁴ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр.45, арк. 1-4.

повстань у момент початку війни між Німеччиною та СРСР. Повстання літа 1941 р. очолив тодішній Крайовий провідник ОУН(Б) І.Климів¹⁴⁵.

Збройні виступи починалися біля західного кордону й хвилею відкочувалися на схід, ідучи перед німецько-радянським фронтом. Така тактика дозволяла повсталим завдавати найболючіших ударів у безпосередньому тилу Червоної армії, що було важливим з огляду на співвідношення сил, а також сприяла збереженню неушкодженості власних відділів, які через декілька днів автоматично опинялися з німецького боку фронту¹⁴⁶. Уже в першому своєму короткому звіті до Головного проводу ОУН(Б) від 7 липня 1941 р. І.Климів відзначав, що: «Були випадки, коли наші загони до приходу німців атакували міста і села, а потім разом із німецькими частинами продовжували й завершали наступ»¹⁴⁷.

Першими розпочали збройний виступ підпільники у Львівській, Дрогобицькій, Волинській і Рівненській областях^{148*}. Найголовніші удари наносилися по комунікаціях, мостах, військових колонах, адміністративних центрах і в'язницях¹⁴⁹. Характерною рисою збройних виступів 1941 р., яка відрізняла їх від акцій вересня 1939 р., була координованість дій повстанців одночасно у декількох сусідніх районах і, навіть, областях. Зокрема, 24 червня 1941 р. повстання водночас розпочалося у Львові, Луцьку, Перемишлі, Перемишлянах, Вербі, а також у Самбірському, Мостиському, Городоцькому, Рудківському, Бібрському, Жовківському, Яворівському районах Дрогобицької і Львівської областей¹⁵⁰.

Важливо підкреслити, що в ході збройних виступів до повсталих нерідко приєднувалися солдати і командири Червоної армії¹⁵¹. Здебільшого, це були українці за національністю¹⁵².

Характерною рисою збройних виступів на території Волині були випадки знищення чи захоплення повстанцями мостів на річках, що паралізувало або уповільнювало пересування радянських частин¹⁵³. Особливо активні повстанські виступи на Волині були зафіксовані на Костопільщині, Деражненщині, Сарненщині,

¹⁴⁵Патриляк І. Завдання оунівської пропаганди на час війни // Молода нація. – 2001. – № 4. – С. 129-152.

¹⁴⁶Патриляк І. Військова діяльність ОУН(Б) в 1940 – 1942 рр. – С. 172.

¹⁴⁷ГДА СБУ, ф. 13, спр. 398, т. 18, арк. 136.

¹⁴⁸ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 32, арк. 9.

* Зведену таблицю з інформацією про хід і підсумки збройних виступів див. у додатку Е.

¹⁴⁹ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 32, арк. 1.

¹⁵⁰Там само, арк. 1-3, арк. 9.

¹⁵¹Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. – С. 112–113.

¹⁵²ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 32, арк. 9; ф. КМФ-8, оп., 2, спр. 146, арк. 26-27.

¹⁵³Там само, ф. 3833, оп. 2, спр. 32, арк. 3.

Горохівщині, коло Володимира-Волинського, Кременця, Вишнівця, Гощі, Олевська, Корця, Острога, Дубна тощо¹⁵⁴. У Ковелі повстанці вже в перші хвилини війни обстрілювали автомобілі з високопоставленими командирами Червоної армії¹⁵⁵.

Останніми днями червня збройні виступи перекинулися на Тернопільщину й Станіславщину¹⁵⁶. Слід наголосити, що в цьому регіоні повстанці, які мали найбільше часу на підготовку, нерідко оперували великими з'єднаннями по 300–600 осіб¹⁵⁷, захоплювали й утримували не тільки районні центри, але навіть зуміли оволодіти обласним центром, контролюючи його від 1 до 3 липня¹⁵⁸. Також у Прикарпатті (м. Коломия) повстанцям вдалося захопити цілком неушкоджені військові склади РСЧА¹⁵⁹. Цікаво відзначити, що неподалік Коломиї повстанські відділи зайняли переправи через р. Прут й упродовж декількох годин 2 липня обстрілювали наступаючі угорські частини, яких помилково прийняли за червоноармійців¹⁶⁰.

Від 7–8 липня 1941 р. прослідковується чітка тенденція до зміни характеру повстання. Якщо в перші два тижні війни він здебільшого носив наступальний, атакуючий характер, то на межі другого й третього тижнів повстанські відділи поступово трансформувались у самооборонні підрозділи, які займалися охороною населених пунктів від залишків Червоної армії та ватаг дезертирів, збирали на місцях боїв зброю тощо.

Форми й вияви повстанської боротьби ОУН(Б) влітку 1941 р. були доволі різноманітними – від дій диверсантів-одинаків до повстань значних за чисельністю відділів, до яких часто за власною ініціативою долучалося місцеве українське селянство. За нашими підрахунками, базованими насамперед на звітній документації оунівців, у повстаннях літа 1941 р. взяли участь 9632 членів організації. Про масштаби боїв з відступаючими частинами РСЧА, відділами НКВС і прикомонниками свідчать такі цифри: на Волині у червні – липні 1941 р. загинуло близько 500 оунівців та їхніх симпатиків, в Галичині ця цифра сягає понад 550 осіб¹⁶¹. Втрати Червоної армії в цих зіткненнях, за оцінками підсумкових звітів КЕ

¹⁵⁴Там само, оп. 3, спр. 14, арк. 31–31зв.; ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 24, арк. 30.

¹⁵⁵ Солонин М. 22 июня. Анатолия катастрофы. – С. 412.

¹⁵⁶ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 32, арк. 1–10 (зі зворотами).

¹⁵⁷ГДА СБУ, ф. 13, спр. 398, т. 18, арк. 146-о.

¹⁵⁸ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 32, арк. 2–7 зв.

¹⁵⁹Андрухів І., Француз А. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959). – С. 58.

¹⁶⁰Сорока П. Вишкіл ДУН на фільваркуКвель у 1941 році // Визвольний шлях. – 1993. – №. 5. – С. 614–615.

¹⁶¹ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 3, арк. 36.

ОУН(Б), начебто становили біля 2100 чоловік убитими й 900 полоненими¹⁶², хоча наші підрахунки, базовані на поточних звітах, дають, очевидно, більш адекватну цифру – 742 убитими і 1352 полоненими*. Повстанські відділи українських націоналістів діяли на території 70 районів тодішніх Львівської, Дрогобицької, Станіславської, Тернопільської, Волинської, Рівненської, Чернівецької та Житомирської областей¹⁶³. Оунівці зуміли самотужки встановити контроль над 48 райцентрами та одним обласним центром, а одразу ж після проходження фронту, встановили адміністрацію в 187 (з 200) районах західноукраїнських областей, в 26 районах Правобережної України, створили обласні управління в Тернополі, Львові, Рівному, Дрогобичі, Станіславові та Луцьку¹⁶⁴. Внаслідок збройної активності в перші тижні війни націоналістам-бандерівцям вдалося опанувати п'яту частину території тодішньої УРСР, організувавши на ній органи адміністрації та місцевого самоврядування. У боях із відступаючими радянськими військами оунівці захопили близько 3500 одиниць стрілецької зброї, а впродовж липня, роззброюючи оточенців і дезертирів та збираючи зброю на місцях боїв і маршрутах пересування військ, зуміли акумулювати 15 тисяч гвинтівок і 7 тисяч кулеметів, 4 вантажні автомобілі, десятки тисяч гранат і сотні тисяч набоїв¹⁶⁵. Підтвердженням того, що військова здобич ОУН(Б) була доволі суттєвою, на нашу думку, може слугувати перший, неповний звіт І.Климівка від 7 липня 1941 р. (коли збройні виступи ще тривали) до Головного проводу в якому, попри відсутність всіх даних із регіонів, зазначалось, що «Роззброєно багато військових підрозділів. Трофеї – зброя, автомобільний транспорт, різне військове майно»¹⁶⁶. Згодом, частину цього арсеналу, яку вдалося приховати від вилучення німцями, було використано при створення перших українських військових відділів.

Ідея швидкої організації власної армії виношувалася в середовищі ОУН задовго до початку війни¹⁶⁷. Розглядалися різні варіанти, але всі вони загалом зводилися до необхідності йти трьома паралельними шляхами: постійна підготовка власних

¹⁶²ГДА СБУ, ф.13, спр. 372, т. 11, арк. 44.

* Детальніше див.: Патриляк І.К. Діяльність українського націоналістичного підпілля та повстанської армії в роки Другої світової війни. – Рукопис. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України. – К., 2012. – Додаток Е. – С. 551-554.

¹⁶³ГДА СБУ, ф.13, спр. 376, т. 24, арк. 48.

¹⁶⁴ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 45, арк. 1-3.

¹⁶⁵ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 24, арк. 48.

¹⁶⁶Там само, спр. 398, т. 18, арк. 136.

¹⁶⁷Посівнич М. Воєнно-політична діяльність ОУН в 1929 – 1939 роках. – С. 47.

військових кадрів; у момент геополітичних змін у Європі створення українських легіонів при армії країни, яка потенційно позитивно ставитиметься до ідеї української незалежності; швидка організація власної української армії в момент загально національного повстання. ОУН в перші роки Другої світової війни активно застосовувала перші дві методи: підготовку військових фахівців і створення українських легіонів. Втілення третього напрямку військовотворчої роботи стало можливим з опануванням націоналістами певних територій влітку 1941 р.

Перші спроби організувати українську армію на початку німецько-радянської війни здійснили бандерівці. Ще в травні 1941 р. у Львові було створено військовий осередок (штаб) при військовій референтурі КП ОУН(Б). Осередок базувався у Львові на вул. Мохнацького, 86 і мав завданням реєструвати військовозобов'язаних, збирати військову бібліотеку, концентрувати зброю і боєприпаси, визначати військові осередки в областях¹⁶⁸. На момент початку війни Німеччини проти СРСР обласні військові штаби ОУН(Б) були сформовані в трьох галицьких областях – Станіславській, Тернопільській і Дрогобицькій. Їх відповідно очолювали: Т.Банах, В.Івахів, С.Новицький¹⁶⁹. Відразу ж після проголошення самостійності, бандерівці спробували створити перші частини революційних збройних сил. Уже 1 липня 1941 р. у Львові та його околицях було розповсюджено звернення Крайового провідника ОУН(Б) І.Климів (підписані псевдонімом «лейтенант Євген Легенда») із закликами до створення Української національної революційної армії¹⁷⁰. Передбачалося, що УНРА формуватиметься з повстанських відділів, реорганізованих за ustalеним військовим зразком¹⁷¹ із залученням колишніх військових фахівців-українців із Червоної армії, які мали утворити центри для організації повітряних і бронетанкових військ¹⁷². Усі солдати УНРА мали скласти присягу на урядові української держави і Проводові ОУН. Планувалося, що першими завданнями революційної армії стануть контроль над залізничними і військовими об'єктами, складами і транспортом¹⁷³.

У місцях, де не передбачалося постійна дислокація революційних збройних сил, планувалося створювати «Допоміжні органи оборони України», до складу яких мушили ввійти відділи Української національної оборони «Січові стрільці», сформовані з громадян не здатних до військової служби (підлітки та чоловіки

¹⁶⁸ АЦДВР, ф. «В.Чижевський-«Демид?»», папка 1, арк. 98-99.

¹⁶⁹ АЦДВР, ф. «В.Чижевський-«Демид?»», папка 1, арк. 98-99.

¹⁷⁰ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 41, арк. 1-4.

¹⁷¹ Там само, арк. 4.

¹⁷² Там само, арк. 5.

¹⁷³ Там само, арк. 6.

похилого віку), які б виконували функції народного ополчення (охоронна служба, боротьба з диверсантами, парашутистами тощо)¹⁷⁴.

Важливим документом, який також стосується формування УНРА, є військовий статут, виданий головним командуванням революційної армії. Датований документ 11 липня 1941 р., надрукований у Львові. Головна увага в ньому приділялася організації піхотних відділів, які мали стати основою армії на перших стадіях існування¹⁷⁵.

Однак наявність наказів, статутів і відозв ще зовсім не означають успіх при створенні реальних військових формувань. Очевидно, що за короткий час легальної діяльності ОУН(Б) створити повноцінну централізовану, укомплектовану, озброєну і навчену армію було нереальним завданням. Проте, все ж перші кроки в цьому напрямку встигли здійснити. Документи свідчать, що суттєві досягнення у формуванні УНРА мала Волинь, де керівником мережі бандерівської ОУН був енергійний організатор В.Робітницький, а військову референтуру очолював С.Качинський. Очевидно у першій половині липня 1941 р. С.Качинський видав наказ приступити до формування «Січей», які мали бути зародками українського війська в регіоні¹⁷⁶. Достеменно відомо про існування трьох «Січей» створених бандерівцями і однієї «Січі» організованої на Поліссі прихильним до уряду УНР отаманом Т.Боровцем¹⁷⁷.

«Січ» у містечку Гоща поблизу Рівного намагався створити кадровий оунівець, ветеран Карпатської Січі Є.Басюк («Чорноморець»). Однак сотня січовиків, організована ним, як цілісний відділ проіснувала лише декілька липневих днів і була розігнана німцями, котрі також намагалися арештувати самого Є.Басюка, що змусило його переховуватися¹⁷⁸. «Січ» у містечку Костопіль організував уродженець Тернопільщини, член похідної групи ОУН(Б) Ф.Воробець («Верещака»), в майбутньому командир Групи УПА «Тютюнник». Він зумів зібрати навколо себе 300 повстанців, створив штаб начальником якого було призначено колишнього полковника армії УНР І.Лиходька, а заступником начальника штаба – підполковника О.Новицького¹⁷⁹. Є інформація про те, що одна сотня Костопільської «Січі» під командуванням полковника І.Лиходька

¹⁷⁴ Там само, арк. 7.

¹⁷⁵ Там само, спр. 23, арк. 11.

¹⁷⁶ Марчук І. «Січі» 1941-го на Волині // Визвольний шлях. – Кн. 4 (637). – Квітень, 2001. – С. 29.

¹⁷⁷ Там само. – С. 29.

¹⁷⁸ Там само.

¹⁷⁹ ГДА СБУ, ф. 5, спр. 48139, арк. 17.

брала участь у боях із військами НКВС, що виходили з оточення в околиці м. Степаня 31 липня 1941 р¹⁸⁰. У серпні 1941 р. Костопільська «Січ» поділялась на три окремі сотні під командуванням «Мирона», «Лиса», «Галати»¹⁸¹. Німці мирилися з її існуванням до листопада 1941 р., а потім роззброїли і розпустили.

Є детальні відомості про створення в м. Рівному «Січі» під іменем «Першого Куреня Українського Війська ім. Холодного Яру»¹⁸². Особовий склад куреня налічував 480 бійців, які проходили підготовку за курсом молодших офіцерів. Командував куренем С.Качинський («Остап»)¹⁸³, а шефом штабу був полковник армії УНР Л.Ступницький («Гончаренко»), його ад'ютантом став Л.Крисько («Горинь»), роль вишкільних старшин відігравали оунівці «Федорович», «Сірко», «Цинк» (згодом відомий, як сотенний УПА «Циган») і Мельник (очевидно майбутній курінний УПА «Кора»)¹⁸⁴. Рівненська «Січ» проіснувала до листопада 1941 р. й була німцями розпущена. Щоправда перед ліквідацією збройного формування січовикам вдалося нелегально вивезти частину зброї, а 40 учасників куреня були переведені в підпілля й продовжували конспіративний військовий вишкіл у Клеванському замку аж до викриття цієї школи німецькими спецслужбами в перші місяці 1942 р¹⁸⁵.

Окрім згаданих вище «Січей» на Волині вдалося організувати ще цілу низку військових формувань, які були оголошені відділами УНРА. Зокрема, було створено сотні української армії у містечках Вишнівець¹⁸⁶, Корець, Межиріччя, Олександрія, Клевень, Тучин, Радивилів, Берестечко¹⁸⁷, Кременець¹⁸⁸. Цікаво, що в останньому випадку відділ підпорядковувався створеній від імені ОУН(Б) повітовій владі на чолі з М.Редькіним, який оголосив про формування армії, закликав до спокою і недопущення будь-яких проявів грабежів та насилля¹⁸⁹. Від 12 липня в містечку почалася добровільна реєстрація рядового, сержантського й офіцерського складу майбутньої української армії. 14 липня обладнано окреме штабне приміщення для реєстрації добровольців і видано розпорядження про обов'язкове зголошення до 20 липня всіх вояків-українців колишньої української, польської, російської армій до

¹⁸⁰ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 18, арк. 8.

¹⁸¹Марчук І. «Січі» 1941-го на Волині. – С. 29.

¹⁸²ЦДАВО України, ф. 3835, оп. 1, спр. 1, арк. 1-22; спр. 3, арк. 1-9.

¹⁸³ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 15, арк. 7 зв.-8.

¹⁸⁴Марчук І. «Січі» 1941-го на Волині. – С. 31.

¹⁸⁵Там само. – С. 31-32.

¹⁸⁶ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 24, арк. 30.

¹⁸⁷ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 15, арк. 7 зв.

¹⁸⁸ГДА СБУ, ф. 13, спр. 398, т. 18, арк. 139.

¹⁸⁹ Там само, арк. 140.

штабу. Протягом лише двох днів зареєструвалося 117 осіб, серед яких 18 старшин і підстаршин. Із зареєстрованих штабних старшин було відібрано сотника, осавула і поручника з допомогою яких планували розгорнути окружний штаб для формування української армії в Кременецькій окрузі¹⁹⁰.

Зі спогадів очевидців дізнаємося також про існування куреня УНРА у Луцьку, який невдовзі був реорганізований німцями у т. зв. господарчий курінь. Щоправда це формування продовжувало перебувати під сильним ідеологічним впливом ОУН(Б), а новий командир господарчого куреня «Рубашенко» (С.Коваль) підтримував тісні організаційні контакти з відповідними структурами українського націоналістичного підпілля, що дозволило йому 20 березня 1943 р., арештувавши німецьких офіцерів, вивести 520 своїх підлеглих до с. Журавичі, передавши їх у підпорядкування Головного командування УПА¹⁹¹.

Подібно до Волині, активне творення відділів і частин УНРА розпочалося й на Прикарпатті. У м. Косові з оунівських повстанських відділів було організовано цілий полк, який зумів упорядкувати адміністрацію в районі, не допускаючи деякий час на його територію угорських окупаційних частин¹⁹².

У Станіславі оунівці сформували спеціальну військову команду, яка 7 липня 1941 р. видала розпорядження про реєстрацію всіх військовослужбовців української національності – старшин у віці до 60 років, а підстаршин у віці до 50 років. Облік здійснювали протягом 3-х днів (9–11 липня) в приміщенні Обласної військової команди. У селах та містечках області створювалися спеціальні реєстраційні комітети, які 8–9 липня мали провести реєстрацію всіх військових на ввіреній їм території і до 14 липня 1941 р. передати списки до Обласної військової команди¹⁹³.

Відділи УНРА (чисельністю до 100 осіб) виникли в червні – серпні 1941 р. у галицьких містечках Зборів, Броди, Збараж, Тереховля, Журавня, Заліщики¹⁹⁴. Німецькі розвідувальні донесення вказують на майже цілковите покриття території Західної України відділами «української самооборони»¹⁹⁵.

Німецьке командування дуже різко негативно сприйняло військотоворчі ініціативи українських націоналістів, через що німецька жандармерія спільно з

¹⁹⁰ Там само, арк. 139.

¹⁹¹ Filar Wł. Wołyń 1939–1944. Ekstremizacja czy walki polsko-ukraińskie.– S. 75.

¹⁹² ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 32, арк. 2 зв.

¹⁹³ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941 р. – С. 251.

¹⁹⁴ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 15, арк. 9-29.

¹⁹⁵ Там само, ф. КМФ-8, оп. 2, спр. 146, арк. 24.

угорськими військами з другої половини липня повсюдно роззброювала українські відділи¹⁹⁶.

Намагаючись зберегти свої військові формування, бандерівці спробували наприкінці літа 1941 р. замаскувати їх під відділи Української народної міліції. Завдяки існуванню УНМ бандерівцям до вересня 1941 р. вдавалося утримувати від повної ліквідації власні збройні відділи, які формально несли службу охорони громадського порядку до створення в Україні окупаційної поліції під німецьким командуванням¹⁹⁷. З розпуском УНМ частина прихильників ОУН із рядів міліції перейшла на нелегальне становище (ставши наприкінці 1942 р. тим «матеріалом» з якого формувалися перші відділи повстанців), інша частина, за наказом керівників ОУН(Б), проникнула в лави створюваної німцями української допоміжної поліції, намагаючись поставити ці формування під свій ідеологічний контроль.

Найкраще військово-підготовані члени ОУН(Б) наприкінці літа – восени 1941 р. скеровувалися Проводом до нелегальних і напівлегальних вишкільних курсів для навчання молодших і старших офіцерів. У липні – серпні 1941 р. військовий осередок (штаб) у Львові реорганізували і створили два регіональні відділення – Рівненський крайовий військовий штаб для Північно-західних українських земель і Львівський крайовий військовий штаб для Західних українських земель¹⁹⁸, які курували нелегальне військово-навчання командних кадрів.

Найбільшими підготовчими базами для військових кадрів ОУН(Б) стали: Школа військових кадрів «Тигри», що діяла в Долинському районі Станіславської області¹⁹⁹; Коломийська підпільна військова школа²⁰⁰; офіцерська школа у м. Мости Великі Львівської області (функціонувала під виглядом табору «служби праці»), призначалася для вишколу старших офіцерів²⁰¹; підстаршинська школа у м. Поморяни (функціонує під виглядом «служби праці») ²⁰². Невеличка офіцерська школа ОУН(Б) під криптонімом «Холодний Яр» існувала в с. Колки на Волині. Взимку 1941 – 1942 рр. у ній навчалося 30 курсантів, які поряд з навчанням займалися збиранням і складуванням зброї, амуніції, харчів²⁰³.

¹⁹⁶ГДА СБУ, ф. 13, спр. 398, т. 18, арк. 137 – 141.

¹⁹⁷Детальніше див.: Патриляк І.К. Військова діяльність ОУН(Б) у 1940 – 1942 роках. – С. 228-252.

¹⁹⁸Бедрій А. Українська Держава відновлена Актом 30 червня 1941 року. – С. 25–26.

¹⁹⁹Там само. – С. 23.

²⁰⁰АЦДВР, ф. «В.Чижевський-“Демид”», папка 1, арк. 100.

²⁰¹Там само, арк. 100

²⁰²Там само, арк. 100-101; Камінський А. Василь Охримович. Біографічний нарис. – Торонто – Нью-Йорк – Лондон, 1999. – С. 20.

²⁰³Кондрат Ф. Ми стали волі на сторожі. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 9–10.

Одночасно з повноцінними військовими школами бандерівці організували в містах і селах Західної України таємні короткотермінові курси радистів і санітарів та польові вишкільні табори²⁰⁴. Для прикладу – тільки на території двох повітів: Дубенського й Кременецького було організовано 15 вишкільних осередків для рядових, у кожному з яких навчалось по 100 осіб²⁰⁵. Аналогічні табори для вишколу молоді існували восени – взимку 1941 р. також поблизу Галича і Станіслава²⁰⁶. Загалом, влітку-восени-взимку 1941 р. на території Західної України бандерівська ОУН зуміла організувати 37 старшинських і підстаршинських шкіл, курсів та польових вишкільних таборів через які пройшло близько п'яти тисяч курсантів²⁰⁷.

2. Становище підпілля ОУН(Б) під німецькою окупацією в 1941 – 1942 рр.

Одночасно з підготовкою до повстання на створення збройних сил в Україні, керівні центри обох ОУН за межами УРСР розгорнули масштабну підготовку до «походу на Батьківщину» з метою відродити державне життя українського народу. Проте, спроба бандерівців застосовувати щодо Райху тактику «доконаних фактів» (шляхом оголошення Акта про відновлення незалежності України, і нав'язування Німеччині «союзнитва» на оунівських умовах) завершилося для націоналістів трагічно. Розвиток подальших подій, пов'язаний з арештами лідерів ОУН(Б), ліквідацією УДП та нижчих ланок української адміністрації чітко продемонстрував, що про жоден колабораціонізм чи навіть узгодженість позицій з нацистами не йшлося, а всі згадки про Німеччину в Акті від 30 червня 1941 р. (як і вітальні статті в газетах²⁰⁸, лояльна до Німеччини декларація Державного правління²⁰⁹, створення тріумфальних арок) були лише не зовсім вдалим, «дипломатичним прикриттям», яке не врятувало націоналістів від гітлерівських репресій*. Розібравшись із ситуацією, у Берліні прийняли рішення розпочати арешти «українських узурпаторів». Робити це було не складно, оскільки від 3 липня 1941 р. ОУН(Б) офіційно вийшла з підпілля і

²⁰⁴ Мірчук П. Українська Повстанча Армія. – С. 30.

²⁰⁵ Filar Wł. Wołyń 1939–1944. Ekstyminacja czy walki polsko-ukraińskie. Studium historyczno-wojskowe zmagañ na Wołyniu w obronie polskości, wiary i godności ludzkiej. – S. 71.

²⁰⁶ АЦДВР, ф. «В.Чижевський-“Демид”», папка 1, арк. 101.

²⁰⁷ АЦДВР, ф. «В.Чижевський-“Демид”», папка 1, арк. 107.

²⁰⁸ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 2, спр. 104, арк. 1-зв.

²⁰⁹ Там само, ф. 4620, оп. 3, спр. 378, арк. 41-42.; ф. 3833, оп. 1, спр. 6, арк. 1-2; спр. 39, арк. 10-11.

*Детальніше див.: Патриляк І.К. До питання про Акт 30 червня 1941 року // Сторінки воєнної історії України. Збірник наукових статей. – Вип. 9. – Ч. 2. – К., 2005. – С. 465-477.

почала легально діяти, підпорядковуючись Державному правлінню²¹⁰. Державний апарат на території Західної України, де існувала мережа бандерівської ОУН, формувався прямо на її базі²¹¹.

5 липня 1941 р. в Кракові було затримано С.Бандеру, якого після декількох допитів відправили в Берлін, де спочатку утримували під домашнім арештом, а згодом перевели до концтабору Заксенхаузен. Протягом 5–7 липня в тому ж таки Кракові гестапо арештовує цілу низку діячів УНК, який «благословив» групу Стецька на проголошення самостійницького Акта²¹². У відповідь, 6 липня 1941 р. Головний провід ОУН(Б) опубліковував відозву в якій заявив: «Влада в наших руках!» і недвозначно натякнув на те, що не збирається нікому нею поступатися без опору і закликавши своїх прихильників «до зброї»²¹³.

8 липня 1941 р. керівники бандерівської ОУН у Львові (Я.Стецько, І.Климів, Л.Ребет, І.Равлик, М.Лебець, Я.Старух та ін.) зібрались на нараду на якій вирішили, у зв'язку з арештом С.Бандери, поступово переводити розконспірованих членів ОУН на нелегальне становище, водночас намагатися закріпитися в місцевих адміністраціях і якнайдовше утримувати роботу УДП у Львові²¹⁴. Очевидно, що під час цієї наради було також вироблено нові, дещо відкориговані інструкції для діяльності похідних груп ОУН(Б) на сході, які тепер мали перейматися не стільки формуванням адміністрації або військових підрозділів, а приступити до «створення в населених пунктах окупованої території нелегальних повстанських клітин, які в майбутньому могли б бути реорганізовані в повстанські загони»²¹⁵.

Частина рішень прийнятих 8 липня 1941 р., зокрема тих, що стосувалися часткового повернення до конспіративних методів роботи була виконана, однак зберегти діяльність Державного правління не вдалося. Уже наступного дня після наради бандерівського активу – 9 липня 1941 р. – Я.Стецько разом зі своїм помічником Р.Ільницьким був взятий під варту²¹⁶. Після допиту у Львові Стецька переправили до Кракова, а згодом – до Берліна²¹⁷.

²¹⁰Проголошення Акту відновлення української держави 30 червня 1941 року. Зб. матеріалів і документів. – С. 85.

²¹¹ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 16, арк. 84.

²¹²ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 1, арк. 1-3.

²¹³ ОУН в 1941 році. Збірник документів. – Ч. 1. – С. 290-291.

²¹⁴ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 12, арк. 17-18.

²¹⁵ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 1, арк. 139-140; ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 14. Арк. 65.

²¹⁶ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 18, арк. 3.

²¹⁷ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993. – С. 118.

Українське державне будівництво, протривавши неповних десяти днів, було знищене нацистами. У подіях 30 червня гітлерівці бачили лише «диверсію й обман» з боку бандерівців, які, на думку німецьких чинників, повелися нерозсудливо і відплатили Німеччині злом за «визволення від більшовизму», скориставшись наївністю німецьких військових кіл²¹⁸. Аби уникнути в подальшому «непорозумінь», політичне керівництво Німеччини надіслало з Берліна суворі директиви командуванню німецької армії: «Прагнення українців встановити політичну незалежність у розумінні Української національної держави та створення української армії повинні бути припинені в зоні бойових дій. Військові органи влади не повинні пояснювати українцям своє ставлення до цього питання»²¹⁹. Така «мовчанка» німецьких військових кіл з одного боку на деякий час «затримала» існування українських органів місцевої влади в окремих місцевостях аж до прибуття німецької цивільної окупаційної адміністрації, а з іншого – паралізувала діяльність українських владних органів, які не могли добитися від німецьких комендатур дозволу на будь-яку господарську роботу або централізацію своїх структур²²⁰.

Від 11 липня 1941 р. німецькі окупанти заборонили будь-яку політичну діяльність українським організаціям, а також заборонили проводити політичні маніфестації на підтримку Акта 30 червня 1941 р^{221*}. Наступного дня командуючий поліції безпеки і СД в Генеральному губернаторстві попередив Айнзацгрупу «С», що «група Бандери направила до Києва біля 30 своїх членів із завданням створити там якнайшвидше український уряд такого зразка, як у Львові, і оголосити його там по місцевому радіо»²²².

Проте пильність гітлерівських спецслужб спочатку не послабила активності бандерівських похідних груп за Збручем, а арешти частини провідників не паралізували роботи всієї організаційної структури. Львівські бандерівці сформували новий Крайовий провід на західноукраїнських землях до складу якого було

²¹⁸ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941: Збірник документів і матеріалів. Львів – Київ, 2001. – С. 193-195.

²¹⁹ ЦДАВО України, ф. КМФ-8, оп. 1, спр. 156, арк. 201.

²²⁰ ГДА СБУ, ф. 13, спр. 398, т. 18, арк. 146-к – 146-л.

²²¹ Україна в Другій світовій війні у документах... – Т. 1. – С. 166.

* У вітчизняних архівосховищах відклалися чимало протоколів мітингів українського населення з вимогою не тільки не перешкоджати будівництву української держави, але із проханням дозволити повернутися на батьківщину С.Бандеру. Мабуть, це був унікальний випадок в історії Другої світової війни, коли проти німецької окупаційної політики на сході Європи почалися масові мітинги невдоволених громадян. (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 398, т. 18, арк. 142-146-н; ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 15, арк. 1-95; спр. 16, арк. 1-14 тощо).

²²² Проголошення Акту відновлення української держави 30 червня 1941 року. Зб. матеріалів і документів. – С. 92.

включено: І.Климів (крайовий провідник), Р.Кравчука (заступник крайового провідника, господарський референт), М.Степаняка (референт пропаганди), Ю.Гуляка (організаційний референт), О.Карачевського (військовий референт), Г.Пришляка (референт Служби безпеки)²²³. Уже на першому своєму засіданні новий КП ЗУЗ, який був базовим для діяльності організації в Україні, констатував, що німці не визнають самостійності української держави, а це ставить перед ОУН(Б) нові завдання. Було прийнято рішення, не йдучи на відвертий конфлікт із німцями (з огляду на розконспірованість та вразливість частини структур підпілля, а також переговорів, які Я.Стецько та С.Бандера намагалися вести перебуваючи під арештом у Берліні), почати згортати всі створені оунівцями легально діючі молодіжні та жіночі організації, поступово повертатися до роботи винятково конспіративними методами, проводити військову підготовку членів організації, ховати всю зброю, боєприпаси, медикаменти і матеріальні цінності²²⁴. Крайовий провідник виступив зі спеціальною «Заявою» в якій, між іншим, було сказано, що український народ, як ніколи близько, наблизився до свого ідеалу – створення незалежної держави. Але на цьому шляху на нього ще чекає чимало тяжких випробувань²²⁵. Однак, при цьому КП ЗУЗ наголошував на неможливості відкритих антинімецьких виступів (продиктованих емоціями, а не розумом) у час, коли Німеччина поборює більшовицьку загрозу й наголосив на необхідності всім членам організації брати участь у розбудові громадського життя²²⁶.

Найскладніше дотримуватись нового організаційного курсу було похідним групам на Сході, які, намагаючись формувати власну адміністрацію, починали відверто конфліктувати з окупаційними органами влади²²⁷. У звітах похідних груп детально описувалися заходи з формування державного апарату на Наддніпрянщині. Зокрема, відомо, що протягом 10–11 липня 1941 р. ОУН(Б) сформувала у Житомирі Обласну управу на чолі з І.Луцкоком та обласну ексекутиву організації (очолив М.Шевчук)²²⁸. До 16 липня в Житомирі вже було сформовано повністю міську й обласну владу, яку учасники похідних груп привели до присяги на вірність УДП та ОУН(Б)²²⁹. 10 липня 1941 р. перші члени бандерівських похідних груп на чолі з

²²³ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 38, арк. 208.

²²⁴ Там само, арк. 209.

²²⁵ Там само, спр. 376, т. 4, арк. 54; ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 41, арк. 1-2.

²²⁶ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 4, арк. 54.

²²⁷Там само, спр. 398, т. 18, арк. 145; ЦДАВО України, ф. 2077, оп. 1, спр. 4, арк. 1-7.

²²⁸Ковальчук І.В., Стельникович С.В. Нарис історії діяльності ОУН під проводом Андрія Мельника на Житомирщині у другій половині 1941 року. – Житомир: Рута, 2011. – С. 85.

²²⁹ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. – С. 222.

П.Саком і М.Цациком прибули до м. Бишів на Київщині, а вже наступного дня групи націоналістів проникли в села Фасова і Пашківка Макарівського району²³⁰.

Коли вермахт зупинився на підступах до Київського укріпленого району, перед членами похідних груп, які мали завдання дістатися столиці й рухатися далі в напрямку Харкова, постало питання – що робити? Сконцентровані в с. Фасова коло Макарова учасники похідних груп 17 липня 1941 р. провели нараду на якій вирішили, що В.Кук («Юрко») і Д.Маївський («Косар») повернуться на деякий час до Житомира, щоб там готувати агітаційний матеріал. Одночасно вони розробляли альтернативні маршрути просування в напрямку на Полтаву і Харків, схиляючись до думки щоб відправити частину активу через Кременчук²³¹, тобто шляхом, яким наступала перша танкова група вермахту.

Про неабияку активність похідних груп бандерівців на сході у цей період свідчить той факт, що вони до кінця липня дісталися до Вінниці, Житомира, Бердичева, Кривого Рогу, Миколаєва, Херсону²³². А їхня робота зі створення адміністрації та організаційної мережі непокоїла не лише німців, але й радянську розвідку²³³, яка між іншим зазначала, що до лав націоналістичних організацій активно вступають «націоналістично налаштовані» місцеві мешканці²³⁴.

Реакція нацистів на активність бандерівських похідних груп була жорсткою. 17 липня 1941 р. з Берліна в окуповані області України надійшла директива з наказом затримувати членів похідних груп ОУН(Б). Того ж самого дня у Львові та інших містах Західної України були зачинені офіційні видання ОУН(Б)²³⁵. На допитах у Берліні Бандера та Стецько відмовлялися виступити із заявою про скасування Акта 30 червня. Більше того, 21 липня 1941 р. політичне бюро ОУН(Б) в Берліні опублікувало меморандум у якому наголошувало на тому, що проголошення самостійницької декларації стало «історичним фактом», а «удар по українському уряду буде трактуватися українським народом як ворожий акт німецького райху проти ідеї української державності»²³⁶.

²³⁰ Мочернюк Я. Діяльність підпільної Організації українських націоналістів на території Макарівського району Київської області // 36. наук. статей учасників Третіх Всеукраїнських драгоманівських чит. молодих істориків, Київ, 12 березня 2010 / [відп. ред. О.В. Потильчак]. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2010. – С.259-261.

²³¹Український здвиг: Наддніпрянщина. 1941 – 1955. – С. 26.

²³²ЦДАГО України, ф. 1, оп. 22, спр. 76, арк. 25.

²³³Там само, спр. 227, арк. 17.

²³⁴Там само, спр. 115, арк. 23.

²³⁵ Україна в Другій світовій війні у документах. ... – Т. 1.– С. 198.

²³⁶ ОУН у 1941 році. Збірник документів. – Ч. 2. – С. 351, 352.

На жаль, впертість лідерів ОУН(Б) не врятувала окуповану німцями Україну від розшматування між різними адміністративно-територіальними одиницями створеними гітлерівцями, а оунівських активістів від подальших репресій з боку нових «господарів» української землі. Проте, певна інертність органів безпеки, які не могли миттєво розпочати масові арешти учасників похідних груп і членів мережі ОУН, неузгодженість між німецькими воєнними, господарськими, цивільними та поліційними структурами дозволила націоналістам до 20-х чисел липня 1941 р. доволі активно розбудовувати український державний апарат на землях зайнятих вермахтом.

Певне уявлення про масштаби цієї державотворчої роботи ОУН(Б) від 22 червня до 22 липня 1941 р. дає «Звіт про роботу в справі організації державної адміністрації на терені західних областей України». У документі, між іншим вказано, що бандерівці зуміли оголосити Акт відновлення української державності на всій території західних областей, у Житомирській та західних районах Київської області²³⁷. У «Звіті» зафіксоване різне ставлення німецьких, угорських, словацьких і румунських військ до питання української незалежності – від лояльного до абсолютно ворожого²³⁸.

Одразу ж після декларування самостійницького акта, члени ОУН(Б), згідно свідчень «Звіту», починали формувати місцеву державну адміністрацію (сільську, міську, районну, окружну й обласну)²³⁹. Сільська, міська та районна державні адміністрації були створені на території Станіславської, Львівської, Дрогобицької, Тернопільської, Рівненської, Волинської, Житомирської та західних районів Київської областей. Обласні управи були організовані в Луцьку, Львові, Рівному, Тернополі, Станіславі, Житомирі. У Дрогобичі, Вінниці та Кам'янець-Подільському обласна управа на 22 липня перебувала в стадії організації²⁴⁰. Обласні управи Тернополя, Луцька, Житомира, Станіслава були офіційно визнані німецькими військовими комендатурами, а управи у Львові та Рівному добилися фактичного визнання з боку німецьких військових чинників²⁴¹. Також на території всіх західноукраїнських областей націоналісти зуміли сформувати окружні державні управи, які охоплювали території колишніх польських повітів²⁴². Судячи з

²³⁷ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 15, арк. 8.

²³⁸Там само.

²³⁹Там само.

²⁴⁰ Там само, арк. 9, 11.

²⁴¹Там само, арк. 9.

²⁴²Там само.

документа, в створеної націоналістами державної адміністрації виникали часті «тертя» й конфлікти із ортс- і штадткомендатурами, що роззброювали українські міліцейські відділи, різноманітними господарськими службами армії, які намагалися на свій розсуд використовувати економічний потенціал регіону та польською адміністрацією, яку в окремих регіонах дозволяли створювати німці та угорці, не рахуючись з існуванням відповідних українських установ²⁴³.

Незважаючи на перепони українській адміністративний апарат зумів налагодити діяльність окремих підприємств, торгівлі, контролювали перерозподіл селянами землі, розділ колгоспного майна²⁴⁴. Його структура загалом була подібною і включала: голову, заступника, секретаря, адміністративний, господарський, суспільної опіки, культурно-освітній, фінансовий, праці, технічний відділи²⁴⁵.

Навіть під прямими тиском німців оунівці зуміли до початку серпня 1941 р. завершити організацію державної адміністрації на території Кам'янець-Подільської²⁴⁶, Дрогобицької²⁴⁷ та Вінницької областей²⁴⁸. Подальші арешти керівників і активістів ОУН(Б) дезорганізували планову роботу. 29 липня арешти серед учасників похідних груп відбуваються на Вінничині і Житомирщині²⁴⁹. 9 серпня 1941 р. гестапо арештувало провідного діяча бандерівської ОУН С.Ленкавського. Тоді ж німецькі спецслужби констатували серйозне невдоволення німецькою політикою з боку українського населення Галичини та підвищену активність бандерівців на Волині²⁵⁰.

Гітлерівців також непокоїла різнопланова діяльність похідних груп ОУН(Б) на Великій Україні, яку їм ніяк не вдавалося припинити. Особливо хвилювали нацистів факти розбудови оунівцями української міліції на Київщині²⁵¹ та прихильне ставлення населення до прибулих бандерівців у центральних регіонах України²⁵². 5 серпня 1941 р. – Головне командування німецької армії віддало наказ про поголовне затримання всіх «українських політичних агітаторів», а особливо «мандрівних пропагандистів» з «групи Бандери», які своєю діяльністю могли, на думку німців, спричинити «хвилювання серед населення» й «складнощі у ставленні населення до

²⁴³ Там само, арк. 9-10.

²⁴⁴ Там само, арк. 11-12.

²⁴⁵ Відновлення української держави в 1941 році. Нові документи й матеріали. – С. 176.

²⁴⁶ Там само. – С. 138-140.

²⁴⁷ Там само. – С. 150-151.

²⁴⁸ ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 15, арк. 11.

²⁴⁹ Відновлення української держави в 1941 році. Нові документи й матеріали. – С. 168-169.

²⁵⁰ ЦДАВО України, КМФ-8, оп. 1, спр. 156, арк. 202.

²⁵¹ Український здвиг: Наддніпрянщина. 1941 – 1955. – С. 21.

²⁵² Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів. – С. 223.

німецьких військ». У відповідності до наказу, членів похідних груп ОУН(Б) на схід від Збруча, мали затримувати і передавати військовій розвідці для майбутньої відправки в Галичину²⁵³. Масові арешти розпочалися у Житомирській області й поступово розповсюджувалися в напрямку до Дніпра. Арешту й депортації за Збруч підлягали всі «західні українці»²⁵⁴. Головною мішенню гестапо в центральній Україні у цей час була група В.Кука²⁵⁵, що перебувала в околицях Макарова – Києва²⁵⁶. Після тривалих розшуків, її було виявлено, а більшість членів арештовано 31 серпня 1941 р.²⁵⁷ Тоді разом із В.Куком до рук гестапо потрапили Ю.Стефаник, П.Сак, О.Гай-Головко, Й.Пизичанюк та ін²⁵⁸.

Незважаючи на репресії і заборони німецької влади, оунівці продовжували проголошувати самостійницький Акт у містах і селах Західної та Правобережної України, проводячи несанкціоновані мітинги і збори громадян. 5 вересня 1941 р. нацисти арештували 80 % вищого керівного складу ОУН(Б) в Галичині (до 200 осіб, яких вивезли у Краків, а згодом понад 50 з них відправили до концтабору Аушвіц²⁵⁹), однак націоналістичні похідні групи продовжували діяти автономно²⁶⁰. Їхня робота носила масштабний характер як у аграрних районах центру, так і в промислових районах південного-сходу України. На Хмельниччині, Вінничині, Житомирщині та Київщині, оунівцям поряд із розбудовою адміністративного апарату, вдалося до серпня 1941 р. створити масову (по 100–200 осіб на район) структуру молодіжної організації «Січ», яка копіювала існуючі на початку ХХ ст. в Галичині військово-спортивні товариства²⁶¹. Головним осередком роботи бандерівської організації в південно-східному регіоні став Дніпропетровськ, який був місцем роботи Проводу південних українських земель (ПВУЗ) та базою для подальшого просування оунівських активістів на Крим і Донбас.

У Придніпрянському регіоні доволі швидко було створено міські та обласні управи (які в перші місяці свого існування перебували під ідейним впливом

²⁵³ ОУН в 1941 р. Документи. Частина 2. – К., 2006. – С. 423.

²⁵⁴ Мартинюк М. Спогади з підпілля. / За редакцією Надії Олійник. – Лондон, 2000. – С. 13-14.

²⁵⁵ Україна в Другій світовій війні у документах... – Т. 1. – С. 172.

²⁵⁶ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів. – С. 231-232.

²⁵⁷ Кук В. Державотворча діяльність ОУН. Акт відновлення української держави 30 червня 1941 р. – С. XVII.

²⁵⁸ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів. – С. 443.

²⁵⁹ Горбань А.В. Процес переходу до підпільних форм боротьби з метою реалізації державотворчої програми ОУН(Б) у світлі репресивних заходів нацистської влади // Сторінки воєнної історії України. Збірник наукових статей. – Вип. 10. – Ч. 2. – К., 2006. – С. 39.

²⁶⁰ Русначенко А. Народ збурений... – С. 29.

²⁶¹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 22, спр. 115. – арк. 56; ДАЖО, ф. Р-5013, оп. 2, спр. 22996, арк.62; Там само, ф. Р-1151, оп. 1, спр. 2, арк. 30

бандерівців)²⁶² і формування структур підпілля²⁶³. Протягом осені 1941 р. ОУН(Б) зуміла серйозно закріпитися на Придніпров'ї, створивши крім обласного окремі окружні проводи – Криворізький, Кам'янський, Нікопольський, Новомосковський (згодом – Павлоградський), Синельниківський. Окружним провадом традиційно підпорядковувалися районні ексекютиви²⁶⁴. Тобто організація в області була розбудована протягом двох-трьох місяців до низового рівня.

Одночасно із розбудовою структур підпілля на Придніпров'ї, лідер ПвУЗ З.Матла у вересні 1941 р. відправив один із роїв похідної групи «Південь» на територію Донбасу в тогочасну Сталінську область²⁶⁵. До кінця 1941 р. прибулі в регіон націоналісти зуміли згуртувати навколо себе частину місцевої української інтелігенції і створити нелегальну мережу організації із двома обласними провадами у Стліно та Ворошиловграді, окружними і районними структурами в Авдіївці, Волновасі, Горлівці, Ворошиловську, Костянтинівці, Комсомольську, Макіївці, Маріуполі, Ясинуватій, Андріївському, Артемівську, Будьонівську, Ольгінську, Чистяківському²⁶⁶.

Аналогічно, як і на Донбас, з Дніпропетровщини окремих рій південної похідної групи (15 осіб) проник на територію Запоріжжя. Поява бандерівських активістів в обласному центрі була зафіксована німецькою поліцією 8 жовтня 1941 р.²⁶⁷ На той момент гітлерівці вже зуміли організувати міську та обласну управу з місцевого населення (фольксдойчів, росіян і українців), що спровокувало конфлікт між німецькою адміністрацією та прибулими, які намагались проникнути у владні структури. Коли це не вдалось, оунівці почали діяти через своїх місцевих прихильників, названих гітлерівцями «маріонетками», які поставили «нахабні вимоги» по звільняти з органів управління фольксдойчів та росіян і замінити їх українцями²⁶⁸. Активність членів ОУН(Б) призвела до їхнього арешту і депортації на захід України в грудні 1941 р.²⁶⁹

²⁶²Куделя Д. Дніпропетровці в Українській повстанській армії // Український визвольний рух. – Зб. 1. – Л., 2003. – С. 87-88; Україна в Другій світовій війні у документах... – Т. 1. – С. 200-202.

²⁶³Україна в Другій світовій війні у документах... – Т. 1. – С. 199.

²⁶⁴Там само. – С. 199.

²⁶⁵Нікольський В.М. Підпілля ОУН(б) у Донбасі. – С. 23.

²⁶⁶Нікольський В.М. Підпілля ОУН(б) у Донбасі. – С. 26.

²⁶⁷Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів. – С. 439-440.

²⁶⁸Там само. – С. 440.

²⁶⁹Там само.

До кінця 1941 р. шість роїв (по шість осіб у кожному) південної похідної групи проникли на територію Криму²⁷⁰. Завданнями активістів було створення підпільної мережі, встановлення контролю над місцевою адміністрацією і українською поліцією, агітаційна діяльність²⁷¹. На грудень 1941 р., завдяки енергійним пошуковим заходам, гестапо зуміло арештувати одного із керівника підпілля, «відповідального за район Сімферополя»²⁷².

Дорогою на південь України члени похідної групи ОУН(Б) «Південь» вдруге (після арештів серпня і вересня 1941 р.) закріпилися на Вінничині та Кіровоградщині, де були створені відповідні обласні проводи²⁷³

Тим часом, коли за Збручем учасники похідних груп діяли нелегально, повсякчас перебуваючи під загрозами арештів, на території Західної України (за межами великих міст) актив ОУН(Б) ніяк не хотів змиритися з новими реаліями. Низові ланки бандерівської ОУН продовжували працювати не вдаючись до конспірації. Більшість членів організації сподівалися на швидке вирішення конфлікту з Німеччиною і на визнання останньою відновленої незалежності України. Інспектуючи в серпні 1941 р. Дрогобицьку, Львівську, Тернопільську і Станіславську обласні структури ОУН(Б) член Головного проводу М.Степаняк²⁷⁴ зі здивуванням виявив, що низові структури цілковито не усвідомлюють серйозності конфлікту з Німеччиною²⁷⁵.

Безпечність низових керівників у Західній Україні зробила можливим черговий масований удар німецьких спецслужб по структурах ОУН(Б) 15 вересня 1941 р. За ґратами опинилося півтори тисячі оунівців²⁷⁶. Гестапівці, від імені німецького військового командування, запрошували представників ОУН(Б), які легально діяли в Західній Україні, «на наради» стосовно якихось управлінських питань і негайно арештовували всіх зібраних²⁷⁷.

Отримавши інформацію про масові арешти, М.Лебедь зумів до вечора 15 вересня 1941 р. скликати уцілілих керівників ОУН(Б) у Львові на нараду на конспіративній квартирі по вул. Пекарській²⁷⁸. М.Лебедь поінформував присутніх про масові арешти

²⁷⁰Там само. – С. 442.

²⁷¹Там само.

²⁷²Там само.

²⁷³Іванченко І. Діяльність похідних груп ОУН на Дніпропетровщині в роки II світової війни. – С. 26.

²⁷⁴ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т.1, арк. 23-24.

²⁷⁵Там само, арк. 29.

²⁷⁶Там само.

²⁷⁷Мірчук П. Гітлерівський наступ на українських самостійників. // Стецько Я. 30 червня 1941. – С. 428.

²⁷⁸Панченко О. Мирослав Прокоп. Нариси політичного портрету. – Гадяч, 2001. – С. 47.

у Львові та околицях, зібрав від них зустрічну інформацію про репресії²⁷⁹ й оголосив про повний перехід організації до підпілля й початок боротьби проти німецької окупації²⁸⁰.

Як видається, такі заходи були запізними. Нацисти щодня нарощували проти ОУН(Б) свій терор. 17 вересня 1941 р. поліція безпеки надіслала телеграму командуванню німецької 11 армії в якій наполягала на негайному арешті і депортації до Тернополя або Львова членів «руху Бандери», які займаються політичною діяльністю на території Великої України²⁸¹. Того самого дня в огляді ситуації на окупованій території СРСР, спеціалісти із гітлерівських спецслужб констатували чергову радикалізацію настроїв у середовищі бандерівської ОУН, яку вони охарактеризували як посилення «фракції безкомпромісних» у межах бандерівського руху²⁸². 19 вересня 1941 р. під час арешту член ОУН(Б) застрелив офіцера СД М.Сендегу. Відповіддю стала страта 50 арештованих оунівців та цивільних заручників²⁸³.

Залишки керівників бандерівської ОУН, які перебували на свободі, наприкінці вересня – на початку жовтня 1941 р. зібралися на свою першу підпільну конференцію під німецькою окупацією. Конференція проходила у передмісті Львова Збоїськах²⁸⁴. Учасниками зібрання стали М.Лебедь – член Головного проводу, тодішній фактичний керівник ОУН(Б); Д.Мирон – член Головного проводу, провідник бандерівської ОУН на Осередній і Східній Україні; І.Рєбак – член Головного проводу; В.Кук – член Головного проводу, провідник ОУН(Б) на Південній Україні; І.Равлик – член Головного проводу, заступник референта СБ ОУН(Б); О.Мащак – член Головного проводу, референт зв'язку; М.Степаняк – член Головного проводу ОУН(Б); І.Климів – член Головного проводу ОУН(Б), керівник організаційного відділу військової референтури²⁸⁵. Головуючим на конференції був М.Лебедь, а основним доповідачем Д.Мирон. У дискусіях участь брали І.Климів, В.Кук, М.Степаняк²⁸⁶. Метою конференції стала оцінка загальної ситуації, оцінка

²⁷⁹Там само. – С. 48.

²⁸⁰ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 3, арк. 22.

²⁸¹Україна в Другій світовій війні у документах... – Т. 1.– С. 277.

²⁸² Там само. – С. 285.

²⁸³ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 3, арк. 22.

²⁸⁴ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т.1, арк. 30.

²⁸⁵Там само, арк. 30.

²⁸⁶Там само, арк. 31.

вірності тактики, яку обрала ОУН(Б) на початку війни, визначення завдань і тактики боротьби на найближчий час²⁸⁷.

У ході дискусій всі учасники конференції зійшлися на думці, що Німеччина остаточно визначилася зі своїм негативним ставленням до ідеї української державності. Однак точно ніхто не міг передбачити подальшу поведінку окупаційної адміністрації. Керівники ОУН(Б) губилися у здогадах стосовно того, чи нацисти дозволять якусь обмежену культурно-освітню діяльність української інтелігенції, чи заборонять усе українське, чи дадуть дозвіл на обмежене самоуправління, чи будуть керувати всім власноручно тощо²⁸⁸. Через це надзвичайно складно було визначитися із позицією стосовно німців, яку мала зайняти організація. З одного боку було бажання негайно розпочати активне протистояння. З іншого – мало місце розуміння того, що виступ проти Німеччини спричинить повне фізичне знищення структур організації. Тому було прийняте рішення – не провокувати німців на подальші репресії активними діями, добитися цим перерви у репресивних заходах, яка б дозволила законспірувати мережу ОУН(Б), максимально використовувати всі легальні можливості для роботи, проникаючи до мистецьких спілок, навчальних закладів, адміністрації, поліції і беручи під свій контроль всі ці структури²⁸⁹. Така тактика випрацьовувалася також з огляду на те, що припускалася перемога Німеччини у війні, яка могла призвести до її тривалого домінування на українських землях. З огляду на такий прогноз розвитку ситуації, ОУН(Б) мала бути готова до багаторічного протистояння з німцями²⁹⁰.

Невдовзі німецькі каральні органи зрозуміли, що ОУН(Б) почала застосовувати нову тактику «глибокого проникнення» в легальні структури й масової агітації. СД констатувала, що члени ОУН(Б) «проникли» і контролюють українську поліцію в Миколаєві, Житомирі, Кіровограді²⁹¹. Завдяки тому, що під час вересневих арештів 1941 р. ударів зазнала насамперед верхівка організації, а середня і низові ланки залишилися більш-менш неушкодженими, М.Лебедю вдалося доволі швидко поновити втрати завдяки рекрутуванню до керівництва підпіллям молоді із нижчих сходинок організаційної ієрархії²⁹².

²⁸⁷ Там само.

²⁸⁸ Там само.

²⁸⁹ Там само, арк. 32.

²⁹⁰ ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т.1, арк. 32.

²⁹¹ Україна в Другій світовій війні у документах. ... – Т. 2. – С. 20-21.

²⁹² Горбань А.В. процес переходу до підпільних форм боротьби з метою реалізації державотворчої програми ОУН(Б) у світлі репресивних заходів нацистської влади. – С. 43.

Протягом усього жовтня 1941 р. німецькі спецслужби відзначали посилення пропаганди «руху Бандери» на території Райхскомісаріату України. Щоб зупинити поширення бандерівської пропаганди нацисти посилили репресії. На зламі жовтня – листопада 1941 р. масові арешти оунівців здійснюються в Черкасах, Миколаєві, Херсоні²⁹³. Проте, ці заходи не дали очікуваного гітлерівцями ефекту. На початку листопада функціонери СД констатували: «Найсильнішою групою, яка підтримує ідею самостійності України, є, як і раніше, група Бандери, прихильники якої надзвичайно активні...»²⁹⁴.

Як слідує із німецьких донесень, попри масові арешти, ОУН(Б) до початку листопада 1941 р. зберегла свою структуру. 14 листопада 1941 р. у донесенні з окупованих територій СРСР знову фігурує «рух Бандери», котрий взяв під контроль «українську міліцію» в районі Рівного через, що вона «саботує німецькі розпорядження і не виконує накази німецького командування, якщо ці накази не співпадають із наказами ОУН»²⁹⁵.

У листопадових донесеннях СД із Дніпропетровська гітлерівці також відзначали, що «рух Бандери» встановив свій контроль над обласною управою, через що СД «усунуло» керівника управи В.Регея, як «політично нетерпимий елемент»²⁹⁶, арештувало його і вислало на територію Галичини²⁹⁷. Тоді ж (у листопаді 1941 р.) був арештований і повішаний керівник ОУН(Б) на Житомирщині В.Щербак («Хома»), на заміну якому організацію в області очолив Р.Марчак («Моргун») ²⁹⁸.

Врешті-решт, усвідомивши глибину проникнення ОУН(Б) в українське суспільство німецькі каральні органи наприкінці листопада 1941 р. завдали по бандерівській організації найбільш потужного удару. 25 листопада 1941 р. до всіх низових ланок поліції безпеки і СД було надіслано наказ у якому вказувалося: «Незаперечно встановлено, що рух Бандери готує повстання у Райхскомісаріаті (Україна), мета якого – створення незалежної України. Всі активісти руху Бандери повинні бути негайно арештовані і після ґрунтовного допиту таємно знищені як грабіжники»²⁹⁹. Через брак документів і утаємниченість страт, досі важко встановити точну кількість націоналістів арештованих і розстріляних у контексті виконання цитованого вище наказу. Очевидним, однак, лишається те, що з кінця 1941 р. ОУН(Б)

²⁹³ Україна в Другій світовій війні у документах... – Т. 2. – С. 60-62.

²⁹⁴ Україна в Другій світовій війні у документах... – Т. 2. – С. 33-34.

²⁹⁵ Там само. – С. 56-57.

²⁹⁶ Там само. – С. 61.

²⁹⁷ Куделя Д. Дніпропетровці в Українській повстанській армії. – С. 87-88

²⁹⁸ ДАЖО, ф. Р-1151, оп. 1, спр. 14, арк. 14 зв.

²⁹⁹ Україна в Другій світовій війні у документах... – Т. 1. – С. 365.

остаточно перейшла із категорії ситуативних союзників до категорії ворогів нової гітлерівської імперії. Цитоване речення розкриває той реально серйозний вплив, який мала ОУН(Б) на події в Україні, якщо СД побоювалося можливості організації націоналістами масштабного повстання в Україні. І це все було не після Сталінграду та Ель-Аламейну, не в 1944 р., коли відкрили другий фронт і рухи Опору в більшості країн «підняли голови», а в листопаді 1941 р., коли гітлерівський райх був у zenіті своєї могутності.

На початку грудня 1941 р. німецька поліція добила значного успіху, арештувавши чотирьох членів ОУН(Б), які працювали над розбудовою організаційної мережі в Житомирській області. З допитів арештованих стало відомо, що організація поставила за завдання взяти під контроль усю адміністрацію і допоміжну поліцію, а також збирати на місцях боїв покинуту радянську зброю й акумулювати її в недоступних для німців схованках. Слідчі зробили висновок, що «Бандерівський рух» має на меті, з допомогою підконтрольної поліції та озброєних трофейною зброєю бойових груп, нанести удар по німецьких військах після перемоги Німеччини над СРСР у той момент, коли Німеччина вступить у повноцінну війну з Британією, відтягнувши головні сили на захід континенту³⁰⁰. У розрізі таких планів бандерівської ОУН, німців непокоїла активність організації у великих містах і промислових центрах³⁰¹.

Характеризуючи рух Опору на території окупованої України наприкінці грудня 1941 р. німецькі спецслужби дуже чітко відзначили, що «Крім руху ОУН-Бандери в Україні немає жодної організації Опору, яка була б в змозі становити серйозну небезпеку. Розслідування проти групи Бандери через це були особливо активізовані»³⁰².

Провід ОУН(Б) восени – взимку 1941 р. прагнув максимально швидко реорганізувати діяльність своїх структур, перевівши їх на нелегальні форми боротьби. Однак, моментально законспірувати тисячі людей, які декілька місяців діяли відкрито, не вдавалось, що приносило бандерівцям чергові втрати³⁰³. Німецькі документи за січень 1942 р. свідчать про масові арешти і страти прихильників ОУН(Б), в Херсоні, Криму, Кам'янці-Подільському³⁰⁴.

³⁰⁰Україна в Другій світовій війні у документах... – Т. 2. – С. 70-71.

³⁰¹Там само. – С. 71.

³⁰²Там само. – С. 75.

³⁰³Щеглюк В. «Як роса на сонці...» політичний роман-хроніка, написаний на основі спогадів колишнього діяча ОУН-УПА Л.С. Павлишина. – С. 76-77.

³⁰⁴Україна в Другій світовій війні у документах... – Т. 2. – С. 93.

Відкрита діяльність бандерівців, як випливає із документів, була остаточно згорнута до другої половини січня – початку лютого 1942 р. Провід ОУН(Б) зумів перебудувати організаційні структури, нелегально закріпити своїх людей у органах окупаційної адміністрації та міліарних формуваннях, вивести у підпілля всіх відомих німцям діячів організації, скеровуючи членів і прихильників визвольного руху до максимально інтенсивної роботи спрямованої на підготовку антинімецького виступу, однак, в жодному разі, не провокуючи такий виступ передчасно.

На початок 1942 р. ОУН(Б) на території Наддніпрянщини остаточно сформувала структуру свого підпілля, яке керувалося із двох головних центрів – Києва та Дніпропетровська. У Києві дислокувався Крайовий провід ОСУЗ на чолі із Д.Мироном, у Дніпропетровську – Крайовий провід ПвСУЗ на чолі з В.Куком³⁰⁵. Київському КП підпорядковувалися обласні організації в Києві, Кам'янці-Подільському, Вінниці, Житомирі, Чернігові, Полтаві, Сумах і Харкові. Дніпропетровський КП контролював підпілля в Подніпров'ї, Донбасі, Криму, Причорномор'ї та Приазов'ї³⁰⁶.

Деяке уявлення про масштаби діяльності ОУН(Б) на початку 1942 р. дають звіти айнзацкоманди 5 від 16 січня 1942 р. у яких, зокрема, вказується, що бандерівці мають настільки розгалужену й дієву структуру, що могли собі дозволяти, через довірених людей у поліції, звільняти арештованих німцями активістів руху³⁰⁷. Найбільше ж непокоїло гітлерівців те, що ОУН(Б) нелегально накопичувала зброю для повстання. Зокрема, німецьким слідчим під час допитів вдалося з'ясувати псевдоніми 13 осіб у розпорядженні яких мала бути зібрана зброя³⁰⁸.

16 січня 1942 р. німецькі спецслужби викрили у м. Клевані підпільну оунівську школу міліції у якій націоналісти готували свої старшинські та розвідницькі кадри. Гітлерівці дізналися, що 25 чоловік, які пройшли вишкіл у цій школі, були відправлені підпіллям зі спеціальними завданнями на схід України. Під час проведення слідства німецька поліція намагалася встановити особи цих людей і виявити місця їхнього перебування. Проте зробити цього не вдалося³⁰⁹.

На початку лютого 1942 р. аналітики з айнзацгрупи «С» змушені були визнати, що бандерівці опанували своїми впливами Київщину, а «...оборонна боротьба проти

³⁰⁵Щур Ю. Діяльність ОУН на Наддніпрянщині (1942 – 1943 рр.) // Український визвольний рух. – Зб. 12. – Л., 2008. – С. 51.

³⁰⁶Там само. – С. 51-52.

³⁰⁷Україна в Другій світовій війні у документах... – Т. 2. – С. 103.

³⁰⁸Там само. – С. 104 – 111.

³⁰⁹Україна в Другій світовій війні у документах... – Т. 2. – С. 104.

комуністів дедалі більше перетворюється на боротьбу з національними українськими угрупованнями»³¹⁰.

Аналогічні дані, спираючись на своїх розвідників, подавали також радянські органи державної безпеки, які вказували на наявність розгалуженої мережі підпілля ОУН(Б) на території «Київської, Житомирської, Полтавської, Запорізької, Кіровоградської, Дніпропетровської, Сумської, Харківської, Одеської та інших областей» керованої «націоналістами-нелегалами, що прибули із західних областей України»³¹¹.

Спогади мешканців Сходу України також свідчать про те, що доволі міцне націоналістичне підпілля, створене похідними групами ОУН(Б) в перших місяцях 1942 р. конспіративно функціонувало на південній Сумщині та північній Полтавщині, центром руху в регіоні було м. Ромни. Легальним прикриттям підпілля слугували товариства «Просвіти» й українські народні хори³¹². В самих Сумах підпілля ОУН(Б), очолюване місцевим мешканцем С.Супруном, підтримувало тісні стосунки з Головним проводом і від лютого 1942 р. здійснювало активну роботу з підбору та підготовки кадрів, які могли б у майбутньому (в слушний момент) вести проти Німеччини боротьбу за самостійність України, а після створення незалежної держави очолювали б відповідні українські органи влади³¹³.

Матеріали німецьких каральних органів дозволяють скласти більш-менш повне уявлення про те, яку тактику обрала бандерівська ОУН у протистоянні з нацистами на початку 1942 р.. Гаслом року мала стати «підготовка та накопичення сил, проникнення у всі сфери суспільного життя, розбудова організаційної мережі на всій території України та формування умов для створення підпільної армії»^{314*}.

У січні 1942 р. Головний провід ОУН(Б) розповсюдив серед населення «Комунікат до членів ОУН, у справі набору людей до Німеччини». Документ різко

³¹⁰ ЦДАГОУ, ф. 1, оп 22, спр. 80, арк. 19.

³¹¹Сергійчук В. ОУН – УПА в роки війни. Нові документи й матеріали. – К., 1996. – С. 55-56.

³¹²ОУН-УПА на Сумщині, Т. 1. / Упорядник. Іванущенко Г.М. – С. 21-28.

³¹³ОУН-УПА на Сумщині. – Т. 2. / Автор-упорядник Г.М. Іванущенко. – С. 78–105.

³¹⁴ЦДАВО України, ф. КМФ-8, оп. 2, спр. 494, арк. 29.

*Тактика накопичення сили, пасивного опору і підготовки загального повстання була притаманною багатьом рухам Опору в Європі. Для її означення використовують термін «атантизм» – тримання зброї напоготові (Детальніше див.: Слободянюк М. Антифашистський рух Опору в Південній Україні (1941 – 1944 рр.): Дисертація канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 2002. – С. 166-167; Слободянюк М. Проблема термінології у вивченні історії руху Опору в Україні // Український визвольний рух. – Зб. 9. – Львів, 2007. – С. 115-124; Кентій А., Папакін Г. Стратегія «двофронтної» боротьби ОУН-УПА в 1941–1944 рр.: мовою документів очима історика // Україна в Другій світовій війні: уроки історії та сучасність. Матеріали міжнар. наук. конф. – К., 1995. – С. 163-169).

критикував практику вивезення українського населення до гітлерівського райху і закликав саботувати ці заходи. Через місяць – 14 лютого 1942 р. Провід оприлюднив ще один таємний комунікат серед членів організації (його мали знищувати одразу ж після ознайомлення), яким дозволяв підпільникам застосовувати зброю проти німців і оголошував про те, що ОУН(Б) перебуває в стані війни з Німеччиною³¹⁵.

Протягом перших місяців 1942 р. спостерігалася чітка радикалізація активу бандерівської ОУН. Проте, є підстави вважати, що в середовищі провідних кіл організації не існувало однастайності з приводу того чи слід здійснювати політику вичікування та підготовки паралельно зі стриманою усною пропагандою, чи, незважаючи на втрати і невдачі саботувати їхні заходи, тероризувати окупаційний апарат, не боячись цим зіграти на руку СРСР. Очевидно, що поряд із поміркованішою групою в керівництві ОУН(Б) існувала також група радикалів, які готові були діяти негайно, не озиряючись на можливі контрзаходи німецької влади.

Неофіційним лідером радикального угруповання в бандерівській організації, був організаційний референт Головного проводу І.Климів, який висловлював невдоволення надто млявою, на його думку, поведінкою націоналістичного підпілля щодо німців і вимагав негайно стати на шлях терору та збройної боротьби з окупантами. Виходячи з цієї позиції, він намагався усунути від керівництва Проводом М.Лебеда і прагнув сам очолити бандерівське підпілля³¹⁶.

Радикалізація дій ОУН(Б) в лютому 1942 р. співпала з аналогічною активізацією радянського підпілля. У донесеннях німецького СД з окупованих українських земель вперше цього місяця радянські підпільники були поставлені на один рівень із бандерівцями. Зокрема наголошувалося, що СД свою боротьбу спрямовує проти «двох головних противників» – комуністів і бандерівців³¹⁷. Панацеєю у боротьбі з підпіллям нацисти вважали масовий терор проти цивільних громадян у відплату за саботажі організовані підпіллям. Жорстокі розправи гітлерівців починають відлякувати населення, як від радянського, так і від націоналістичного руху Опору³¹⁸.

Намагаючись нівелювати вплив гітлерівського терору на населення, бандерівці забороняють проводити погано організовані саботажні акції, вимагають від свого активу глибшої конспірації та посилення агітаційних акцій³¹⁹.

³¹⁵ Мартинюк М. Спогади з підпілля. – С. 25

³¹⁶ Там само. – С. 17.

³¹⁷ Україна в Другій світовій війні у документах... – Т. 2. – С. 135.

³¹⁸ ОУН в 1942 році. Документи. – С. 48.

³¹⁹ ОУН в 1942 році. Документи. – С. 48.

Важливим німецьким документом, який характеризує український визвольний рух, безперечно, є донесення СД про події в СРСР від 20 березня 1942 р. Саме в цьому документі вперше запроваджено рубрику «Український рух опору», яка наповнювалася повідомленнями про боротьбу обох ОУН проти німецького окупаційного режиму. Зокрема, в донесенні згадувалося про арешти оунівців бандерівського напрямку на Луччині, Рівненщині, Житомирщині, Вінниччині, в Кременчуці і Сталіно³²⁰, що, безумовно, свідчить про неабияку розгалуженість мережі ОУН(Б) на весну 1942 р. Незважаючи на постійні репресії з боку німецьких спецслужб бандерівці зуміли не лише вистояти у протистоянні з СД і гестапо, але й посилити свою роботу «заслуживши» в німецьких донесеннях окремої рубрикації.

Із донесень СД за 25 березня 1942 р. випливає, що бандерівці створили досить міцні організаційні структури на Вінниччині та Хмельниччині (включно із районними та сільськими організаціями), а також активно поширювали свій вплив на Кременчук і Полтаву³²¹. 27–29 березня 1942 р. у Луцьку відбувалося засідання німецьких керівників округи Волинь-Поділля на якому керівник округи Шьоне охарактеризував «рух Бандери», як активний і протинімецький. Про жодні інші рухи опору на нараді не згадувалося³²².

Про нові «грані» антигітлерівської боротьби ОУН(Б) весною 1942 р. дізнаємося з донесення про події в СРСР від 30 березня 1942 р. у якому відзначено, що співробітникам СД вдалося арештувати низку керівників бандерівської ОУН на Житомирщині і застрелити обласного провідника організації Р.Марчака³²³. Гітлерівці захопили 2 тисячі листівок і брошур, зброю, організаційні плани і списки членів ОУН(Б) на Житомирську, Київську, Харківську і Полтавську області, майстерню з виготовлення фальшивих паспортів і друкарські машинки³²⁴.

Активізація бандерівців весною 1942 р., очевидно була тісно зв'язана зі змінами прогнозів розвитку подій на Східному фронті, які робили лідери ОУН(Б). У середовищі ОУН(Б) (очевидно під впливом успіхів Червоної армії взимку 1941 р.) почали ширитися думки про те, що Німеччина можливо не зуміє довести до переможного завершення навіть війну проти СРСР. Але, водночас припускалося, що й Радянському Союзові бракуватиме сил для відновлення довоєнного «статус кво». У квітні 1942 р. в своїх донесеннях до Берліна співробітники нацистських спецслужб

³²⁰ Там само. – С. 145.

³²¹ Там само. – С. 148-149.

³²² Косик В. УПА в німецьких документах // Український визвольний рух. Зб. 1. – Львів, 2003. – С. 36.

³²³ ОУН в 1942 році. Документи. – С. 60.

³²⁴ Там само.

констатували, що «Ці націоналістичні кола в жодному випадку не бажають перемоги більшовиків, але, однак, розраховують на те, що могло б наступити повне взаємне виснаження обох сил, і для України стане можливим визволення...»³²⁵.

Окреслені вище обережні сподівання бандерівського керівництва були, значною мірою, намаганням перенести на події німецько-радянської війни наявний досвід часів Першої світової війни, наприкінці якої виснаження Російської, Німецької та Австро-Угорської імперій призвело до революційних подій, їхнього краху та появи незалежних українських республік у Києві та Львові.

У березні* 1942 р., керівники бандерівської організації провели надзвичайно важливе зібрання, яке увійшло в історію під назвою Другої конференції. Конференція проходила законспіровано в будинку селянина на хуторі поблизу с. Яричів Новий (4 – 5 км від траси Львів – Київ)³²⁶. В її роботі взяли участь головні керівники бандерівської організації (загалом 10 осіб), які перебували в той час на свободі: М.Лебедь, М.Степаняк, Д.Мирон, В.Кук, І.Климів, З.Матла, Д.Маївський, Я.Старух, Д.Клячківський, М.Турчманович^{327*}.

На конференції обговорювалися три основні питання: оцінка внутрішньо і зовнішньополітичної ситуації; підсумки роботи організації після першої конференції; подальша тактика ОУН(Б) та її внутрішньоорганізаційні проблеми. Участь у дискусіях взяли всі присутні лідери підпілля³²⁸.

Після тривалих дискусій, у постановах другої конференції врешті-решт було сформульоване офіційне бачення лідерами ОУН(Б) тогочасної ситуації в Україні й світі³²⁹. Зі змісту документів прийнятих на конференції видно, що лідери ОУН(Б) дотримувались концепції, згідно з якою війна на Сході повинна призвести до «загального виснаження, великих революційних потрясінь і перемін». У постановах підкреслювалося, що головним ворогом українських самостійницьких устремлінь є

³²⁵Україна в Другій світовій війні у документах... – Т. 2. – С. 163.

*Офіційне датування Другої конференції ОУН(Б) – квітень 1942 р., проти реально вона відбувалася в березні, а місяць «квітень» на документах з'явився з конспіративних міркувань.

³²⁶ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т.1, арк. 33.

³²⁷Там само.

*Окремі джерела вказують на те, що у конференції брав участь також і М.Прокоп, який написав реферат про діяльність ОУН(Б) на території Наддніпрянщини в якому гостро розкритикував політичну лінію Проводу. На зібранні реферат М.Прокопа обговорювався і був відкинутий більшістю учасників. У зв'язку з чим М.Лебедь позбавив його конкретної функції в Головному проводі (залишивши просто членом Проводу) і відправив на організаційну працю до Києва (ГДА СБУ, ф. 6, спр. 75135, арк. 146).

³²⁸ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т.1, арк. 33.

³²⁹Причинки до суспільного мислення. – С. 61–74.

«московський імперіалізм», але одночасно з цим, різко критикувалися гітлерівські окупаційні методи³³⁰.

Аналізуючи постанови Другої конференції, слід виділити декілька магістральних напрямків майбутньої діяльності підпілля. По-перше, планувалося посилити мережу ОУН(Б) на всій території України, належно виховати молоде покоління, розповсюдити вплив національно-визвольних ідей на мешканців великих міст. Для своєї роботи націоналісти передбачали використовувати будь-які легальні та нелегальні можливості. По-друге, намічалось ведення нещадної критики німецького окупаційного режиму та всіх його політичних, військових, економічних, пропагандистських заходів. По-третє, головним ворогом українського народу у боротьбі за здобуття незалежності оголошувалася Радянська Росія. Німеччина розглядалася як тимчасовий окупант, а Росія, як постійний противник. По-четверте, спостерігалось прагнення замирення з польським підпіллям і створення з усіма поневоленими народами Східної та Центральної Європи спільного «фронту боротьби» проти СРСР та Німеччини за перебудову Європи на основі «вільних національних держав».

Ще одним важливим підсумком Другої конференції ОУН(Б) стало формування нового Головного проводу в складі: М.Лебеда (урядуючий провідник); М.Арсенича (шеф СБ); Р.Кравчука (організаційний референт); Д.Маївського (референт пропаганди); Д.Грицяя (військовий референт); М.Степаняка (провідник ЗУЗ); Д.Клячківського (провідник ПЗУЗ); П.Сак (референт у справах ПСУЗ); Д.Мирон (провідник ОСУЗ); В.Кук (провідник ПівдСУЗ); М.Прокоп і З.Матла (члени Проводу)³³¹.

Скоріш за все, саме на Другій конференції було остаточно вироблено схему фінансування підпілля, яка діяла впродовж усіх років німецької окупації. Її суть полягала в обов'язкових членських внесках та постійному «оподаткуванні» заможних громадян і комерційних підприємств 1% «податком» для потреб ОУН(Б). Також значні й стабільні прибутки організація отримувала за рахунок роботи підприємств, які націоналістам вдалося взяти під контроль (через підставних осіб) влітку 1941 р. Окрім усього іншого бандерівська ОУН час від часу практикувала нерегулярні збори коштів серед заможного населення «на бойовий фонд»³³².

³³⁰Там само. – С. 62.

³³¹Мотука Г. Українська partyzantka 1942 – 1960. – S. 108-109.

³³²ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 2, арк. 9-10.

Після закінчення березневої 1942 р. конференції ОУН(Б) німецькі спецслужби одразу ж відмітили поживавлення діяльності націоналістів. З квітня – травня 1942 р. німецькі донесення відзначають особливу активізацію «руху Бандери», вказуючи на розбудову організаційних структур, підготовку військових кадрів і накопичення зброї на підпільних складах. У квітні 1942 р., завдяки пароллю, який гестапо дізналося під час проведення слідства над колишніми курсантами Клеванської школи міліції, розгромленої, як згадувалося вище в січні 1942 р., було арештовано колишнього інструктора цієї школи Б.Канюку. Тоді ж гестапо знало, що розгромлена старшинська школа продовжила діяти у підпіллі і вела підготовку 40 осіб, які «готувалися виступити проти Німеччини». Завдяки захопленим організаційним документам німецькі спецслужби зуміли викрити декілька оунівських складів зі зброєю. Лише на одному з них, у районі м. Костполя Рівненської області, було вилучено 600 рушниць, 12 автоматів, 120 протигазів, 254 тис. рушничних набоїв, 20 тис. артилерійських набоїв, 4 тис. ручних гранат, 2 тис. мін, 500 автоматних магазинів тощо³³³. Зі слідчих матеріалів гітлерівці дізналися, що вся територія України була охоплена бандерівською мережею, котра активно готувала збройне повстання, а майбутні дії повстанців були розписані до рівня району включно³³⁴.

Відслідковуючи процеси створення бандерівцями боївок у селах і військової підготовки членів ОУН(Б), нацистські спецслужби відзначали, що з травня 1942 р. прихильники бандерівської організації починають формувати власні (поки що нестационарні) збройні відділи у яких проводять військову підготовку своїх прихильників³³⁵. Це свідчення однозначно вказує на те, що початок становлення українського повстанського руху, спрямованого проти нацистського окупаційного режиму, мало місце ще в травні 1942 р., тобто за десять місяців до поразки німців під Сталінградом (а не після цієї поразки, як часто стверджується в літературі).

Одночасно з посиленням військової складової у діяльності бандерівців, гітлерівські спецслужби відзначали зростання з їхнього боку випадків антинімецької пропаганди й спроб саботування набору остарбайтерів³³⁶. Бандерівська пропаганда щоразу частіше і наполегливіше звертала своє «жало» не лише проти комунізму, але й проти нацизму³³⁷.

³³³Україна в Другій світовій війні у документах... – Т. 2. – С. 194.

³³⁴Україна в Другій світовій війні у документах... – Т. 2. – С. 191.

³³⁵ЦДАВО України, ф. 4328, оп. 1, спр. 2, арк. 120.

³³⁶Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. – С. 179-180.

³³⁷ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 4, спр. 475, арк. 91.

Аналітичний звіт гітлерівських спецслужб за червень 1942 р. не міг порадувати керівництво в Берліні. Співробітники СП і СД змушені були констатувати: «Успішна робота, скерована проти неприятельської пропаганди, досі ніде не помічена. (...) Таким чином, на сьогодні неприятельська пропаганда панує. Тут йдеться не стільки про радянську, як більшою мірою про українську шовіністичну роботу³³⁸. Характеризуючи українську націоналістичну пропаганду співробітники СД відзначали її особливу шкідливість для німецьких інтересів³³⁹.

Діючи через церкву, просвітницькі організації та власну агентуру в адміністративних органах і поліції ОУН(Б) завойовувала суттєву популярність в масах східноукраїнського населення, яке було спантеличене жахливим нацистським режимом і, не бажаючи повернення сталінщини, починало дивитися на націоналістів, як на певну альтернативу двом тоталітарним режимам³⁴⁰. Свідчення таких настроїв зафіксовані в різних місцевостях України – на Київщині³⁴¹, Сумщині³⁴², Хмельниччині³⁴³, що дозволяє стверджувати про їхню розповсюдженість. Власне, починаючи від весни 1942 р. ОУН(Б) на центральних і східних землях України переходить від «підготовчого етапу боротьби», який включав «час походу і студювання краю» до етапу «підпільно-революційної» боротьби³⁴⁴. Організація вже доволі серйозно вкоренилася в масах місцевого населення, зуміла підібрати для роботи в підпіллі надійні місцеві кадри³⁴⁵. Завдяки опорі на широкі кола населення, до середини 1942 р. бандерівська ОУН стабілізувала свою організаційну структуру, пристосовавши її до роботи в умовах німецької окупації³⁴⁶. Структура підпілля була достатньо розгалуженою і дозволяла максимально повно контролювати організаційну мережу, але, мала суттєву ваду – вона вимагала надзвичайно багато людей керівної ланки. В умовах частих арештів, проблема постійної підготовки нових провідних кадрів ставала для ОУН(Б) неймовірно гострою, тому нерідко на керівні посади потрапляли випадкові й недостатньо підготовані до конспіративної роботи люди.

³³⁸ Там само, спр. 474, арк. 223-224.

³³⁹ Там само, спр. 474, арк. 240.

³⁴⁰ Там само, арк. 249.

³⁴¹ Український здви́г. Наддніпрянщина 1941 – 1945. – С. 49-52.

³⁴² Там само. – С. 53.

³⁴³ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів. – С. 452.

³⁴⁴ Там само. – С. 468.

³⁴⁵ Там само. – С. 469-470.

³⁴⁶ ДАРО, ф. 30, оп. 2, спр. 32, арк. 101,102.

Активізація військової, пропагандистської та організаційної роботи бандерівського підпілля на більшості території України з одного боку сприяло зростанню популярності руху, а з іншого – вимагало від керівництва пояснити чому організація не переходить від слів (агітації) до діла (збройної боротьби з окупаційним режимом). Намаганням розтлумачити позицію Проводу ОУН(Б) щодо подій, які розгорталися в Україні та світі широким колам населення, стало звернення керівництва організації до співвітчизників з нагоди річниці проголошення Акта 30 червня 1941 р.³⁴⁷. У документі, насамперед, було здійснено спробу популярно пояснити чому, власне, ОУН(Б) не розганяє активного опору нацистам: «Ми, українці, знайшлися в тяжкому положенні. З одної сторони московсько-жидівська навала ще дихає своїм чадом, з другої – нова Німеччина з своєю колоніальною політикою вже дається нам добре взнаки. Честь наша каже нам боротися. Тим часом ще йде бій з московсько-жидівським большевизмом і політичний розум наказує нам виждати»³⁴⁸.

Методику роботи, яку ОУН(Б) застосовувала від Другої конференції до серпня 1942 р., доволі точно визначили німецькі службовці СД у черговому донесенні до Берліна від 3 липня 1942 р. – посилена пропагандистська праця, саботаж, військова підготовка, розбудова нелегальної мережі³⁴⁹. В іншому таємному повідомленні гітлерівські спецслужби влучно охарактеризували тогочасну тактику бандерівської ОУН як «крокування на місці» з метою «берегти сили, жодних непотрібних і нерозумних акцій. Але внутрішня й організаційна підготовка та розширення мережі ОУН, щоб у кінцевому результаті у слушний момент змогти сказати “останнє слово”»³⁵⁰.

Реалізуючи теорію поступового накопичення власних сил, протягом весни – літа 1942 р. ОУН(Б), як ми вже зазначали, розпочинає формувати на Волині та Поліссі мережу сільських боївок, які ще не були повноцінною самообороною (її сформували в 1943 р.), але виявляли певну збройну активність. Місцеві боївки часто відбивали у німців відібраний у селян продовольчий контингент, рятували людей, яких збиралися вивозити на роботи, вбивали керівників німецьких промислових і сільськогосподарських підприємств³⁵¹ (якими на Волині та Поліссі, як правило, були

³⁴⁷ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 15, арк. 8 зв.

³⁴⁸Там само, арк. 9.

³⁴⁹ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. – С. 180-181.

³⁵⁰Україна в Другій світовій війні у документах... – Т. 2. – С. 208-209.

³⁵¹Денищук О. Боротьба УПА проти німецьких окупантів. – Т. 1. – Волинь. Хронологія подій. – Рівне, 2008. – С. 33-38.

поляки), що змушувало німецькі спецслужби уже в травні – червні 1942 р. характеризувати діяльність націоналістів як «повстанську» та «сильну»³⁵².

Підтверджує тезу про початок формування бойових структур ОУН(Б) у травні 1942 р. ще один німецький документ – донесення СД з окупованих територій від 19 червня 1942 р. у якому відзначено, що 5 травня 1942 р. неподалік м. Рівного відбулася нарада керівників ОУН(Б) Волині й Полісся на якій прийняли рішення ще більше активізувати діяльність організації і підготувати для використання всю накопичену на підпільних складах зброю³⁵³.

На допитах у радянських органах державної безпеки, полонені керівники націоналістичного підпілля, розповідаючи про становлення збройного руху Опору гітлерівцям, також вказували, що його витoki сягають середини 1942 р.: «Влітку 1942 року, а особливо восени, в лісах починають концентруватись нелегали ОУН і неорганізована українська молодь, а в селах виникають так звані команди самооборони. Приводом до переходу на нелегальне становище і до виникнення команд самооборони посприяли наступні факти: у середині 1942 р. німці почали мобілізувати українську молодь на роботу до Німеччини, а також призивати на службу в німецькій армії. Оскільки річ йшла про збереження українських кадрів на місці, а особливо молоді призовного віку, то організацією була дана установка ухилятися від виїзду на роботу й від призову в армію шляхом виходу до лісу на нелегальне становище. Крім цього, у зв'язку з репресіями проти членів ОУН, низка осіб, які опинилися на обліку в гестапо, змушені були втікати й переходити на нелегальне становище, вливатися в стихійно виниклі групи нелегалів і під захистом цих груп продовжувати роботу з виховання української молоді в націоналістичному дусі. Для надання групам нелегалів вигляду більш організованих одиниць, вони проходили військове навчання, збирали зброю, але до певного часу ніяких бойових операцій не проводили»³⁵⁴.

Активність націоналістичного підпілля швидко далася взнаки окупаційній адміністрації, бо вже у донесеннях за червень 1942 р. відзначалося, що бандерівський рух зірвав відправку молоді на роботу до Німеччини в окрузі Рівного³⁵⁵, а в липні фіксувалися зниження поставок сільськогосподарської продукції і загальний саботаж заходам німецької влади³⁵⁶, також диверсійні акти на залізниці в районі Здолбунова,

³⁵²ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 4, спр. 317, арк. 37-38.

³⁵³Україна в Другій світовій війні у документах... – Т. 2. – С. 205.

³⁵⁴ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 38, арк. 214.

³⁵⁵ЦДАГО України, ф. 1, оп. 22, спр. 76, арк. 35.

³⁵⁶Там само, арк. 41-46.

перші втечі українських поліцейських в ліси для «творення націоналістичних банд» і початок переходу ОУН(Б) до тактики всенародного «партизанського руху»³⁵⁷.

Як можна зрозуміти із документів німецьких органів безпеки, у липні – серпні 1942 р. керівництво ОУН(Б) розіслало своєму підпіллю на всій території України відповідну директиву, яка вимагала не підпорядковуватися розпорядженням німецької влади, підбурювати населення до невиконання будь-яких розпоряджень німців, зривати поставки сільськогосподарського контингенту, розгорнути масштабнішу антинімецьку пропаганду тощо³⁵⁸. У серпні 1942 р. гітлерівські спецслужби повідомляли до Берліна про те, що ОУН(Б) має три керівні центри – у Генеральному губернаторстві (для Галичини), на Волині та Поліссі і в Києві (для центральної, східної і південної України). Особливо непокоїли нацистів швидкі темпи зростання мережі ОУН(Б) у колишній підрадянській Україні, де лише в Київській області на обліку в СД було понад тисячу активістів організації³⁵⁹. Вересневі донесення СД вказували на те, що ОУН(Б) своєю мережею і пропагандою намагається охопити «навіть останнього українця», щоб підготувати його до повстання про час якого вирішить керівництво організації. Активна робота підпільників ОУН(Б) відзначалася в Кам'янці-Подільському, Херсоні, Києві та інших містах³⁶⁰. Серйозно турбували нацистів спроби націоналістичного підпілля повністю поставити під свій ідеологічний контроль молодь на Великій Україні³⁶¹.

Поряд із констатацією зростання активності націоналістичного підпілля, гітлерівські спеціальні служби здійснювали також оперативно-слідчу роботу, спрямовану, на нейтралізацію керівництва ОУН (Б). Одним із найбільших успіхів німецької поліції стало знешкодження у Києві (неподалік оперного театру) провідника бандерівського підпілля в центрально-східній Україні Д.Мирона («Орлика», «Андрія»)*. У донесенні німецької поліції про загибель Д.Мирона було

³⁵⁷Україна в Другій світовій війні у документах. ... – Т. 2. – С. 208-209.

³⁵⁸Там само. – С. 250-263.

³⁵⁹ Там само. – С. 226.

³⁶⁰Там само. – С. 272-273.

³⁶¹ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 4, спр. 480, арк. 31-34.

* Після загибелі Д.Мирона крайовий провід ОСУЗ у Києві очолив П.Сак («Могила»), який залишався на посту аж до свого арешту в квітні 1943 р. Йому на зміну прийшов О.Логуш («Іванів»), якого, щоправда невдовзі перевели з Києва праці на Волині. Наступним керівником підпілля на ОСУЗ під німецькою окупацією став «Арсен» (можливо, йдеться про П.Дужого) (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 1, арк. 330, 346). Проте, фактично Провід ОСУЗ був підпорядкований провідникові ПвСУЗ В.Кукові, який таким чином, керував усім підпіллям на Наддніпрянщині (див.: Щур Ю. Діяльність ОУН на Наддніпрянщині (1942 – 1943 рр.). – С. 52; Стахів Є. Похідні групи ОУН на Східній Україні в 1941 – 1943 // Національно-

занотовано: «24.7.1942 р. в Києві затримано керівника бандерівського руху на східній Україні. При спробі втечі він був поранений, від рани пізніше помер. При ньому були виявлені раніше нам невідомі інструкції бандерівського руху»^{362**}.

Через прискіпливу увагу і часті дошкульні «удари» по підпіллю з боку гестапо, тактика поступової розбудови мережі ОУН(Б) на схід від колишнього радянсько-польського кордону й накопичування сил для загальнонародного повстання у момент ослаблення Німеччини, не завжди сприймалася низовими структурами організації, які були в тісному контакті з населенням, що очікувало від підпілля негайного захисту перед свавіллям окупантів, а не розмов про підготовку повстання у майбутньому. Особливо активне нерозуміння позиції ОУН(Б) виявлялося на Поліссі, де становище мешканців було насправді жалюгідним і люди не розуміли чому націоналісти багато говорять, але не виступають на їхній захист. В одному із донесень ОУН(Б) з українського Полісся (Столинський район) за серпень 1942 р. вказувалося, що німці жакливо ставляться до населення, за невиконання продовольчого контингентів відправляють до концтаборів, що загрожує регіону голодом³⁶³. В іншому донесенні мережі ОУН(Б) за четвертий квартал 1942 р. наголошувалося на тому, що на Волині та Поліссі панує «небувалий до цього часу терор»³⁶⁴, перераховувалися десятки спалених німцями сіл та сотні вбитих і висланих на роботи в райх мирних мешканців³⁶⁵. При цьому наголошувалося, що люди готові «хапатися за кріси, коси і вила»³⁶⁶.

Відтак, в північно-західних регіонах України місцеві лідери націоналістичного підпілля бандерівського напрямку йшли далі, ніж цього вимагало керівництво організації й не обмежувалися пропагандою та підготовкою сил. Особливо складне становище в краю значно радикалізувало місцевий актив ОУН(Б), який щоразу наполегливіше вимагав від Проводу розгорнути партизанську війну проти німців.

10 липня 1942 р. у с. Піддубці Теремнівського району Волинської області керівник мережі ОУН(Б) на Волині та Поліссі Д.Клячківський та військовий референт КЕ на ПЗУЗ В.Івахів провели нараду військових референтів окружних

визвольна боротьба 20–50-х років ХХ століття в Україні. Зб. матеріалів Першої міжнародної наукової конференції, Львів, 25-26 червня 1991 р. – Київ – Львів, 1993. – С. 150).

³⁶²ЦДАВО України, ф. 4328, оп. , спр. 2, арк. 79.

** Убивши Д.Мирона і арештувавши низку чільних мельниківців у Києві, нацисти хибно вважали, що в липні 1942 р. розгромили керівництво підпіллям обох ОУН на Великій Україні (ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 4, спр. 476, арк. 252).

³⁶³Марчук І. Командир УПА-Північ Дмитро Клячківський – «Клим Савур». – С. 31.

³⁶⁴ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 30, арк. 11.

³⁶⁵Там само, арк. 12-12-а.

³⁶⁶Там само, арк. 12.

проводів на якій останні отримали завдання розгорнути в своїх округах підстаршинські вишколи, підібрати й відповідно підготувати кандидатів на посади у штабах військових округ, що мали формуватися паралельно з організаційними округами. Протягом липня – серпня 1942 р. окружні референти здійснили облік всіх військовозобов’язаних українців у віці від 20 до 35 рр., розпочали концентрацію наявної у підпіллі зброї на таємних складах, підібрали і вишколили людей для штабної роботи³⁶⁷.

У вересні 1942 р. Д.Клячківський провів нараду керівництва ОУН(Б) Волинського регіону. На засіданні було прийнято рішення протягом осінньо-зимового періоду зміцнити організаційний актив, залучити нових членів до лав підпілля, посилити серед членства та симпатиків виховну роботу, детально вивчати тактику ведення партизанської війни тощо³⁶⁸.

У жовтні – грудні 1942 р. ситуація на північно-західних землях України різко погіршилась. З жовтня 1942 р. на західному Поліссі німці почали проводити масові облави на людей по селах і вивозити їх на роботи. У листопаді й грудні радянські партизани з Білорусії щоразу частіше проникали на українське Полісся, убиваючи старост і поліцейських. У відповідь, німецькі каральні експедиції знищували по десять селян у кожному населеному пункті, де мали місце вбивства, або цілковито спалювали села. Паралельно з цим карателі, під загрозою ув’язнення у концтаборі, збирали продовольчі контингенти, що поставило регіон на межу голоду. Втікачі від німецького терору почали стихійно створювати партизанські відділи, частина з яких приєдналася до червоних партизанів, а частина діяла на власний розсуд³⁶⁹.

Намагаючись організувати цих «диких партизанів» поліські та волинські бандерівці у жовтні 1942 – січні 1943 рр. сформували перші стаціонарні збройні відділи націоналістів*, очолювані організаційним референтом ОУН(Б) на ПЗУЗ С.Качинським («Остапом») і військовим референтом Сарненського окружного проводу ОУН(Б) Г.Перегіняком («Коробкою»). Очевидно, що до початку лютого 1943 р. уже існувало декілька таких відділів, бо 3 лютого 1943 р. регіональний лідер

³⁶⁷ Там само.

³⁶⁸ Там само. – С. 439.

³⁶⁹ Марчук І. Командир УПА-Північ Дмитро Клячківський-«Клим Савур». – Рівне, 2009. – С. 31-32.

* Доволі цікаві міркування щодо переходу підпілля ОУН(Б) до повстанської боротьби див.: Стародубець Г., Стародубець В. Участь ОУН(б) у збройному русі Опору в 1942 – 1943 роках: іманентна необхідність чи трансцендентний крок? // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітницький краєзнавчий часопис. – Вип. 15-16. – Івано-Франківськ, 2009. – С.346-351.

організації Д.Клячківський призначив С.Качинського командувачем усіма «військово-партизанськими частинами» на Поліссі (від Бреста до Гомеля)³⁷⁰. Координатором військової діяльності на території всієї Волині та Полісся став військовий референт ОУН(Б) на ПЗУЗ В.Івахів («Сом»)³⁷¹.

Згодом, про становлення перших повстанських відділів командир УПА-«Захід» В.Сидор («Шелест») писав: «Властиво, УПА створило саме життя. Старшина для спеціальних доручень, висланий на Полісся в лютому 1943 р. з метою розглянути той надзвичайно придатний терен, зорганізувати і пов'язати окремі повстанські відділи, відзвітував, що такі відділи, слабкі чисельно, але міцні якісно, існують на Поліссі вже від листопада 1942 р. і діють. Прямокутник на північ від лінії Ковель – Сарни, частина українських територій, точніше шматок Полісся, замкнений містами Брест-Литовський – Турів – Олевськ – Любомль, простором в 75 тисяч кв. км, став колискою Української Повстанчої Армії»³⁷².

Таким чином, не зважаючи на певний опір з боку тодішнього керівника ОУН(Б) М.Лебеда, який боявся перетворення партизанського руху на отаманщину й остерігався швидкої його ліквідації з боку нацистів, оунівці північно-західного регіону України розпочали поступовий перехід до створення повстанської армії³⁷³.

Уже від другої половини жовтня 1942 р. німецькі органи державної безпеки у своїх донесеннях наголошували на тому, що в бандерівській пропаганді «все більше й більше помітною стає відмова від боротьби проти більшовизму, пропаганда майже виключно спрямована проти німецької влади, або так званих німецьких окупантів (...) бандерівський рух зайняв різку позицію проти Німеччини, прагнучи до того, щоб всіма засобами, навіть шляхом збройної боротьби добитися незалежності для України»³⁷⁴.

29 жовтня 1942 р. до гауптквартири німецької армії надійшло повідомлення в якому серед іншого зазначалося, що «16.10.1942 р. вперше українські націоналісти зібралися в районі Сарн у більшу банду та постійно отримують поповнення»³⁷⁵. Ще одне жовтнєве повідомлення німецьких спецслужб стверджувало: «Рух Бандери проводить завзяту пропаганду проти виїзду на роботу до Німеччини. Наслідки пропаганди такі: створюються нові національно-партизанські відділи з людей

³⁷⁰Вовк О. До питання постановня УПА під проводом ОУН СД // Український історик. – 1995. – № 1-4. – С. 139, 140.

³⁷¹Марчук І. Командир УПА-Північ Дмитро Клячківський-«Клим Савур». – С. 33-34.

³⁷²ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 60, арк.48.

³⁷³Літопис УПА. – Т. 2. – С. 43-44.

³⁷⁴Україна в Другій світовій війні у документах... – Т. 2. – С. 241-242.

³⁷⁵Україна в Другій світовій війні у документах... – Т. 3. – С. 27.

призначених для виїзду до Німеччини»³⁷⁶. Сучасні краєзнавці підтверджують дані німецьких документів, наводячи цілу низку прикладів збройних акцій, які бойовики ОУН(Б) здійснили восени 1942 р. на Волині з метою звільнити людей від вивезення на роботи до райху³⁷⁷.

На вимогу військових референтів ОУН(Б) М.Лебедь у жовтні 1942 р. скликав у Львові конспіративну військову конференцію, яка мала принципово вирішити питання про початок створення підпільної армії. На зібранні були присутні урядуючий провідник М.Лебедь, керівник військової референтури Головного проводу Д.Грицай, офіцер для спеціальних доручень при військовій референтурі проводу І.Климів, крайовий військовий референт ЗУЗ Л.Павлишин, крайовий військовий референт ПЗУЗ В.Івахів³⁷⁸. Відкриваючи конференцію М.Лебедь вказав на різку зміну геополітичної ситуації у зв'язку з тим, що «...для всіх стало очевидним – німці війну програють. Вони, як найбільша в світі сила мілітаризму, діючи блискавично – зайшли в тупик, хоча дійшли до Ленінграду, Москви і Сталінграду. Зрозуміло, що німці Англію і США не переможуть, не переможуть і Советів. З цього слідує логічний висновок, що більшовики прийдуть і сюди, займуть всі українські землі, а тому необхідно підготуватися до боротьби з ними. У зв'язку з цим військово-питання в ОУН, як найважливіше, стає на першому місці»³⁷⁹.

Під час свого виступу М.Лебедь також пообіцяв підняти військовий аспект роботи на належний рівень. Д.Грицай, виступаючи, наголосив на необхідності залучити до збройної боротьби не тільки членів ОУН, але весь український народ³⁸⁰. Така пропозиція знайшла прихильність у середовищі військових керівників. Зокрема, І.Климів підкреслив, що потрібно спрямовувати свою боротьбу не лише проти більшовиків, але «проти всіх окупантів, які є чи будуть на українській землі»³⁸¹. І.Климів підтримав В.Івахів³⁸², який закликав керівництво організації надати кадрову допомогу сформованим на Волині і Поліссі збройним відділам. У разі відкинення такої вимоги В.Івахів заявив, що «Волинь відмовиться підпорядковуватися Проводу»³⁸³.

³⁷⁶ЦДАВО Ураїни, ф. 3676, оп. 4, спр. 308, арк. 239.

³⁷⁷Денищук О. Боротьба УПА проти німецьких окупантів. – Т. 1. – С. 34-35.

³⁷⁸ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 5, арк. 21.

³⁷⁹Там само, арк. 21-22.

³⁸⁰Там само, арк. 22.

³⁸¹Там само.

³⁸²ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 5, арк. 22.

³⁸³Там само.

Для врегулювання всіх військових питань і розробки масштабного плану формування армії на конференції було створено комісію в складі І.Климіва, Л.Павлишина, В.Івахіва, яка працювала протягом майже двох місяців³⁸⁴. Очевидно, що робота комісії завершилася 1–2 грудня 1942 р., коли у Львові провели другу конференцію військових референтів на яку, окрім учасників першої конференції, прибув також керівник військової референтури проводу центральних і східних українських земель М.Медвідь. Конференція прийняла рішення про створення української армії на базі розробленого комісією плану³⁸⁵.

Передбачалося, що на момент дезінтеграції Німецького райху та СРСР східний фронт перебуватиме в районі лінії Мозир – Вороніж – Ростов-на-Дону. Вважалося, що Радянський Союз розпадеться внаслідок внутрішньої революції, повстання поневолених народів, інтервенції японців, англійців і американців. Припускалося, що період хаосу і зміни влади в Москві триватиме 2 – 3 місяці, після чого влада в Росії стабілізується і нові правителі приступлять до «збирання земель». Саме ці місяці хаосу планували використати для створення української армії, яка мусила зайняти вказану вище лінію фронту і не допустити до російської інтервенції. Попередня робота з організації армії в підпіллі мала здійснюватися до моменту руйнації Східного фронту. Українська армія повинна була називатися Українські збройні сили, до яких підлягали мобілізації всі військовозобов'язані українці, а також національні меншини, які лояльно ставитимуться до української влади³⁸⁶. Всі плани розроблені в грудні 1942 р. могли стати реальністю лише у випадку, якби ситуація 1943 р. точно повторила ситуацію 1917 – 1918 рр., однак цього не сталося і тому військові референти ОУН(Б) у своїй роботі змушені були обмежитися першим підготовчим етапом створення Збройних сил – формуванням повстанських відділів і з'єднань³⁸⁷.

Активізація ОУН(Б) викликала гостру реакцію з боку гітлерівських спецслужб. Нова хвиля «чисток» розпочалася з території райху³⁸⁸. Перші арешти в Німеччині були проведені в жовтні 1942 р., коли у Брауншвейгу та Дрездені арештували відповідно 48 і 10 бандерівців³⁸⁹. 20 листопада 1942 р. пройшли нові масові арешти

³⁸⁴ Патриляк І., Пагіря О. Військова конференція ОУН(б) 1942 р. і розробка планів зі створення Українських Збройних Сил // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВС-КГБ. – № 1–2. – 2008. – С. 496.

³⁸⁵ Там само. – С. 497.

³⁸⁶ Детальніше див.: Патриляк І.К. «Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух 1939 – 1960 рр. – С. 190-191.

³⁸⁷ ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 5, арк. 24.

³⁸⁸ ОУН в 1942 році. Документи. – С. 214.

³⁸⁹ Україна у Другій світовій війні у документах... – Т. 2. – С. 353-354.

серед оунівців, зокрема серед керівництва організації. За одну добу в Лейпцизі, Ганновері, Берліні, Гамбурзі, Гільдесгаймі та Потсдамі було схоплено 210 осіб³⁹⁰. 21 листопада того ж року арешти бандерівського активу пройшли у Львові. Завдяки захопленню керівника кур'єрської служби ОУН(Б) В.Лобая, гестапівцям вдалося розкрити декілька бандерівських конспіративних квартир. У помешканні на вулиці Жулинського нацисти арештували 5 жінок-кур'єрок ОУН, але шостий візитер, запідозривши небезпеку, вчинив опір і застрелив штурмбаннфюрера СС і криміналь-секретаря Г.Шарффа із берлінського гестапо та двома кулями поранив службовця німецької кримінальної поліції³⁹¹.

Чоловіком, який застрелив Г.Шарффа і зумів (будучи важко пораненим у живіт³⁹²) втекти від переслідувачів був Д.Маївський («Тарас», «Косар»), один з лідерів бандерівської ОУН. Розлючені смертю столичного функціонера своїх спецслужб, гітлерівці 27 листопада 1942 р. розстріляли 27 оунівців – в'язнів львівських тюрем і 52 оунівців – в'язнів тюрми у містечку Ягольниця поблизу Чорткова³⁹³.

У жовтні – листопаді 1942 р. масові арешти здійснили нацисти на території Великої України (Київ, Харків, Суми, Полтава, Вінниця)³⁹⁴. Зокрема, описуючи арешти в Києві, гестапівці вказували: «На початку листопада в Києві були застрелені один кандидат СС і один український допоміжний поліцейський, підпорядковані начальнику поліції і СД у Києві*. Вбивство здійснили дві особи у формі німецької жандармерії. Без сумніву, йдеться про членів групи Бандери, які діяли за наказом свого керівника Могили**. Обидва вбитих протягом кількох тижнів успішно співпрацювали при ліквідації бандерівської групи в Києві і були на слідах зверхника Могили. Кількість досі заарештованих бандерівців у Києві досягла 29»³⁹⁵.

Одночасно з Києвом майже всі керівники підпілля ОУН(Б) (загалом 38 осіб) були арештовані в Сумах³⁹⁶, яких, після детального слідства в місцевому СД, розстріляли 20 лютого 1943 р³⁹⁷. Потужного удару було завдано на злам 1942 – 1943 рр. по підпіллі ОУН(Б) в Кіровоградській області. Гестапо арештувало і згодом знищило

³⁹⁰ ОУН в 1942 році. Документи. – С. 215.

³⁹¹ ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 4, спр. 308, арк. 238-239.

³⁹² ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 1, арк. 340.

³⁹³ Косик В. Україна і Німеччина в Другій світовій війні. – С. 238.

³⁹⁴ АЦДВР, ф. 5, спр. 1, т. 7, арк. 1.

* Ліквідовані особи були причетні до вбивства Д.Мирона («Орлика»).

** Йдеться про крайового провідника ОУН(Б) на ОСУЗ П.Сака («Могили»).

³⁹⁵ ОУН в 1942 році. Документи. – С. 227-228.

³⁹⁶ ОУН – УПА на Сумщині. – Т. 1. – С. 30.

³⁹⁷ ОУН – УПА на Сумщині. – Т. 2. – С. 16.

120 осіб причетних до організації³⁹⁸. Протягом другої половини 1942 – початку 1943 рр. ОУН(Б) на Наддніпрянщині втрачає цілу плеяду талановитих керівників підпілля. Так, внаслідок німецьких репресій загинули: П.Сак («Могила»), голова Крайового проводу ОСУЗ, «Черник» – член окружного проводу на ОСУЗ, «Вій» – окружний провідник Кам'янець-Подільщини, Л.Шостак – керівник бандерівського підпілля на Кіровоградщині, В.Гадада («Юрко») – член обласного проводу Дніпропетровщини, Г.Яворів – провідник Вінничини і Полтавщини, Я.Петречко («Граб») – керівник СБ на Наддніпрянщині, Б.Мовчан – заступник провідника Запорізької області³⁹⁹.

Першого грудня 1942 р. нацисти майже повністю знищили підпільну мережу ОУН(Б) на території райху⁴⁰⁰, а вже четвертого грудня в Галичині було арештовано трьох членів Проводу ОУН(Б) – Я.Старуха, І.Климів, Д.Гриця⁴⁰¹. Під час допитів у гестапо особливо стійко та з викликом тримався І.Климів, якого гітлерівці, за однією версією замордували до смерті⁴⁰², а за іншою – довели до самогубства в камері⁴⁰³. Я.Старуха і Д.Гриця оунівській СБ вдалося викрасти із в'язниці влітку 1943 р.⁴⁰⁴. Паралельно з арештами оунівських підпільників, гестапівці виявили в помешканнях українських поліцейських нелегальну зброю, а тому провели у Львові «чистку» лав української поліції⁴⁰⁵, а також продовжили арешти оунівців у райху та в райхскомісаріаті⁴⁰⁶.

Дошкульні удари, завдані бандерівському підпіллю нацистськими органами безпеки наприкінці листопада і в грудні 1942 р., переконали лідерів організації в тому, що тактика атантизму в умовах гітлерівського терору виявилася нездійсненною. Гестапо просто-на-просто фізично не дозволяло накопичити критичної маси кадрів і матеріально-технічних засобів для масштабного повстання. Відтак, теорія всенародного виступу зазнала коригування. Керівники ОУН(Б) звернулися до ідеї партизанської війни (яку ще в жовтні вважали шкідливою), як до початкової стадії майбутнього великого повстання. Очевидно, бандерівці проводячи аналогії між німецькою окупацією 1942 і 1918 рр. припускали, що партизанська війна проти німців «розхитає» окупаційний апарат, подібно до того, як

³⁹⁸Щур Ю. Діяльність ОУН на Наддніпрянщині (1942 – 1943 рр.). – С. 59.

³⁹⁹Там само. – С. 60.

⁴⁰⁰Киричук Ю. Український національний рух 40–50 років... – С. 103.

⁴⁰¹Україна у Другій світовій війні у документах... – Т. 2. – С. 360-361.

⁴⁰²Киричук Ю. Український національний рух 40–50 років... – С. 103.

⁴⁰³ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 1, арк. 354.

⁴⁰⁴ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 1, арк. 342, 344.

⁴⁰⁵ЦДАВО України, ф. 4328, оп. 1, спр. 3, арк. 25-28.

⁴⁰⁶Український здвиг. – Т. 3. Прикарпаття 1939 – 1955. – С. 141; Україна у Другій світовій війні у документах... – Т. 2. – С. 361-362

антинімецький партизанський рух у 1918 р. збурих ситуацію і зрештою призвів до повстання та встановлення у Києві влади Директорії УНР. Скоріш за все, керівники ОУН(Б) вирішили повторити цей шлях. Однак, остерігаючись поширення отаманщини, вони виступили за чітку централізацію повстанського руху та контроль над ним зі свого боку.

На зламі 1942 – 1943 рр. бандерівська ОУН спрямовує всю свою енергію та організаційні кадри на забезпечення майбутньої армії зброєю, продовольством, боєприпасами, медикаментами тощо. Здобуваючи матеріальні засоби, боївки ОУН вступають у дрібні сутички з окупаційними силами⁴⁰⁷. У грудні 1942 р. німецька поліція вказує на сто «бандитських нападів» в окрузі Рівного з метою забезпечення повстанських відділів продовольством і обмундируванням⁴⁰⁸.

Треба сказати, що командування німецьких військ на території України з усією серйозністю поставилося до розгортання українського повстанського руху. Зокрема, 17 липня 1943 р. начальник штабу оперативного тилового району групи армії «Південь» полковник Гільгаузен у своєму листі, який був розісланий до штабів охоронних дивізій, польових комендатур і командування СС в Україні⁴⁰⁹, вказував на те, що бойові дії «націоналістичних банд» уже розповсюдилися на територію оперативного тилового району групи армії «Південь»⁴¹⁰, тобто вийшли далеко поза межі Волині й Західного Полісся. У листі відзначалась неймовірна швидкість розгортання повстанського руху наприкінці 1942 – на початку 1943 рр⁴¹¹. В якості додатку до листа полковник Гільгаузен подав характеристику українського повстанського руху, складену 30 червня 1943 р. оперативним штабом по боротьбі з бандитизмом при командувачі військ СС та поліції на Півдні Росії. Цей документ засвідчує: що перші повстанські відділи з'явилися в околицях Сарн у вересні 1942 р. Згодом їхня діяльність розповсюдилася на район Костопіль – Людвипіль – Березне. Від першої половини березня 1943 р. «українські банди» поширили активність на південь від Рівного – Дубна – Звягеля, а в другій половині березня і в квітні – на всі західні та південні райони Волинської, Рівненської і північні райони Тернопільської та Кам'янець-Подільської областей. До лютого 1943 р. ці «банди» здійснювали напади з метою забезпечення себе продовольством, боролися з радянськими

⁴⁰⁷ Денищук О. Боротьба УПА проти німецьких окупантів. – Т. 1. – Волинь. – С. 35-36.

⁴⁰⁸ ЦДАВО України, ф. 4328, оп. 1, спр. 4, арк. 4.

⁴⁰⁹ Там само, ф. КМФ-8, оп. 2, спр. 494, арк. 27.

⁴¹⁰ Там само.

⁴¹¹ Там само.

партизанами, інколи нападали на дрібні підрозділи вермахту та «проводили масштабну агітацію в душі бандерівського руху ОУН»⁴¹².

Отже, ми можемо констатувати, що до кінця 1942 – початку 1943 рр. бандерівська ОУН завершила основну підготовку до початку розгортання збройної боротьби. Підпілля здійснило необхідний облік військових кадрів, доволі широко розбудувало свою мережу, розробило плани армійського будівництва, провело заходи із акумуляції зброї, боєприпасів, одягу, продуктів харчування. З 1943 р. наставав новий етап в житті організації – етап створення повстанської армії.

3. Формування УПА

Аналіз документів дозволяє стверджувати, що процес оформлення перших постійно діючих збройних відділів ОУН(Б) завершився до кінця лютого 1943 р.⁴¹³. Тобто, протягом п'яти осінньо-зимових місяців 1942 – 1943 рр. було сформовано зародок майбутньої повстанської армії.

У січні 1943 р. М.Лебедь видав відозву до членів організації із закликом посилити визвольну боротьбу⁴¹⁴. Активізацію оунівців одразу ж зафіксувала радянська розвідка. Уже 7 січня 1943 р. керівник УШПР Т.Строкач повідомляв: «В окремих місцевостях українські націоналісти створюють свої нелегальні організації для боротьби з німецькими окупантами під гаслом “За самостійну Україну без німців”... Передбачаючи серйозну загрозу з боку оунівців і відчуваючи їх неприязнь до себе, німецько-фашистська влада почала репресії проти оунівців і в першу чергу проти прихильників Бандери...»⁴¹⁵

Згадані Т.Строкачем репресії проти бандерівської ОУН, звісно, розпочалися не в січні 1943 р., вони просто не припинялися, а продовжували набирати силу. Протягом місяця співробітники гестапо арештували 136 націоналістів-бандерівців на території райху, а також завдали удару по націоналістичному підпіллю в Києві (арештувавши 38 осіб)⁴¹⁶, Полтаві (арештували 3 особи) та Миколаєві (арештували 10 осіб)⁴¹⁷. Нацистські спецслужби із занепокоєнням повідомляли про розгортання оунівської пропаганди на всій території України, а особливо в Києві. Масова антинімецька, самостійницька пропаганда йшла пліч-о-пліч зі зближенням між бандерівською та

⁴¹²Там само, арк. 29.

⁴¹³ГДА СБУ, ф.2, оп.110,спр.2, т.6, арк. 101.

⁴¹⁴Кентій А.В. Українська повстанська армія в 1942 – 1943 рр. – С. 18.

⁴¹⁵ЦДАГО України, ф. 1, оп. 22, спр. 75, арк. 3 – 18.

⁴¹⁶ЦДАВО України, ф. 4328, оп. 1, спр. 5, арк. 24, 32.

⁴¹⁷Там само, спр. 4, арк. 54-55.

мельниківською організаціями, що також відзначала в своїх звітах гітлерівська таємна поліція⁴¹⁸. У січні 1943 р. величезна партія листівок ОУН(Б) була захоплена гестапівцями на Харківщині. У зведеннях поліції з цього приводу відзначалось: «В Харківському окрузі поліції знайдено багато листівок підписаних «окружним керівництвом ОУН по Східній Україні». Ці листівки звертаються до націоналістично налаштованого українського населення із категоричною вимогою приєднатися до бандерівського руху і до загальної боротьби проти німецьких окупантів. В одній із листівок сказано: “ (...) Пробила наша година! Світ погруз у гігантській війні. Наш сильний ворог – московський імперіалізм – стікає кров’ю. Що далі, то більше вичерпуються резерви в Німеччині, Німеччина слабшає. Англія також напружила свої сили до межі. З продовженням війни зростають наші шанси. Ми не маємо права впустити сприятливого моменту”»⁴¹⁹.

Очевидно, що саме в січні 1943 р. керівниками Головного проводу ОУН(Б) було прийняте рішення про планову організацію підпільної армії на Поліссі на просторах між Брестом та Гомелем. 15 лютого 1943 р. військовий референт ОУН(Б) на ПЗУЗ В.Івахів провів у с. Піддубці неподалік Луцька нараду районних військових референтів ОУН(Б) Волині та Полісся. На нараді було розглянуто списки придатних до мобілізації українців⁴²⁰, з’ясовувалась кількість старшинських кадрів і зброї в кожному районі, визначалися завдання для районних військових референтів на випадок загального повстання. Передбачалося створити в кожному районі одну або дві сотні, які, у випадку розгортання регулярних Збройних сил, мали стати основою більших військових з’єднань⁴²¹.

Із поліційних донесень гітлерівців випливає, що від середини лютого 1943 р. оунівські збройні відділи і боївки різко активізували напади на німецькі військові та господарські об’єкти з метою забезпечити себе зброєю, амуніцією, одягом, продовольством і медикаментами, створити мобілізаційні запаси для майбутньої армії⁴²².

Наприкінці зими 1943 р. в середовищі ОУН(Б) на Волині та Поліссі розповсюджується детальна інструкція під загальною назвою «Партизанка» в якій

⁴¹⁸ Там само, спр. 5, арк. 34-35.

⁴¹⁹ Там само, спр. 4, арк. 56-56-а.

⁴²⁰ Див. списки: ЦДАВО України, ф. 3838, оп. 1, спр. 105, спр. 106, спр. 106а, спр. 107.

⁴²¹ Патриляк І. 1943 рік в історії ОУН і УПА // Український визвольний рух. – Зб. 13. – Л., 2009. – С. 141-142.

⁴²² ЦДАВО України, ф. КМФ-8, оп. 2, спр. 494, арк. 31; Там само, ф. 4328, оп. 1, спр. 5, арк. 51.

викладаються основні фази розгортання збройної боротьби від партизанської війни до загальнонаціонального повстання⁴²³.

Протягом 17–23 лютого 1943 р. неподалік Олеська (за даними М.Степаняка – у селі Терєбіж або Валуйки, в селянській хаті⁴²⁴) відбулася Третя конференція ОУН(Б) в якій взяли участь Урядуючий провідник М.Лебедь, військовий референт Головного проводу Р.Шухевич, члени Проводу: В.Охрімівич, Д.Маївський, З.Матла, Р.Кравчук, М.Степаняк, М.Прокоп. Головуючим на конференції був М.Лебедь, а головним доповідачем – М.Степаняк, який у своїй доповіді дав загальну оцінку міжнародному становищу, охарактеризував ситуацію в Україні, проаналізував тактику боротьби ОУН(Б) в нових зовнішньо та внутрішньополітичних умовах⁴²⁵.

Висновки доповіді М.Степаняка були наступними: судячи з розвитку подій на східному фронті (а конференція відбувалася якраз після завершення битви під Сталінградом) Німеччина програє війну; сталінська влада буде реставрована в Україні; більше того, на території контрольованій Червоною армією є фіктивний уряд Радянської України, тобто в очах усього світу лише СРСР є тим фактором, який захищає український народ від знищення гітлерівцями⁴²⁶. Виходячи із таких невтішних умозаключень, М.Степаняк наголошував на тому, що єдиним шансом для ОУН(Б) здобути українську державність, у тих умовах, які існують, є перехопити ініціативу у справі визволення України від німців⁴²⁷. За умови, коли німецькі війська ще займають територію України, але вже однозначно програють війну на сході, – на думку М.Степаняка – слід було негайно здійснити загальнонаціональне повстання й оголосити про створення альтернативного радянському українському уряду. Це дозволило б продемонструвати могутність українських визвольних сил, перетворило б їх на самостійний чинник у світовій війні, змусило б Британію та США рахуватися з прагненнями українського народу до незалежності (враховуючи, при цьому, положення Атлантичної хартії)⁴²⁸. Поява українського уряду, який би реально боровся проти Німеччини, поглибила б розкол між СРСР і Західними альянтами, які жодним чином не бажали посилення сталінської деспотії за рахунок розгрому Німеччини і утвердження комунізму в Центральній Європі. Така ситуація могла б «зіграти на руку» українській незалежності й автоматично дала б українському уряду

⁴²³ Там само, ф. 4328, оп. 1, спр. 6, арк. 36; або ДАРО, ф. 30, оп. 2, спр. 39, арк. 11-16.

⁴²⁴ ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 1, арк. 36.

⁴²⁵ Там само, арк. 37.

⁴²⁶ ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 1, арк. 37-38.

⁴²⁷ Там само, арк. 38.

⁴²⁸ Там само.

могутніх союзників у обличчі західних демократій⁴²⁹. Залучення до повстання прихильників різних політичних таборів (особливо прихильників уряду УНР), на думку М.Степаняка, дозволила б скористатися військовими кадрами УНР, які без дозволу екзильного уряду неохоче йшли на співпрацю з ОУН⁴³⁰. Для організації повстання доповідач пропонував створити Український військовий комітет, який би поряд із військовою референтурою ОУН(Б) залучив до своєї роботи інших військових фахівців⁴³¹.

Наступним важливим блоком доповіді М.Степаняка на Третій конференції стали ідеологічні та організаційні питання. Аналізуючи досвід діяльності ОУН(Б) на схід від Збруча, доповідач дійшов висновку, про необхідність корекції націоналістичної ідеології в бік її загальної демократизації і соціалізації. Також М.Степаняк пропонував на базі ОУН розгорнути нову, більш широку організацію, яка б об'єднувала всі антигітлерівські самостійницькі сили в Україні⁴³².

Під час обговорення доповіді М.Степаняка розгорнулися гострі дискусії. У результаті суперечок викристалізувалася більш-менш консолідована думка, яка лягла в основу постанов конференції. Зокрема, було прийняте остаточне рішення про масштабний виступ проти німців єдиною партизансько-повстанською армією, яка мала отримати офіційну назву Українська визвольна армія. Однак ця назва не прижилася. Натомість у квітні-травні 1943 р. почали використовувати запозичену в отамана «Бульби» назву Українська повстанська армія⁴³³.

Щодо ідеологічних змін та структурної реорганізації ОУН(Б), то конференція лише частково схвалила запропоновані М.Степаняком кроки. Зокрема, до назви ОУН було додано ще два слова – «Самостійників Державників». У майбутньому М.Лебедь пропонував поступово відмовитися від слів «Українських Націоналістів» і цілковито взяти назву «Організація Самостійників Державників»^{434*}.

Аналізуючи офіційно оприлюднені постанови Третьої конференції ОУНСД слід зазначити, що вони не були такими радикальними, як заяви і виступи під час засідання, а більше нагадували розгорнуте пояснення позиції бандерівського підпілля

⁴²⁹ Там само, арк. 38-39.

⁴³⁰ Там само, арк. 39.

⁴³¹ Там само.

⁴³² Там само, арк. 39-41.

⁴³³ Патриляк І. 1943 рік в історії ОУН і УПА. – С. 142-143.

⁴³⁴ ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 1, арк. 41.

* Назва Організація українських націоналістів самостійників державників (ОУНСД) застосовувалася щодо бандерівської ОУН від лютого до серпня 1943 р., тобто до проведення Третього Надзвичайного ВЗ. Відтак, ми послуговуємося аббревіатурою ОУНСД для означення ОУН(Б) в цьому хронологічному проміжку.

щодо ситуації в світі та подальших перспектив боротьби за українську державність⁴³⁵.

Характеризуючи ситуацію в світі учасники конференції наголосили на тому, що Друга світова війна є війною, яка ведеться за імперіалістичні інтереси Німеччини й СРСР, за перетворення підкорених народів у суб'єкти колоніального визиску, за панування над Україною, як найважливішим із сировинної точки зору суб'єктом колонізації⁴³⁶. Таке означення війни було сміливою заявою з огляду на те, що Західні альянти від моменту вступу у війну СРСР перестали говорити про імперіалістичні плани Кремля у війні й зосередилися на критиці винятково колоніальних марень Німеччини та її союзників.

У постановах конференції було також вказано, що як Німеччина, так і СРСР намагаються використати у взаємній боротьбі потенціали поневолених народів, при цьому гітлерівці виряджаються в шати «захисника людства від більшовизму», а комуністи у «визволителя людства від нацизму»⁴³⁷. Націоналісти викривали облудність таких заяв, розцінюючи їх винятково як пропагандистське прикриття для загарбницьких планів воюючих сторін.

Щодо мети Британії і США у війні керівники бандерівського підпілля були цілком свідомі того, що англосаксонські народи воюють за знищення Німеччини, як свого головного конкурента в світовій економіці. При цьому, прагнуть здійснити це знищення руками Радянського Союзу. Західні союзники розраховують, що після війни в Європі більше не буде достатньо потужної держави, яка б змогла протистояти їхнім політичним і господарським впливам⁴³⁸. При цьому націоналісти підкреслювали, що остаточна реалізація планів Британії і США залежатиме від їхньої могутності на момент завершення війни. Збереження їхніх сил дозволить накинути світові своє бачення подальшого розвитку, а вичерпання сил змусить західних союзників або підкоритися в політичних питаннях волі СРСР (якщо СРСР буде достатньо могутнім), або підкоритися волі самостійницько-визвольних рухів (якщо останні будуть мати належний потенціал)⁴³⁹.

Також у постановах конференції відзначалося, що народи, які втратили свою державність у результаті німецької окупації, ведуть боротьбу за відродження

⁴³⁵ ОУН і УПА в 1943 р.: Документи... – С. 73-82.

⁴³⁶ Там само. – С. 73.

⁴³⁷ Там само. – С. 74.

⁴³⁸ ОУН і УПА в 1943 р.: Документи... – С. 43.

⁴³⁹ Там само.

власних держав. Але, одночасно з цим остерігаючись більшовизму, вони у своїй боротьбі більше сподіваються на допомогу Заходу, ніж СРСР⁴⁴⁰. Виходячи із такого співпадіння інтересів, українські націоналісти висували ідею створення спільного фронту боротьби за державність разом з іншими народами Європи, але тільки за умови визнання цими народами права українців на власну державність⁴⁴¹.

Зосереджуючись на аналізі внутрішньополітичної ситуації в Україні, автори постанов конференції вказували на те, що завдяки широкій пропагандистській діяльності ОУН, впродовж 1942 р. в українському суспільстві суттєво поширилися самостійницькі ідеї і розуміння необхідності боротьби за незалежну державу, як єдиного фактору, який зможе гарантувати громадянам України належний розвиток і безпеку⁴⁴². Наголошувалося на тому, що війна вступає в ту стадію, коли спостерігається виснаження «Німецького і Московського імперіалізмів», що відкриває шанс для успішного здійснення української національної революції⁴⁴³. Успіх революції міг бути досягнутий лише завдяки консолідації всіх українських самостійницьких сил, залученню якнайширших верств українського суспільства і завдяки створенню спільного фронту з іншими уярмленими народами на тій платформі, що відроджена українська держава стане тим важелем, який унеможливить відродження агресивних імперіалізмів у Центральній та Східній Європі та буде виступати певним гарантом існуванню незалежних національних держав у регіоні⁴⁴⁴. При цьому підкреслювалося, що ОУНСД стоїть на принципі етнографічного підходу при визначенні кордонів держав і рішуче противиться будь-яким спробам поневолених Німеччиною народів або союзників Німеччини зазіхати на окремі частини українських етнічних земель⁴⁴⁵. Очевидно, цим твердженням давалося зрозуміти полякам, угорцям і румунам, що укладення угод про спільні дії за рахунок територіальних поступок з боку українців є неможливим.

Таким чином, після Третьої конференції ОУНСД бандерівське підпілля отримало основне завдання – підготовку підпільної армії для загального збройного повстання. Це завдання тягнуло за собою ще низку інших першочергових цілей, найголовнішою

⁴⁴⁰ Там само. – С. 75.

⁴⁴¹ Там само.

⁴⁴² Там само. – С. 75-76.

⁴⁴³ Там само. – С. 77.

⁴⁴⁴ ОУН і УПА в 1943 р.: Документи... – С. 77-78.

⁴⁴⁵ Там само. – С. 79.

з яких було об'єднання всіх українських самостійницьких сил у спільний фронт боротьби. Цілком очевидно, що найсерйознішими українськими угрупованнями, що стояли на державницькій платформі й мали вплив в українському суспільстві були мельниківці та уенерівці (репрезентовані отаманом «Бульбою»). Тому лише через аналіз взаємин ОУНСД із Т.Боровцем і мельниківським підпіллям наприкінці 1942 – на початку 1943 рр. можна належно реконструювати процес створення УПА.

Загалом, стосунки бандерівців із іншими українськими підпільними та партизанськими структурами розгорталися доволі драматично. Наприкінці 1942 р. отаман «Бульба» запропонував керівництву обох ОУН створити спільну політичну раду головних самостійницьких сил, яка мала б стати «політичною надбудовою» для його УПА. Обов'язковою умовою співпраці отаман виставляв необхідність збереження за собою посади командувача армії. Бандерівці, які мали власні масштабні плани, розгалужену організаційну мережу та недовіру до непередбачуваного Т.Боровця, проігнорували його пропозиції. Натомість мельниківська ОУН бачила у співпраці з Т.Боровцем шанс посилити свої впливи в регіоні. Однак до реального об'єднання збройних відділів мельниківської організації і поліського отамана справа не дійшла, мельниківці лише надіслали до штабу «Бульби» свого представника О.Штуля⁴⁴⁶.

На початку 1943 р., коли ОУН(Б) уже розгорнула декілька своїх власних повстанських відділів на Волині та Поліссі, Крайовий провід реанімував ідею переговорів з «отаманом Тарасом Бульбою». Проте, оунівці бачили суть переговорів у визначенні умов приєднання бульбівської УПА до бандерівських збройних формувань. Річ в тім, що реальні сили Т.Боровця не були надто великими, наприкінці 1942 р. німецькі спецслужби оцінювали його загін у 300–350 бойовиків*, зазначаючи при цьому, що він має певні мобілізаційні резерви⁴⁴⁷. Навіть якщо до січня 1943 р. «Бульба» потроїв свою «армію», то вона могла б нараховувати лише 900–1150 багнетів**. ОУН(Б) володіла набагато більшим кадровим потенціалом, ніж бульбівський рух, а тому її волинське керівництво логічно ставило умову приєднання бульбівців до створюваної націоналістами підпільної армії.

⁴⁴⁶ Патриляк І. 1943 рік в історії ОУН і УПА. – С. 144-145.

* На зиму отаман частково розпускав своїх людей, тому в нього під командуванням була завжди різна кількість вояків.

⁴⁴⁷ Марчук І. Командир УПА-Північ Дмитро Клячківський-«Клим Савур». – С. 45.

** Радянські партизани оцінювали «військо» отамана на січень – лютий 1943 р. «В понад 1 тисячу бойовиків». При цьому наголошували, що Боровець був готовий, за його словами, мобілізувати 20 тисяч осіб, що було очевидним перебільшенням власних можливостей. (Тарас Бульба-Боровець. Документи. Статті. Листи. – С. 148-160.

21 січня 1943 р. Т.Боровець провів переговори із представником КП ОУН(Б) на ПЗУЗ О.Буселом-«Ванькою» (братом референта пропаганди КП ОУН(Б) на ПЗУЗ Я.Бусела-«Галини»). Судячи з наявних відомостей, можна припустити, що вони завершилися певним порозумінням і розробкою спільних планів на майбутнє. Очевидно існували конкретні домовленості щодо механізму об'єднання обох повстанських рухів на новій зустрічі⁴⁴⁸. Пороте переговорник з бандерівського боку О.Бусел був схоплений гестапівцями і після допитів розстріляний у Рівному 8 або 9 березня 1943 р.⁴⁴⁹, тому на заплановану зустріч 22 лютого 1943 р. прибув його брат Я.Бусел, який був знайомий з Т.Боровцем із довоєнних часів⁴⁵⁰. Я.Бусел на переговорах наголосив на тому, що його місія є лише попередньою, для встановлення контактів, що бандерівська ОУН вважає доцільним розгорнути партизанську боротьбу тощо⁴⁵¹. На цій зустрічі було домовлено про збільшення збройних відділів і про майбутнє об'єднання командування на спільній політичній платформі⁴⁵². Наступна зустріч була запланована на 21 березня, але вона «зірвалася»⁴⁵³. Причиною зриву переговорів 21 березня, очевидно, було те, що, 16 березня Т.Боровець написав великого листа до німецького гебітскомісара в Рівному доктора Беєра⁴⁵⁴. У листі отаман пропонував відновити співпрацю для спільної боротьби проти червоних партизанів, у випадку, якщо Німеччина докорінно змінить свою поведінку в окупованій Україні. Цілком очевидно, що бандерівці, дізнавшись про листа «Бульби» були ошелешені тим, що він, з одного боку, вів переговори з ними про спільну боротьбу проти німців, а з іншого – листувався з німцями щодо умов співпраці у боротьбі проти червоних. При цьому, розмови з німцями велися не на платформі визнання Німеччиною незалежності України, а на платформі пом'якшення окупаційного режиму.

Крім того, у другій половині березня 1943 р. повстанські відділи ОУНСД чисельно швидко зростали і почали суттєво переважати «армію» Т.Боровця, що підштовхнуло керівництво бандерівців на Волині до силового об'єднання під своїм командуванням бульбівських вояків. Реагуючи на ці спроби, Т.Боровець 25 березня 1943 р. в листі до КП ОУНСД на ПЗУЗ різко розкритикував створення «партійних армій», поскаржився, що командири оунівських збройних відділів вимагають

⁴⁴⁸Марчук І. Командир УПА-Північ Дмитро Клячківський-«Клим Савур». – С. 45-46.

⁴⁴⁹Там само. – С. 46.

⁴⁵⁰Дзьобак В. Бульбівці («перша» УПА). – С. 147.

⁴⁵¹Там само.

⁴⁵²Там само.

⁴⁵³Марчук І. Командир УПА-Північ Дмитро Клячківський-«Клим Савур». – С. 46.

⁴⁵⁴ОУН і УПА в 1943 р.: Документи. – С. 88-90.

негайного підпорядкування своїй організації та погрожують його людям роззброєнням. Отаман також висловився проти негайного повстання, як передчасного, і розкритикував акцію втечі української поліції з німецької служби, вважаючи, що вона могла бути корисною підпілля, перебуваючи на службі й інформуючи про наміри німців. У тому ж листі «Бульба» ще раз закликав крайове керівництво бандерівців створити спільне командування повстанської армії, спільний штаб, організувати Українську національно-революційну раду, як понадпартійний представницький орган повсталі України, мирно залагодити конфлікт з поляками, який починав розгоратися на Волині⁴⁵⁵

Можливо, саме тоді «Бульба» пояснив бандерівцям, що його лист до німецьких властей від 16 березня є нічим іншим, як намаганням обманути німців і отримати від них озброєння для створення своєї армії⁴⁵⁶. Закономірно, що німецька сторона, розуміючи справжні мотиви отамана, не пішла на масштабну співпрацю з ним⁴⁵⁷.

Аргументи Т.Боровця були сприйняті бандерівцями і контакти між ним та крайовим керівництвом ОУНСД відновилися. 9 квітня 1943 р. в с. Золотин неподалік м. Костополя відбулися переговори між крайовим керівництвом ОУНСД і лідерами бульбівського руху⁴⁵⁸. З боку бульбівців делегація складалася з Т.Боровця, його начальника штабу Л.Щербатюка і трьох охоронців⁴⁵⁹. Від ОУНСД також прибуло найвище регіональне керівництво – крайовий провідник на Волині та Поліссі Д.Клячківський, військовий референт Крайового проводу В.Івахів, організаційний референт Сарненської округи ОУН(Б) Р.Петренко та провідник Сарненської округи ОУН(Б) і командир військових відділів націоналістів на Сарненщині та Костопільщині І.Литвинчук⁴⁶⁰, який на той момент мав під командуванням приблизно таку ж кількість багнетів, як і Т.Боровець.

З боку ОУНСД головну роль на переговорах відіграв фактичний командир збройних бандерівських відділів на Волині та Поліссі В.Івахів, який закликав до об'єднання двох українських військових формувань мирним шляхом і створення спільного штабу та командування. Суть пропозицій Івахова зводилася до того аби бандерівські відділи під командуванням І.Литвинчука були об'єднані з бульбівською

⁴⁵⁵Тарас Бульба-Боровець. Документи. Статті. Листи. – С. 170-176.

⁴⁵⁶Там само. – С. 163-169.

⁴⁵⁷Патриляк І. 1943 рік в історії ОУН і УПА. – С. 145–146.

⁴⁵⁸Марчук І. Командир УПА-Північ Дмитро Клячківський-«Клим Савур». – С. 48.

⁴⁵⁹Пелешок М. Стосунки УПА-«Поліська Січ» Т.Бульби-Боровця з бандерівськими формуваннями (за матеріалами спогадів) // Сторінки воєнної історії України. Зб. наук. статей. – Вип. 11. – К., 2008. – С. 237.

⁴⁶⁰Дзьобак В. Бульбівці («перша» УПА). – С. 148.

УПА в одне повстанське з'єднання начальником штабу якого буде «Бульба», а командиром І.Литвинчук⁴⁶¹. Боровець розраховував на посаду головнокомандувача об'єднаних сил на всій території Волині й Полісся, а тому, пославшись на необхідність порадитися зі своїм штабом, одразу не прийняв бандерівську пропозицію. Конкретно вдалося домовитися лише про те, що обидві сторони протягом двох тижнів підберуть відповідні кандидатури для створення спільного штабу і зустрінуться наступного разу 23 квітня 1943 р. Очевидно, тоді ж було погоджено використовувати назву УПА для всіх збройних відділів створених бандерівцями, що було підтверджено відповідним наказом від 15 квітня 1943 р⁴⁶².

Проте, зустріч наприкінці квітня не відбулася. Причини «зриву» досі не встановлено, але обидві переговорні сторони звинувачували один одного у неприбутті на переговори. Проте контакти цілковито не переривались. Т.Боровець продовжував листуватися із проводом ОУНСД на ПЗУЗ і пропонував розробити спільну масштабну акцію удару по німецьких комунікаціях, стратегічних об'єктах і військовій промисловості⁴⁶³. На початку травня 1943 р. вдалося домовитися про нову зустріч на 22 травня 1943 р. у тристоронньому форматі (із залученням мельниківського активу)⁴⁶⁴. Але 13 травня 1943 р. в німецькій засідці поблизу с. Черниж на північ від Луцька загинув військовий референт ОУНСД Волині та Полісся і перший командир бандерівської УПА В.Івахів. Разом із ним від вогню німецької поліції полягло ще дев'ять повстанців, у тому числі його найближчі співробітники – поручник Ю.Ковальський («Гарпун») та хорунжий С.Снятецький («Сійко»)⁴⁶⁵. Власне, ці люди були прибічниками мирного об'єднання із бульбівцями. Після загибелі В.Івахова командування бандерівською УПА взяв на себе Д.Клячківський, який вважав, що його повстанські відділи володіють достатніми силами аби примусити до об'єднання представників інших збройних формувань.

20 травня 1943 р. Д.Клячківський видав наказ розповсюдити на території Волині та Полісся листівку «Українці!» за підписом Головної Команди УПА. З документу випливало, що новий керівник бандерівської УПА не підтримує ідеї мирного об'єднання⁴⁶⁶. Наприкінці травня 1943 р. «Клим Савур» видав розпорядження про

⁴⁶¹Марчук І. Командир УПА-Північ Дмитро Клячківський-«Клим Савур». – С. 49.

⁴⁶²Там само. – С. 49-51.

⁴⁶³Дзьобак В. Бульбівці («перша» УПА). – С. 148.

⁴⁶⁴Там само.

⁴⁶⁵Марчук І. Командир УПА-Північ Дмитро Клячківський-«Клим Савур». – С. 50.

⁴⁶⁶ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 64, арк. 43.

насильне об'єднання під своїм командуванням відділів створених мельниківцями та Т.Боровцем⁴⁶⁷. До середини липня 1943 р. майже всі українські партизанські формування були влиті до складу УПА «Клима Савура». Залишки своїх відділів Т.Боровець перейменував на Українську народну революційну армію⁴⁶⁸. 4 серпня 1943 р. «Бульба» звернувся до проводу ОУНСД з відкритим листом у якому виклав усі свої звинувачення стосовно бандерівської організації⁴⁶⁹, проте жодного позитивного ефекту звернення не мало. Провід ОУНСД на ПЗУЗ уже міцно тримав у своїх руках повстанський рух на Волині й ділитися контролем над збройними формуваннями із «Бульбою» не бажав. Більше того, з Т.Боровцем тепер вів мову не Д.Клячківський, а лише командир групи УПА «Загарва» І.Литвинчук, який 6 вересня 1943 р. поставив вимогу «Командирам відділів Бульби», до 12 години 8 вересня 1943 р. «Перейти зі зброєю у відділи УПА. По цім терміні уважатиму відділи Бульби за ворожі та буду змушений силою підпорядкувати наказам Головного Командира УПА»⁴⁷⁰.

Залишившись без «війська» після чергової акції з роззброєння, проведеної бандерівцями, отаман Т.Боровець у листопаді 1943 р. звернувся до німецького командування з проханням відновити переговори⁴⁷¹. 20 листопада 1943 р., коли Т.Боровець прибув на переговори, його арештовали і відправили до ув'язнення⁴⁷².

Дещо ефективнішим виявилось співробітництво військових відділів ОУНСД із підрозділами мельниківців. Зокрема, є відомості про спільні акції партизанів з обох ОУН в Костопільському, Кременецькому, Дубенському і Луцькому повітах після зустрічі їхніх представників 13 травня 1943 р. на півдні Волині⁴⁷³.

Найсильнішим відділом ОУН(М) на червень 1943 р. була сотня, згодом курінь, «Хрона» (М.Недзвецького), який оперував на Кременеччині. Однак уже на початку липня командування УПА почувалося настільки впевнено, що віддало наказ на силове включення мельниківських сотень до складу своєї армії. Упродовж 6–7 липня 1943 р. відділи УПА командира «Енея» (П.Олійника) повністю роззброїли курінь «Хрона» і приєднали його вояків до своїх підрозділів. Під час роззброєння загинув

⁴⁶⁷ Там само, арк. 87.

⁴⁶⁸ Тарас Бульба-Боровець. Документи. Статті. Листи. – С. 194.

⁴⁶⁹ Там само. – С. 201-209.

⁴⁷⁰ Там само. – С. 209.

⁴⁷¹ Там само. – С. 216-217.

⁴⁷² Тарас Бульба-Боровець. Документи. Статті. Листи. – С. 251.

⁴⁷³ Мотука G. *Ukrainiska partyzantka 1942–1960.* – S. 119.

один мельниківець, а інший був важко пораненим і згодом помер у госпіталі⁴⁷⁴. Окремі члени куреня, які не хотіли вливатися до УПА, разом зі своїм командиром «Хроном», у 1944 р. перейшли на німецьку службу⁴⁷⁵. Після роззброєння куреня «Хрона» СБ ОУН(Б) провела також ґрунтовну «чистку» мельниківського активу південно-східної Волині та прилучила до УПА дрібніші мельниківські відділи на Луччині⁴⁷⁶.

Підсумовуючи слід відзначити, що на зламі 1942 – 1943 рр. бандерівське підпілля в основному завершило підготовчу роботу й розпочало розгортання власних збройних відділів, як базу майбутньої повстанської армії*. Після невдалих переговорів із представниками руху отамана «Бульби» та ОУН(М) і зважаючи на швидке посилення та чисельне зростання бандерівських відділів (які від 15 квітня 1943 р. отримують назву УПА), упродовж травня – вересня 1943 р. командування бандерівської УПА зуміло сконцентрувати в своїх руках усі найбільші українські повстанські формування. Безперечно, це об'єднання було насильним, але абсолютно необхідним в існуючих умовах. Перед Д.Клячківським було лише дві альтернативи – або погодитися на перетворення українського повстанського руху в нецентралізовану, а тому заздалегідь неефективну отаманщину, або силою централізувати всі відділи під своїм управлінням. Безперспективність першого шляху була доведена ще подіями 1919 – 1922 рр., коли отаманський рух, попри свою чисельність і значну підтримку в масах, не зумів досягнути жодних результатів. Залишався тільки другий шлях, який за сприятливих геополітичних умов, залишав певні, бодай теоретичні, шанси на успіх.

Враховуючи доволі успішну розбудову УПА на Волині керівництво ОУНСД наприкінці весни – влітку 1943 р. вперше серйозно задумалось над розповсюдженням повстанського руху на територію Галичини. У травні того року Р.Шухевич, який змінив на посаді керівника підпіллям М.Лебеда, відправив на Волинь і Полісся з інспекційною поїздкою свого співсубжовця по батальйону «Нахтігаль» О.Луцького («Беркут», «Богдан», «Богун», «Андрієнко»). О.Луцький перебував на території діяльності УПА до травня 1943 р.⁴⁷⁷ і, попри окремі зауваження щодо практики повстанської боротьби, а також щодо підпорядкування

⁴⁷⁴Ibidem. – S.118.

⁴⁷⁵Мазурок В.П. Причини виникнення Українського легіону самооборони // Сторінки військової історії України. Зб. наук. статей. – Вип. 7. – Ч. 2. – К., 2003. – С. 59-64.

⁴⁷⁶Мазурок В.П. Причини виникнення Українського легіону самооборони. – С. 61.

* Про структуру УПА, її зміни, підготовку кадрів, озброєння, чисельність, особовий склад див. Додатки Ж – П.

⁴⁷⁷ГДА СБУ, ф.2, оп.110,спр.2, т.6, арк. 103.

підпілля ОУН потребам повстанської армії, він дійшов висновку про необхідність поширити діяльність УПА також і на Галичину⁴⁷⁸. «Андрієнко» наполягав на необхідності розгорнути повстанські відділи в Карпатах, які майже ідеально підходили для ведення партизанської війни⁴⁷⁹. Проте, Р.Шухевич тоді заявив, що така ідея видається йому передчасною⁴⁸⁰.

Важко достеменно точно сказати чим керувався тодішній лідер ОУНСД. Очевидно, що існувало декілька факторів. По-перше, німецький окупаційний режим до весни 1943 р. був у Галичині доволі ліберальним і намагання розгорнути масштабний рух Опору (що потягло б за собою збільшення німецьких репресій) могло бути негативно сприйняте багатьма людьми, а особливо старшим поколінням українців. По-друге, позиції німецької адміністрації, поліції та армії в Галичині виглядали потужнішими, ніж на Волині та Поліссі, а тому будь-які спроби розгорнути повстання, як передбачалося, могли бути швидко придушені. По-третє, весною – влітку 1943 р. в Галичині відбувався набір вояків до дивізії СС. Легальні українські політики зуміли переконати значну частину української молоді в тому, що формується український легіон при німецькій армії, який відіграє визначну роль у створенні української армії та держави. Більше того, лояльне до німців крило українського галицького політикуму відверто заявляло, що тільки пліч-о-пліч з німецьким військом українці зможуть захиститися перед поверненням до регіону сталінського режиму. Тому українське громадянство краю в той момент було поділене – частина схилилась до підтримки закликів йти до «дивізії», а частина прагнула йти до «лісу». За таких умов Р.Шухевич сумнівався. З одного боку українське галицьке суспільство начеб то було не дуже схильне до повстання, а з іншого – від весни 1943 р. німці роблять жорсткішим свій окупаційний режим, набори до СС-дивізії та на роботи в райх із добровільних перетворюються на примусові мобілізації, а це породжувало певне, тоді ще слабе, невдоволення. Оунівці, які перебували у розшуку, а також молодь, що ухилялася від виїзду на роботу чи призиву до СС, стали готовим матеріалом для створення перших нелегальних боївок ОУН, які спонтанно формуються в Галичині уже з квітня 1943 р.⁴⁸¹

⁴⁷⁸Літопис УПА. Нова серія. – Т. 9. – С. 334-335.

⁴⁷⁹Там само. – С. 336.

⁴⁸⁰Там само.

⁴⁸¹Мороз В. Українська народна самооборона на терені Дрогобицької області (1943 рік) // Визвольний шлях. – № 6 – 2000. – С. 56.

Скоріш за все, на момент першої розмови із О.Луцьким, після його повернення з Волині, Р.Шухевич, зважаючи на викладені вище фактори, перебував у ваганнях стосовно розгортання масштабного повстанського руху в Галичині. Також, Р.Шухевич знав, що для формування повстанських підрозділів у Галичині гостро бракуватиме фахових кадрів (найкращі військові спеціалісти, які були в лавах ОУНСД, у той момент відправлялись на Волинь). Тому, очевидно після декількох днів роздумів, лідер організації прийняв рішення почати створення в Карпатах вишкільних відділів під назвою самооборони, які мали б готувати кадри як для волинсько-поліських підрозділів УПА так і для майбутніх структур повстанської армії на Галичині⁴⁸².

Планова і глибоко конспіративна робота з вишколу військових кадрів у сотнях УНС в Карпатах тривала від травня до липня 1943 р., коли ситуація в регіоні радикально змінилася і керівництво бандерівської ОУН і Галичині не конспіруючись, відверто заявило про розгортання відділів УНС і звернулося з відповідними відозвами до українського населення⁴⁸³.

Відповідаючи на питання, що спонукало Р.Шухевича до різкої зміни тактики, слід звернути увагу на подію, яка сколихнула відносно спокійне життя Галичини влітку 1943 р. На зламі першої та другої декади липня до Галичини вступило Сумське партизанське з'єднання С.Ковпака. Відійшовши на декілька десятків кілометрів від кордону між РКУ і Дистриктом, ковпаківці, з наближенням до карпатського регіону (кінцевої точки свого маршруту), починали виявляти щораз більшу диверсійно-партизанську активність. Скоріш за все, в середині другої декади липня 1943 р. Р.Шухевич був точно поінформований оунівською розвідкою, що одна з цілей з'єднання закріпитися в Карпатах для тривалої партизанської роботи в глибокому німецькому тилу. Більше того, керівник бандерівського підпілля знав, про запізнілу реакцію і слабкий опір німців просуванню ковпаківців, а це було яскравим свідченням того, що німецька потуга в Галичині не така грізна, як здавалося раніше. Німці зганьбилися в очах українського населення своєю нездатністю швидко розбити партизанський загін*.

Слабкість німців опосередковано підтверджувала тезу бандерівців про те, що на Німеччину не потрібно розраховувати, а єдиний шанс здобути свою державність і

⁴⁸²ГДА СБУ, ф.2, оп.110,спр.2, т.6, арк. 103; 112.

⁴⁸³Літопис УПА. Нова серія. – Т. 9. – С. 336.

* На початок рейду в з'єднанні С.Ковпака було 1928 бійців і командирів (Від Полісся до Карпат. Карпатський рейд Сумського партизанського з'єднання під командуванням С.А. Ковпака (червень – вересень 1943 р): очима істориків, мовою документів. – С. 46).

захистити себе – творити власну армію. Як це не дивно звучить, але марш ковпаківців до Карпат polegшив бандерівській ОУН роботу зі створення своєї збройної сили в Галичині. З одного боку, українське населення (особливо лояльні до німців старші галицькі політики) тепер не могло заперечити необхідності творення самостійної української бойової сили; з іншого – німці не мали формальних підстав боротися проти ініціативи ОУНСД, бо ж УНС офіційно створювалася для війни з червоними партизанами, а її назва не вказувала на зв'язок із волинською УПА⁴⁸⁴. На додачу, невдоволена політикою німців українська націоналістична молодь тепер отримувала шанс для реалізації свого сценарію розвитку подій⁴⁸⁵.

15 липня 1943 р. в одному із сіл Козівського району Тернопільщини Р.Шухевич зібрав на нараду керівників обласними проводами ОУНСД Львівської, Дрогобицької і Тернопільської областей, а також О.Луцького⁴⁸⁶. Фактично, на засіданні провідники трьох галицьких областей були підпорядковані О.Луцькому і отримали завдання в найстиглиший проміжок часу створити відділи самооборони і сконцентрувати їх у Прикарпатті та Карпатах.

О.Луцький розпорядився до кінця липня 1943 р. провести мобілізацію всіх військовопідготовлених членів ОУНСД з тим щоб створити на Станіславівщині два курені чисельністю до 1000 осіб, на Дрогобиччині–Стрийщині – один курінь чисельністю до 600 осіб, на Тернопільщині – один курінь чисельністю до 400 осіб. Цілковито формування УНС в регіоні планували завершити до 15 серпня 1943 р.⁴⁸⁷

Як бачимо, сукупна чисельність самооборонних відділів мала бути співрозмірною з чисельністю з'єднання С.Ковпака, тобто сягати 2 тисяч осіб. Саме ці самооборонні відділи, згідно з первісним задумом, мали витіснити ковпаківців із карпатського регіону⁴⁸⁸. Однак, об'єктивно дві тисячі наспіх вишколених і погано озброєних добровольців навряд чи могли серйозно загрозувати загартованим у боях і добре озброєним ковпаківцям*. Тому лише після розгрому та розпорошення

⁴⁸⁴ГДА СБУ, ф. 2, оп.110, спр. 2, т. 6, арк. 113.

⁴⁸⁵ АЦДВР, ф. «В.Чижевський-«Демид»», папка 1, ч. II, арк. 8-9.

⁴⁸⁶ Літопис УПА. Нова серія. – Т. 9. – С. 336.

⁴⁸⁷ Там само.

⁴⁸⁸ Від Полісся до Карпат. Карпатський рейд Сумського партизанського з'єднання під командуванням С.А. Ковпака (червень – вересень 1943 р.): очима істориків, мовою документів. – С. 76-77.

* На озброєнні з'єднання С.Ковпака було 1443 гвинтівки, 384 автомати, 140 кулеметів (у тому числі 24 – станкові та 116 – ручні), 9 гармат (дві калібром 76 мм і сім калібром 45 мм), 33 міномети, 32 протитанкові рушниці (Від Полісся до Карпат. Карпатський рейд Сумського партизанського з'єднання під командуванням С.А. Ковпака (червень – вересень 1943 р.): очима істориків, мовою документів. – С. 46).

німцями 4 – 6 серпня 1943 р. основних сил С.Ковпака, відділи УНС могли лише «добивати» поодинокі групи партизанів⁴⁸⁹.

До середини серпня 1943 р. (коли проблема ковпаківців уже була, в основному, німцями вирішена) націоналістам вдалося розгорнути п'ять куренів УНС загальною чисельністю 2 тисячі вояків. Курені «Чорні чорти», «Трембіта» й «Сіроманці» дислокувались відповідно у Яремчанському, Долинському та Болехівському районах Станіславської області. Два курені («Кривоніс-1» і «Кривоніс-2») дислокувались у Стрийському та Старосамбірському районах Дрогобицької області⁴⁹⁰. Більшість старшинського та інструкторського складу УНС на цей період походила з кадрів легіонів «Нахтігаль» та «Роланд», або із колишніх карпатських січовиків⁴⁹¹. Загальне командування всіма відділами УНС здійснював О.Луцький («Беркут»), начальником штабу був призначений В.Чижевський («Демид») ⁴⁹². Упродовж серпня – вересня 1943 р. курені УНС займалися власною військовою підготовкою та поповненням запасів зброї⁴⁹³. Задля забезпечення перших куренів УНС зброєю, боєприпасами, військовими одностроями, медикаментами тощо, в Чорному лісі на Станіславщині в серпні 1943 р. було сформовано ВОП чисельністю 40 бойовиків під командуванням В.Андрусяка («Різуна»). Завданням відділу було здійснювати напади на німецькі господарські установи, сільськогосподарські підприємства, склади тощо⁴⁹⁴.

Частину відділів УНС, сформованих влітку 1943 р., відправляли на Волинь і вливали в УПА, а частину залишали для розгортання повстанських структур в Галичині⁴⁹⁵. У жовтні 1943 р. Р.Шухевич віддав наказ збільшити самооборону кількісно і розповсюдити діяльність УНС на всю територію галицького регіону. О.Луцький задля цього вислав окремі сотні УНС в низинні райони Галичини і там навколо них формувалися нові бойові одиниці. Діючі раніше на рівнинах невеликі відділи самооборони (рої та чоти) зводилися в окремі сотні та курені⁴⁹⁶. Завдання Р.Шухевича було виконане і до початку грудня 1943 р. УНС розгорнула свою діяльність на всій території Галичини, налічуючи до 6 тисяч осіб особового складу⁴⁹⁷.

⁴⁸⁹ АЦДВР, ф. «В.Чижевський-«Демид»», папка 1, ч. II, арк. 10.

⁴⁹⁰ Літопис УПА. Нова серія. – Т. 9. – С. 337.

⁴⁹¹ АЦДВР, ф. «В.Чижевський-«Демид»», папка 1, ч. II, арк. 10.

⁴⁹² Літопис УПА. Нова серія. – Т. 9. – С. 337-338.

⁴⁹³ Там само. – С. 338.

⁴⁹⁴ АЦДВР, ф. «В.Чижевський-«Демид»», папка 1, ч. II, арк. 14.

⁴⁹⁵ ГДА СБУ, ф. 2, оп. 110, спр.2, т.6, арк. 114.

⁴⁹⁶ Мороз В. Українська народна самооборона на терені Дрогобицької області (1943 рік). – С. 59.

⁴⁹⁷ Літопис УПА. Нова серія. – Т. 9. – С. 339.

4. Чисельність та структура УПА

Весною 1943 р. активізувалося формування більших повстанських відділів. До перших сотень, створених С.Качинським («Остапом») та Г.Перегіняком («Коробкою»), додалися відділи (спочатку, як правило, чисельністю 40 – 60 осіб): «Олега» (М.Якимчука), «Яреми» (Н.Семенюка), «Шавули» (А.Рудика), «Крука» (І.Климишина), «Кори» (М.Мельника), «Юрка» (Ю.Чуйковського), «Черника» (Д.Казвана), «Лайдаки» (М.Скуби), «Чорноморця» (Є.Басюка), «Голобенка» (О.Громадюк), «Бористена» (Д.Корінець), «Саблюки» (Г.Качана), «Вороного» (В.Левковича), «Стрибайла» (Л.Борейчука), «Сталевого» (А.Шеремети), «Остапа» (О.Брися), «Вовчака» (О.Шума), «Острога» (Я.Ждана), «Гордієнка» (Г.Вротновського), «Ключа» (І.Тикальського), «Сосенка» (П.Антонюка) та ін⁴⁹⁸.

Серйозно посилилися перші відділи лісової армії за рахунок службовців української допоміжної поліції та господарських служб, які після 15 березня 1943 р. масово дезертирували від німців і частково перейшли до повстанців⁴⁹⁹. Слід зауважити, що останніми роками в літературі побутує твердження про 3 – 5 тисяч поліцейських, які перейшли в УПА⁵⁰⁰. Проте необхідно пам'ятати, що процес «перетікання» колишніх поліцейських в УПА не був швидким. Зокрема, слід мати на увазі, що з німецької служби всього дезертирувало 4 – 5 тисяч осіб, але не водночас, а від березня 1943 до жовтня 1944 р.. Скоріш за все, в березні – квітні 1943 р. до бандерівських повстанських підрозділів приєдналося щонайбільше 700 – 800 дезертирів-поліцейських, бо всього в відділах оунівської УПА на квітень 1943 р. було приблизно 2 тисячі вояків. Очевидно, що декілька сотень колишніх поліцейських приєдналися до УПА «Тараса Бульби», хтось з них згодом також потрапив до лав бандерівської УПА⁵⁰¹. Відомі факти переходу колишніх поліцейських на Волині й до відділ радянських партизанів. Частина колишніх поліцейських, які повернулися до своїх домівок, мобілізували до лав повстанців на Волині у серпні – вересні 1943 р. На зламі 1943 – 1944 рр. до упівських відділів приєдналося декілька сотень шуцманів зі Східної України, які не бажали далі

⁴⁹⁸Патриляк І. Створення Української повстанської армії під проводом ОУН(Б): малодосліджені аспекти проблеми // Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки. – Вип. 16. – Острог, 2010. – С. 120.

⁴⁹⁹Літопис УПА. – Т. 1. – Торонто, 1989. – С. 26.

⁵⁰⁰Киричук Ю. Український національний рух 40 – 50-х рр. – С. 117; Кентій А.В. «Двофронтова» боротьба УПА (1943 – перша половина 1944 рр.). – С. 165 та ін.

⁵⁰¹Марчук І. Командир УПА-Північ Дмитро Клячківський-«Клим Савур». – С. 35-40.

відступати з німцями на Захід. Також у 1944 р. частина поліції приєдналася до УПА в Галичині. Загалом упродовж 1943 – 1944 рр. в Повстанську армію могло влитися декілька тисяч колишніх поліцейських, але цей процес був тривалим (понад рік), а не одномоментним*.

На базі партизанських відділів та допоміжної поліції, що перейшла до лісу, в квітні – травні 1943 р. було сформовано перші з'єднання УПА – «Дубового» (І.Литвинчука), «Енея» (П.Олійника), «Рудого» (Ю.Стельмашука), «Рубашенка» (С.Ковалюка), «Сосенка» (П.Антонюка)⁵⁰².

З розгортанням повстанських сил весною 1943 р. постало питання про приведення вояків до присяги. Перша задокументалізована процедура прийняття присяги відділами УПА відбулася на Великдень 25 квітня 1943 р. поблизу с. Тростянець на Костопільщині. В квітні 1943 р. були приведені до присяги сотні Н.Семенюка («Яреми»), А.Рудика («Шавули»), вишкільна сотня В.Кудри («Ромна»), дві чоти В.Левковича («Вороного»), відділи Л.Борейчука («Стрибайла»), «Пугача» (НН) і місцеві підпільники ОУНСД⁵⁰³. З протоколів допитів і спогадів В.Левковича, а також із мемуарів Р.Петренка можна встановити, що у присязі взяли участь приблизно 500 осіб. На урочистостях були присутні штаб і командувач УПА Д.Клячківський («Клим Савур»), керівник повстанців на півночі Рівненщини та Пінщині І.Литвинчук («Дубовий»), його начальник штабу М.Левицький («Макаренко»), керівники Крайового та Окружного проводів ОУНСД. Зранку на великій лісовій галявині відбулося урочисте Богослужіння, сповідь, причастя, свяченні пасок, а ввечері навколо великої ватри, вишикувані в чотирикутник півтисячі повстанців прийняли присягу за текстом присяги армії УНР 1918 – 1920 рр. Процедуру присяги провів священник с. Моквин Березнівського району Михайло Павловський – колишній полковник армії УНР⁵⁰⁴. Приведені до присяги сотні стали Першою групою УПА, яка згодом отримала криптонім «Заграва».

Формуванням перших повстанських підрозділів на Поліссі займався

*У спогадах повстанців також зустрічається інформація про перехід колишніх поліцейських до УПА, а потім про їхню втечу до червоних партизанів. Наприклад, Ф.Кондрат згадував, що в березні 1943 р. до сотні «Ворона» начебто приєдналися два батальйони шуцманів різнонаціонального складу. Але через пару тижнів у відділі лишилося лише 22 українці із колишніх поліцейських. Решта – втекли до радянського партизанського командира Місюри (Ф.Кондрат Ми стали волі на сторожі. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. – С. 17).

⁵⁰²Вовк О. Вступ // Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2. – С. XIII.

⁵⁰³Марчук І. Командир УПА-Північ Дмитро Клячківський-«Клим Савур». – С. 51-54.

⁵⁰⁴Там само. – С. 52-54.

організаційний референт ОУНСД на ПЗУЗ С.Качинський, який у своїй організаційній роботі опирався на військові референтури територіальних округ ОУНСД, а координував їхню працю уже згадуваний військовий референт на Волині та Поліссі В.Івахів⁵⁰⁵, який був відправлений на ПЗУЗ військовою референтурою Головного проводу ОУНСД в жовтні 1942 р. На початку лютого 1943 р. на Полісся прибув старшина з особливих доручень військової референтури Головного проводу ОУНСД Ю.Ковальський-«Гарпун». Він спільно з С.Качинським, С.Снятецьким та В.Іваховим організовує Крайовий військовий штаб замість Крайової військової референтури, у якому, відповідно, обіймає посаду керівника оперативного відділу⁵⁰⁶.

До кінця березня 1943 р. збройні відділи ОУНСД діяли роями, чотами і сотнями, які організаційно керувалися мережею ОУНСД, а оперативно – Крайовим військовим штабом (КВШ), що створювало серйозну плутанину й складність у подальшій розбудові підпільної армії⁵⁰⁷. Сам КВШ на початок весни 1943 р. підпорядковувався Військовій референтурі Головного проводу, яку очолював Р.Шухевич – «Чупринка»⁵⁰⁸. Аби уникнути подальшої плутанини в керівництві повстанськими відділами, 9 квітня 1943 р. на спільній нараді Проводу ОУНСД на ПЗУЗ і КВШ (що, очевидно, відбулася після наради з Т.Боровцем) було прийнято важливі рішення – всі збройні формування бандерівської ОУН іменувати Українською повстанською армією, яка мала ділитися на Групи. Для кожної окремої Групи виділялися певні території на яких створювалися відповідні Воєнні округи (ВО), як адміністративно-територіально-мобілізаційно-тилові структури. Командир кожної Групи одночасно ставав комендантом ВО на території оперування його Група. Завдяки цьому уникали подвійного підпорядкування військових відділів, а мережу ОУНСД фактично цілковито підпорядковували потребам армії, яка створювалася⁵⁰⁹.

У травні 1943 р. розгортають свою діяльність перші великі (понад 500 вояків) формування УПА: «Перша група УПА» (командувач І.Литвинчук-«Дубовий»); Українська повстанча група «Озеро» (командувач Ю.Стельмащук-«Рудий»); загін

⁵⁰⁵Вовк О. До питання про першого командира Української повстанської армії // Український визвольний рух. – Зб. 1. – Львів, 2003. – С. 151-158.

⁵⁰⁶ГДА СБУ, ф.2, оп.110,спр.2, т.6,арк. 102-103.

⁵⁰⁷Там само, арк. 103.

⁵⁰⁸Там само.

⁵⁰⁹Там само.

УПА «Котловина» (командувач С.Коваль-«Юрій Рубашенко»)⁵¹⁰. Вказані з'єднання УПА починають масштабно реорганізовуватися і чисельно розбудовуватися наприкінці весни – влітку 1943 р⁵¹¹. Для них визначаються чіткі межі діяльності, з них створюються т. зв. групи УПА: група під командуванням І.Литвинчука («Дубового»), отримує нумерацію «01» і криптонім «Заграва», охоплює територію центральної й північної частини Рівненщини та Пінщину; група під командуванням П.Олійника («Енея»), отримує номер «02» та криптонім «Богун»*, охоплює території південної Рівненщини, північної Тернопільщини та північної частини сучасної Хмельницької області; з'єднання Ю.Стельмащука («Рудого»), С.Коваля («Юрія Рубашенка»), П.Антонюка («Сосенка») об'єднуються в групу УПА «03» «Турів» під командуванням М.Якимчука («Олега»), охоплює територію Волинської області та південну Берестейщину. На базі окремих сотень створюється група УПА «04» «Тютюнник» під командуванням Ф.Воробця («Верещаки»), яка розповсюджує свою діяльність на територію Житомирської та північно-західні райони Київської областей⁵¹².

Після загибелі 13 травня 1943 р. В.Івахова, Ю.Ковальського та С.Снятецького Д.Клячківський, як зазначалося вище, взяв на себе командування Повстанською армією. На допомогу Д.Клячківському, військова референтура Головного проводу у другій половині травня прислала з Галичини 58 військових фахівців (старшин і підстаршин) для подальшої організації та розгортання армії⁵¹³.

15 липня 1943 р. Д. Клячківський, на базі Проводу ОУНСД ПЗУЗ, створює та очолює перше Головне командування УПА. Через місяць було остаточно сформовано штаб УПА, до роботи в якому залучили офіцерів колишньої армії УНР – підполковника Л.Ступницького (шеф штабу) та полковників М.Омелюсика й І.Литвиненка⁵¹⁴.

⁵¹⁰Вовк О. Вступ // Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2. – С. XIII.

⁵¹¹С.Мазурець стверджує, що на кінець весни 1943 р. в УПА на Волині та Поліссі було розгорнуто 9 куренів (тобто 27 сотень). (Див. Мазурець В. Повстанськими стежками. Розповіді очевидця. – Луцьк: «Надстир'я», 2002. – С. 151). Очевидно, що така інформація є доволі коректною. Вона вказує на цілком реальну чисельність УПА на зламі весни-літа 1943 р. на Волині й Поліссі – близько 3-4 тисяч вояків у лісових відділах.

* Група «Богун» у повстанській документації 1943 р. також дуже часто іменується Групою «Енея».

⁵¹²Содоль П. Українська повстанча армія 1943-1949. Другий довідник. – Нью-Йорк: Пролог, 1995. – С. 171.

⁵¹³ГДА СБУ, ф.2, оп.110,спр.2, т.6,103.

⁵¹⁴Мотыка Г. Українська партызантка 1942 – 1960. – S. 139.

Створене Головне командування і штаб Повстанської армії мали різні функції не призначення. Головне командування УПА виступало в якості військово-політичного керівництва воюючої України, яке приймало основні стратегічні рішення як військового так і політичного характеру. Натомість штаб займався винятково забезпеченням діяльності армії, плануванням операцій, мобілізаційними проблемами тощо⁵¹⁵.

Від серпня 1943 р. ОУНСД на Волині та Поліссі здійснює часткову розконспірацію і переходить на т. зв. воєнний стан⁵¹⁶. Оголошується про створення «фронту» (до нього належали всі відділи УПА) та «Запілля» (військово-адміністративні структури ОУНСД)⁵¹⁷. І фронтом і Запіллям на ПЗУЗ керувала Головна команда УПА, яка включала Головного командира Д.Клячківського («Клим Савур»), Шефа військового штабу УПА Л.Ступницького («Гончаренко»), шефа політичного штабу Я.Бусела («Галина»), коменданта Запілля Р.Волошина («Горбенко»)⁵¹⁸. Начальнику штабу УПА підпорядковувалися військовий штаб УПА (у складі відділів: організаційно-оперативного, розвідувального, зв'язку, постачання, вишкільного, медично-санітарного)⁵¹⁹. Шефу політичного штабу підпорядковувалися виховно-політичні групи УПА і суспільно-політичні референтури Запілля. Комендант Запілля контролював референтури ОУНСД: організаційно-мобілізаційну, СБ, господарчу, зв'язку, Українського червоного хреста. Зі створенням в окремих регіонах української цивільної адміністрації, вона також почала підпорядковуватися керівнику Запілля⁵²⁰.

Упродовж літа 1943 р. штаби УПА (створені на базі військових референтур ОУНСД різного рівня) велику увагу приділяють військовій підготовці українського населення регіону та організацією запасів для майбутнього збільшення особового складу підпільно армії. У серпні та вересні 1943 р. здійснюється часткова мобілізація чоловічого населення до відділів УПА, а сама лісова армія починає будуватися за зразком регулярних збройних сил. В ідеалі, партизанські групи мали перетворитися на законспіровану регулярну армію, яка могла б у вигідний момент підняти загальнонаціональне повстання і усунути окупаційні війська з території

⁵¹⁵ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 256, арк. 183.

⁵¹⁶Вовк О. Вступ // Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2. – С. XIV.

⁵¹⁷Там само.

⁵¹⁸Там само.

⁵¹⁹Там само.

⁵²⁰Там само. Детальніше про Запілля УПА див.: ЦДАВО України, ф. 3833, оп. 1, спр. 256, арк. 1-193; спр. 245, арк. 1-64.

України. Проте, на стадії формування і підпільної діяльності УПА не могла цілком уподібнюватися до регулярних збройних сил. Підполковник УПА І.Бутковський («Гуцул»), перебуваючи на еміграції, писав: «Поділ на стосовані в регулярних арміях чітко окреслені одиниці й роди військ, не міг мати примінення в УПА на цьому етапі боротьби, якщо ця боротьба мала бути успішною. При творенні організаційної структури треба було узгляднити два принципи: збереження єдності і цілеспрямованості всього руху (стратегічна централізація), і забезпечення якнайбільшої оперативності відділів (децентралізація виконності). Збереження цих принципів гарантував територіальний і адміністративний поділ. Із вимог конспірації, зв'язків і постачання треба було дотримуватися адміністративного поділу запровадженого окупантом, вводячи тільки незначні, географічними і тактичними моментами диктовані, корективи»⁵²¹.

У травні 1943 р., коли від керівництва ОУНСД усувають М.Лебеда і фактичним керівником організації стає Р.Шухевич, як голова Бюро Проводу ОУНСД, він щоразу активніше долучається до проблем розбудови УПА разом із групою військових фахівців, що свого часу отримали якісну підготовку в польській або німецькій арміях. Детально вивчивши ситуацію влітку 1943 р., восени вони розпочали чергову реорганізацію⁵²².

У листопаді 1943 р. було створено нову Головну команду УПА на чолі якої став полковник Р.Шухевич («Тарас Чупринка») та Головний військовий штаб УПА, який з грудня 1943 р. очолив майор О.Гасин («Чарнота», «Лицар»), а з січня 1944 р. майор Д.Грицай («Перебийніс»)⁵²³. Штаб поділявся на сім відділів: I – оперативний (розробляв плани бойових акцій, координував і керував ними з допомогою загальних інструкцій та наказів, готував плани і тактичні заходи для різних фаз боротьби та окремих ситуацій, планував і здійснював керівництво великих рейдів, забезпечував всі території потрібними топографічними картами власного виробництва; підпорядковані цьому відділу старшини для тактичних завдань готували плани партизанської боротьби великими силами в межах однієї або декількох Генеральних воєнних округ, а також, у випадку необхідності, перетворення діючих партизанських сил на фронтові частини та формування регулярних фронтів), II – розвідувальний

⁵²¹ Бутковський І. Організаційна структура УПА // До зброї. – Вип. 24 (37). – вересень 1954. – С. 26.

⁵²² ГДА СБУ, ф.2, оп.110,спр.2, т.6,арк. 112.

⁵²³ Содоль П. Старшинські кадри УПА // Український визвольний рух. – Зб. 3. – Л., 2004. – С. 241.

(концентрував і аналітично опрацьовував увесь розвідувальний та контррозвідувальний матеріал, який надходив з різних розвідувальних структур підпілля), III – тиловий (виконував, з допомогою відповідних структур підпілля, завдання забезпечення озброєнням, обмундируванням і санітарною опікою повстанських відділів; відповідав за реєстр усіх видів зброї та боєприпасів, що використовувалася в УПА, створення централізованих складів для постачання повстанців; організовував підпільне виробництво одягу, взуття, продуктів харчування, перев'язочних матеріалів тощо; облаштовував стаціонарні підпільні госпіталі), IV – організаційно-персональний (опрацьовував організаційні схеми, здійснював реєстр особового стану повстанських відділів, розпоряджався старшинськими кадрами, полагав особисті справи), V – вишкільний (готував програми та інструкції вишколів, уніфіковані програми старшинських і підстаршинських шкіл, забезпечував вишкільні відділи інструктивним, методичним і підручковим матеріалом, здійснював переклади іноземних військових підручників, статутів тощо), VI – політвиховний (визначав мету боротьби, проектував політичну тактику, обґрунтовував необхідність збройного виступу, займався політичним та ідеологічним вихованням повстанців, пропагандою серед українського населення і серед противників), VII – військово-інспекційний (безпосередньо підпорядковувався головному командирові УПА, виконував функції контрольного органу на всій території діяльності повстанських відділів)⁵²⁴. Шефові ГВШ УПА підпорядковувалася служба зв'язку УПА і Центральний технічний зв'язок (ЦТЗ), які забезпечували контакти з Головним командиром УПА, командирами Груп УПА, що оперували на території окремих Країв, керівниками штабів і окремих відділів⁵²⁵.

Специфікою роботи ГВШ УПА та ГК УПА була їхня децентралізація та постійна зміна місця знаходження і робота винятково із поточними документами (всі архівні матеріали зберігалися в спеціальних архівах-криївках, менш важливі папери – знищувалися)⁵²⁶.

У період реорганізації до складу УПА було включено відділи створеної в Галичині УНС, що посилило лісову армію приблизно на 5 – 6 тисяч чоловік⁵²⁷. 18 грудня 1943 р. Р.Шухевич підписав наказ № 2/43 «Про формування Української

⁵²⁴Содоль П. Старшинські кадри УПА. – С. 241.

⁵²⁵Бутковський І. Організаційна структура УПА. – С. 28.

⁵²⁶Кентій А. Українська повстанська армія в 1944 – 1945 рр. – К., 1999. – С. 27.

⁵²⁷Літопис УПА. Нова серія. – Т. 9. – С. 339.

Збройної Сили», яким започаткував процес уніфікації та злиття УПА з УНС в єдину Повстанську армію⁵²⁸.

Значний чисельний ріст УПА й часткова розконспірація структур ОУНСД вимагали чіткого розподілу функцій між «фронтом» – бойовими підрозділами УПА та «запіллям» – військово-адміністративними структурами базованими на мережі ОУН. З цією метою було прийнято наступні кроки: Краї ОУНСД – ПЗУЗ, ЗУЗ, ПдСУЗ, СУЗ мали розгорнутися у військово-адміністративні структури під назвою Генеральні воєнні округи (ГВО). На території кожного Краю або ГВО мала оперувати окрема Група УПА (УПА-Північ, УПА-Захід тощо). ГВО мали, в свою чергу, включати оперативно-територіальні угруповання – Воєнні округи (ВО). На території кожної ВО передбачалося оперування відповідної Групи УПА (криптоніми ВО і криптоніми Груп УПА мали співпадати, наприклад, ВО «Турів» і Група «Турів» тощо) на чолі з оперативно-територіальним командуванням. До складу ВО, як нижчі військово-адміністративні структури запілля, повинні були належати військові надрайони, військові райони, військові підрайони, кущі та станиці, які утворювалися на основі існуючої мережі ОУНСД. На території кожного надрайону, району чи підрайону повинні були оперувати відповідні підрозділи УПА. Проте, слід підкреслити, що система військових надрайонів, районів і підрайонів існувала лише в запіллі на ПЗУЗ. На території ЗУЗ усі функції запілля виконувала мережа ОУНСД. Відділи ж УПА, які оперували на схід від колишнього радянсько-польського кордону 1939 р. (тобто на Центральній Україні) спиралися на структуру запілля або мережі ОУНСД сформованих на ПЗУЗ і ЗУЗ, оскільки рівень розвитку структур ОУНСД на ПдСУЗ і СУЗ не дозволяв здійснювати повноцінного забезпечення повстанських підрозділів.

На зламі 1943 – 1944 рр. територія діяльності УПА розповсюджувалася на три Краї або Генеральні воєнні округи (в системі територіального поділу мережі ОУН і запілля): Група УПА-«Північ» (на зламі 1943-1944 рр. охоплювала Волинь, Західне Полісся, Житомирщину, Північно-Західну Київщину), Група УПА-«Захід» (охоплювала територію Галичини, Карпат, Буковини, Закарпаття, Холмщини, Грубешівщини, Томашівщини, Любачівщини), Група УПА-«Південь» (охоплювала територію сучасної Хмельницької, Вінницької, частково Черкаської та

⁵²⁸ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 60, арк. 217-217 зв.

Кіровоградської області)⁵²⁹.

На основі окружної групи УПА «Тютюнник» (яка входила до складу крайової Групи УПА-Північ і оперувала на теренах Житомирщини) планувалося розгорнути нову крайову Групу УПА-«Схід» із завданням діяти на території Чернігівського й Сумського Полісся. Проте там, судячи із документів нещодавно віднайдених і опублікованих Г.Іванущенком, перебували лише дрібні рейдуючі відділи УПА й декілька невеличких місцевих боївок⁵³⁰.

Кожна Група УПА, яка охоплювала територію окремої ГВО або Краю мала свого командира та Крайовий військовий штаб (КВШ). Структура КВШ повністю дублювала структуру ГВШ. Крайові штаби мали ті самі відділи за винятком ЦТЗ і виконували аналогічні функції на території відповідних Країв, а у випадку пошкодження зв'язку з ГВШ, повинні були діяти в автономному режимі⁵³¹.

На початку 1944 р. командирами крайових Груп УПА було призначено – Д.Клячківського («Омелян Кримський», «Клим Савур», «Старий», «Кошіль», «Охрім») в УПА-«Північ», В.Сидора («Ростислав Вишитий», «Шелест», «Конрад», «Крегул», «Кравс») в УПА-«Захід», В.Кука («Леміш», «Ле», «Медвідь», «Коваль») в УПА-«Південь»⁵³².

Генеральні воєнні округи (Краї) поділялися на Воєнні округи (ВО)⁵³³. В УПА-«Захід» ВО поділялися на Тактичні відтинки (ТВ), а в УПА-«Північ» ВО включали військові надрайони, військові райони та підрайони. Воєнна округа була тим щаблем на якому починалося безпосереднє керівництво збройною боротьбою та бойовими акціями окремих відділів УПА. Кількість повстанських відділів на території ВО визначалася кількістю населення, його настроями, величиною території, умовами конспірації, наявністю старшин та доцільністю. Всі відділи, що оперували на території Воєнної округи, як ми зазначали вище, створювали окружну Групу УПА.

В ідеалі, на території ГВО (Краю) мали дислокуватися та діяти повстанські групи, які чисельністю та структурою повинні були відповідати армійському корпусові, на території ВО – Група УПА чисельністю рівна дивізії, надрайону –

⁵²⁹Содоль П. Старшинські кадри УПА. – С. 239.

⁵³⁰Детальніше див.: ОУН-УПА на Сумщині. – Т. 1. / Упоряд. Іванущенко Г.М. – К., 2006; ОУН-УПА на Сумщині. – Т. 2. / Автор-упоряд. Іванущенко Г.М. – Суми, 2009.

⁵³¹Бутковський І. Організаційна структура УПА. – С. 29-30.

⁵³²Содоль П. Старшинські кадри УПА. – С. 239.

⁵³³Там само.

батальйону (куреня), району – роті (сотні), підрайону – взводу (чоти). В Групі УПА-Захід, на території діяльності якої не існувало структур заплілля подібних до Волині та Полісся із військовими надрайонами, районами та підрайонами, для полегшення оперативного керівництва підрозділами влітку 1945 р. було створено Тактичні відтинки (ТВ), якими визначалися межі діяльності окремих повстанських відділів, які оперували на території тієї чи іншої Воєнної округи⁵³⁴.

Військовий штаб Воєнної округи (ВШВО) структурою нагадував КВШ, але не мав у своєму розпорядженні інспекційного відділу і старшин для тактичних завдань. Також іншим був характер роботи ВШВО, який безпосередньо контактував із бойовими відділами⁵³⁵.

На території діяльності крайової Групи УПА-“Північ” на початку 1944 р. існували ВО, на терені яких оперували однойменні окружні Групи: “Турів”, командир Групи Ю.Стельмашук (“Рудий”), включала до свого складу надрайони – «Хортиця» (Луцький), «Степ» (Володомир-Волинський), «Кодак» (Ковельський), Берестейський; ВО “Заграва”, командир Групи – І.Литвинчук (“Дубовий”), включала до сого складу надрайони – «Долина» (Костопільський), «Лісова пісня» (Сарненський), «Гало» (Столинський), «Болото» (Пінський); ВО “Богун” (невдовзі частково переведена до УПА-“Південь”), командир Групи П.Олійник (“Еней”) охоплювала надрайони – «2/2», «Коліно» (Корецький), «3/3» або «Озеро» (Рівненський), «4/4» або «Луг» (Здолбунівський), «6/6» або «Дуб» (Дубнівський), «7/7» (Кременецький); ВО “Тютюнник”, командир Групи Ф.Воробець (“Верещака”), охоплювала військові надрайони – Житомирський, Бердичівський, Андрушівський, Новоград-Волинський, Овруцький, Фастівський⁵³⁶.

У липні-серпні 1944 р., уже під радянською займанщиною, структури підпілля на Волині та Поліссі було змінено. Чотири Воєнні округи були переформовані на три Генеральні округи: північно-західну – керівник І.Литвинчук (“Дубовий”) (охоплювала території Волинської області, північно-західної частини Рівненської області, Берестейщини, Пінщини), північно-східну – керівник Ф.Воробець (“Шигуніч Денис”) (займала території Рівненської області на схід від річки Горинь, Житомирську область і західні частини Київської області), південно-східну –

⁵³⁴Детальніше див.:Содоль П. Українська повстанча армія 1943-1949. Другий довідник. – С. 171-180.

⁵³⁵Бутковський І. Організаційна структура УПА. – С. 29.

⁵³⁶Вовк О. Вступ // Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2. – С. XVII.

керівник П.Олійник (“Роман”) (обіймала території південної Рівненщини, північної Тернопільщини, Хмельниччини, Вінниччини та Південної Київщини)⁵³⁷. Відділи УПА-“Північ” були об’єднані в т. зв. З’єднання груп (ЗГ). Повстанські відділи, які діяли в Воєнних округах “Тютюнник”, “Заграва” й “Тури” були об’єднані в ЗГ “33” (“Завихост”) і ЗГ “44” (“444”). Відділи, що діяли у колишній Воєнній окрузі “Богун” було переведено до складу УПА-“Південь” під криптонімом “Донбас”⁵³⁸. На зламі 1944-1945 рр. структура підпілля та повстанські сили на Волині та Поліссі були знову реорганізовані. На основі Генеральних округ було створено північно-західний край (“Хмельницький”, “Москва”) і північно-східний край (“Одеса”). Межею Країв була річка Горинь. Південно-східна генеральна округа була розділена на дві частини – Рівненську округу та Подільський край. Подільський край (Хмельниччина і Вінниччина) були переведені в організаційному підпорядкуванню Проводу ОУН на Західних українських землях (в Галичині)⁵³⁹. Новостворені Краї було поділено на Округи. Північно-західний край (“Хмельницький”, “Москва”) розділено на чотири Округи: Берестейська (“Кричевський”, “100”), Ковельська (“Богун”, “200”), Луцька (“Кривоніс”, “300”), Холмська (“Король Данило”, “400”). Північно-східний край (“Одеса”) розділили на три Округи: Сарненська (“А”), Житомирська (“Б”, “4444”), Білоруська (без криптоніму і без шифру, невдовзі була прилучена до Сарненської округи). Відділи УПА-“Північ” і далі перебували у З’єднаннях Груп “33” і “44”⁵⁴⁰. Протягом 1945-1946 рр. курені, бригади і сотні УПА-“Північ” були розформовані, а особовий склад переданий структурам ОУН у збройне підпілля⁵⁴¹.

Генеральну воєнну округу (Край) на території якої оперувала Група УПА-Захід на початку 1944 р. було поділено на шість Воєнних округ: 1– охоплювала місто Львів та найближчі околиці, 2 – Львівську область і Любачівщину, Холмщину, Томашівщину, Підляшшя, 3 – обіймала центральні і південні райони Тернопільської області, 4 – Станіславівську і Чернівецьку області, 5 – Дрогобицьку область, 6 – Пермишльщину та Лемківщину⁵⁴².

Згодом структура Воєнних округ була реорганізована наступним чином: ВО 1

⁵³⁷Вовк О. Вступ // Літопис УПА. Нова серія. – Т. 8. – С. 27.

⁵³⁸Там само.

⁵³⁹Вовк О. Вступ // Літопис УПА. Нова серія. – Т. 8. – С. С. 33.

⁵⁴⁰Там само. – 33-34.

⁵⁴¹Там само. – С. 43.

⁵⁴²Бутковський І. Організаційна структура УПА. – С. 31.

“Башта” (на її теренах оперувала Група «Башта», командир В. Харків –«Хмара»), охоплювала територію міста Львова й прилеглих околиць; ВО 2 “Буг” (на її теренах оперувала Група «Буг», командир О.Линда «Ярема», а з червня 1944 р. – В.Левкович “Вороний”) охоплювала територію Львівської області; ВО 3 (на її теренах оперувала Група «Лисоня», командир О. Польовий – «Остап», а з вересня 1944 р. – В. Якубовський – «Бондаренко») займала територію центральних і південних районів Тернопільської області; ВО 4 (на її теренах оперувала Група «Говерла», командири І. Бутковський –«Гуцул», М. Твердохліб –«Грім») займала Івано-Франківську область і Північну Буковину; ВО 5 (на її теренах оперувала Група «Маківка», командир І. Белейлович –«Дзвінчук») охоплювала територію Дрогобицької області; ВО 6 (на її теренах оперувала Група «Сян», командир М. Онишкевич –«Орест») охоплювала українські етнічні землі Надсяння і Лемківщини в сучасній Польщі; ВО 7 «Сучава» (мала охоплювати терени Південної Буковини і Мармарощини, однак перебувала в стані організації, командира групи не було призначено, реально існував лише ТВ «Буковинський»); ВО 8 «Срібна» (мала охоплювати терени Закарпаття, але існувала лише номінально, командира групи не було призначено)⁵⁴³.

Наступна реорганізація структури ГВО в Галичині відбувалася впродовж вересня – листопада 1944 р. В ході її реалізації було ліквідовано ВО 1 «Башта» (наказ командування УПА-«Захід» № 7/44 від 1 вересня 1944 р.). Її відділи і територія вливалися до ВО 2 «Буг» й ВО 6 «Сян» (наказ командування УПА-«Захід» № 9/44 від 25 листопада 1944 р.). Саму ж ВО 6 «Сян» згодом перетворили на Тактичний відтинок «Сян» у складі ВО 2 «Буг»⁵⁴⁴.

У 1945 р. Генеральну воєнну округу, на території якої оперувала крайова Група УПА-“Захід”, вкотре було переформовано. Відповідно до наказу крайового командування № 12 від 28 квітня 1945 р., з ВО 2 “Буг” знову виділялася окрема ВО 6 “Сян”, що охоплювала територію Закерзоння і перебувала під командуванням М.Онишкевича (“Орест”)⁵⁴⁵, натомість до ВО 2 «Буг», якою надалі командував В.Левкович («Вороний»), прилучали територію Миколаївського і Рудківського районів, які раніше входили до ВО 5 «Маківка»⁵⁴⁶. Без територіальних змін

⁵⁴³Содоль П. Українська повстанча армія 1943-1949. Другий довідник. – С. 174.

⁵⁴⁴Мороз В. Вступ // Літопис УПА. Нова серія. – Т. 12. – С. 26-27.

⁵⁴⁵ЦДАВО України, ф. 3834, оп. 1, спр. 4, арк. 6.

⁵⁴⁶Мороз В. Вступ // Літопис УПА. Нова серія. – Т. 12. – С. 28.

продовжувала діяти ВО 3 “Лисоня” на Тернопільщині під командуванням В.Якубовського (“Бондаренко”). Території ВО 5 «Маківка», які не відійшли до ВО 2 «Буг», прилучили до ВО 4 «Говерла», яка в документах часто іменувалася ВО «Карпати-Говерла». Командування Групою УПА на її території здійснював М. Твердохліб –«Грім».

Також під час реформування у 1945 р. вся територія на якій оперувала Група УПА-«Захід» була поділена на Тактичні відтинки, які визначали межі діяльності тих чи інших відділів Повстанської армії. Відділи УПА продовжували діяти на території Воєнних округ “Буг”, “Лисоня” та “Сян” до 1946-1947 р., після чого перейшли на стан збройного підпілля, об’єднавшись з підпіллям ОУН(Б) у єдиних структурах. У ВО “Карпати-Говерла” повстанські сотні (у кадрованому вигляді) діяли до кінця 1949 р., після чого були, за наказом командування, розформовані, а їхні кадри переведені у збройне підпілля^{547*}.

На території діяльності крайової Групи УПА-“Південь” формування повстанських відділів розпочалося в серпні 1943 р. Як зазначалося в одному з оунівських звітів: «...літом 1943 року вдалося зорганізувати перші боївки в Київщині, Полтавщині, Вінничині, Дніпропетровщині (...) Під осінь появились боївки на Холодноярщині і Уманщині, почалась підготовка військової роботи на Одещині»⁵⁴⁸. Спочатку в регіоні діяла спеціально сформована восени 1943 р. група Повстанської армії “Кодак”. Однак швидкий наступ на зламі 1943-1944 рр. Червоної армії не дозволи оунівцям розбудувати потужних повстанських структур⁵⁴⁹. В січні-березні 1944 р. сотні групи «Кодак» були поділені між трьома Воєнними округами – “Холодний Яр” (командир М.Свистун “Ясень”), охоплювала території східної Черкащини і Кіровоградщини, “Умань” (командир “Остап”), на території західних районів Черкаської області, “Вінниця” (командир О.Грабець “Батько”), займала територію Вінницької та південні й центральні райони сучасної Хмельницької областей. Після важких втрат у боях із військами НКВС і частинами

⁵⁴⁷ Детальніше див.: Содоль П. Українська повстанча армія, 1943 – 1949. Довідник. – Нью-Йорк: Пролог, 1994; Содоль П. Українська повстанча армія 1943 – 1949. Другий довідник. – Нью-Йорк: Пролог, 1995.

*Часті зміни в структурі УПА обумовлювалися не лише оптимізацією управління, але й захистом перед розвідкою противника, який з допомогою своєї агентури детально вивчав структуру Повстанської армії і підпілля ОУН(Б) і вже в 1945 р. володів доволі детальною інформацією з цього приводу (ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 3, арк. 199-215).

⁵⁴⁸ Український здвиг: Наддніпрянина. 1941 – 1945. –С. 157.

⁵⁴⁹ ЦДАВО України, ф. 3837, оп. 1, спр. 6, арк. 48-50.

Червоної армії, у квітні 1944 р. структуру УПА-“Південь” було реформовано. Відділи з усіх ВО були зведені в з’єднання (дивізію) УПА “Холодний Яр” (командири М.Свистун “Ясен”, С.Котик “Вир”, «Докс»). Також до УПА-“Південь” було переведено частину відділів з ВО “Богун”, які отримали назву з’єднання “Донбас” (командир М.Токар “Босота”, “Юда”). Восени 1944 р. всі відділи УПА-«Південь» переформували в з’єднання груп «22» під командуванням М.Свистуна («Ясен») ⁵⁵⁰.

У першій половині 1945 р., повстанські відділи УПА-“Південь” були частково передані до УПА-“Захід” та УПА-“Північ” (у Групу “Лисоня” та Групу «Богун»). В УПА-“Південь” залишилося тільки з’єднання “Холодний Яр”, яким на той час командував С.Котик. З’єднання складалося із двох десятків мобільних підрозділів по 20-30 повстанців у кожному. Наприкінці 1946 р. ці підрозділи були переведені у підпільну мережу ОУН(Б) й припинили боротьбу партизанськими методами ⁵⁵¹.

* * *

Нижче у двох таблицях подаємо зведені відомості про чисельність військових підрозділів УПА в 1943 – 1946 рр.

Таблиця 1. Чисельність особового складу Груп УПА по ВО і ГВО (без урахування мережі ОУН) ⁵⁵²

Групи, що оперували на території ВО	Групи, що оперували на території ГВО (Країв)
«Турів» – 3-3,5 тис. повстанців	УПА-«Північ» 8-10 тис. повстанців (на кінець 1943 – початок 1944 рр.)
«Заграва» – 1,5-2 тис. повстанців	
«Богун» – 2-2,5 тис. повстанців	
«Тютюнник» – до 2 тис. повстанців	
«Холодний Яр» – близько 500-900 повстанців	УПА-«Південь» 1-1,5 тис. повстанців (на весну 1944 рр.)
«Умань» – близько 200-300 повстанців	
«Вінниця» – 300 повстанців	
«Башта» – 400-500 повстанців (червень – серпень 1944 р.)	УПА-«Захід»

⁵⁵⁰ Там само, спр. 2, арк. 1-33.

⁵⁵¹ Детальніше див.: Вовк О. Вступ // Літопис УПА. Нова серія. – Т. 8. – С. 13-55.

⁵⁵² Укладено за: ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 2, арк. 203; ЦДАВО України, ф. 4620, оп. 3, спр. 102, арк. 6-21.

«Буг» – 6 тис. (червень 1944 р.)- 3 тис. (червень 1945 р.) повстанців	17,9-18,2 тис. (літо 1944 р.) – 9-10 тис. (літо 1945 рр.) повстанців + 2-2,5 тисяч з ВО «Сян» (у 1946-1947 рр.)
«Маківка» – 800-1000 повстанців (до злиття Групи в першій половині 1945 р.)	
«Лисоня» – 2,7 тис. (серпень 1944 р.); 1,7 тис. (червень 1945 р.) повстанців	
«Говерла» – 8 тис. повстанців (літо 1944 р.)	
«Карпати-Говерела» – 5 тис. повстанців (літо 1945 р.)	
«Сян» – 2-2,5 тис. повстанців (на 1946–1947 рр.)	

Таблиця 2. Загальна чисельність особового складу УПА в грудні 1943 – квітні 1946 рр. (без урахування мережі ОУН)¹

Чисельність особового складу	Період
14–17 тис. осіб (у тому числі: в УПА-«Північ» та УПА-«Південь» – 9–11 тис. осіб; в УПА-«Захід» – 5–6 тис. осіб)	грудень 1943 – лютий 1944 рр.
21,9–23,2 тис. осіб (у тому числі: в УПА-«Захід» – 17,9–18,2 тис. осіб; в УПА-«Північ» та УПА-«Південь» – 4–5 тис. осіб)	червень – серпень 1944 р.
14–16 тис. осіб (у тому числі: в УПА-«Захід» – 11–12 тис. осіб; в УПА-«Північ» та УПА-«Південь» – 3–4 тис. осіб)	червень – серпень 1945 р.
9–9,5 тис. осіб (у тому числі: в УПА-«Захід» – 7–7,5 тис. осіб; в УПА-«Північ» та УПА-«Південь» – до 2 тис. осіб)	березень – квітень 1946 р.

¹Укладено за: ГДА СБУ, ф. 13, спр. 372, т. 2, арк. 203; ЦДАВО України, ф. 4620, оп. 3, спр. 102, арк. 6-21.

